KAREL N.L GRAZELL

Nicolaas Leendert

*

productie:
Digitale Uitgever Leins Janema
Amsterdam 2011

Dit digitale boek aan Willem Moerenhout,
‘de grijze dichter van Osdorp’,
stadsdeeldichter uit Amsterdam Nieuw-West,
die weet wat het is om 90 te worden en
die eens iets met schoenen had.

Wij gaan kapot
aan drop
en aan gordijnen.
Konijnen lachen
zich hier rot.

Karel N.L. Grazell

90 jaar
Nicolaas Leendert Grazell

een geromantiseerd leven
(1895-1985)

Leins Janema 2011

****

Een inleiding uit 2011

Het zal in de zomer van 1933 zijn geweest: ik kon al een redelijke afstand lopen, en anderzijds nog niet zes zijn en klaar om naar 'de grote school' te gaan, want als je zover was, huilde je niet meer om een ter ziele uit elkaar spattende ballon. Ik telde dus net vijf jaren.
Het was een van warmte dikke zomer en ik liep die middag met m'n ouders in de 'Kalverstraat' van Tiel. We logeerden bij m'n grootouders. Ikzelf ben Amsterdammer van geboorte, maar m'n ouders kwamen uit het Betuwse fruitstadje.
We kwamen van de Veemarkt en we wandelden niet te vlug de stad in: over de brug van de singel. Verder op het water snaterde een onrustig toompje eenden en twee verloofde zwanen gleden als witte engelen, klaar om naar het hemelsblauw te stijgen. We kwamen in deWaterstraat. Dat was nog niet een door de oorlog van over een aantal jaren in puin geschoten winkelstraat. Z'n kleur was grijs, die van een ingetogen 19^{e} of zelfs eind 18^{e} eeuwer.
De winkels wisselden af met plechtige huizen uit lang geleden. Het etaleren trok zich vaak terug achter 'gewone' ramen die hoog waren alsof de huizen hun wenkbrauwen elitair optrokken over die een beetje misplaatste middenstand.
Veel panden, waarin zich geen winkels hadden gevestigd, waren breed en imposant saai van deels geribbelde steen, de kleine ´voortuinen´ bestonden uit zware grijze platen, deftig afgegrensd met zwarte kettingen tussen grijze stenen paaltjes, en op de naambordjes naast de brede zwarte, soms wel verticaal dubbele deuren stonden de namen van advocaten en notarissen en medisch specialisten.
Tenslotte kwamen we in de verbreding van de straat, rechts tegen het einde week de rooilijn terug, vlak voor de Groentemarkt met de grote, nog steeds werkende pomp.
Daar gingen we een oude schoenenzaak in. Zouden we schoenen voor mij gaan kopen? Hoge, zwarte schoenen weer met haakjes voor de lange veters? Het rook er naar leer, zwaar gepoetst leer.
We werden hartelijk verwelkomd door een echtpaar dat het middelbaar al wat jaartjes was gepasseerd. Een kortharige man die z'n bronsttijd achter zich had

gelaten, een vrouw in een met grijze en zwarte blokjes gedessineerde jurk, het 'uniform' van een oma.
We moesten naar beneden, onder de winkel, waar het echtpaar huisde. Het was er redelijk koel en heel wat beter dan buiten.
Ik zat daar met een glaasje limonade, en ik onderzocht met een rietje het wortelschraapsel op de bodem, terwijl de volwassenen in oninteressante dialogen hun tevredenheid met zichzelf afgaven en hun lichte onlust met wat men in de kranten had gelezen, uitwisselden.
Toen we evenzo hartelijk weggingen, blies de winkelier aan een gasfles een blauwe ballon op, bevestigde deze aan een roodkoperen draad en gaf hem aan mij.
We botsten op straat weer tegen de dikke warmte van de zomermiddag op. En na nog geen tien meter lopen plofte door het plotselinge temperatuurverschil m'n ballon uit elkaar. De flarden blauw bleven achter op straat, ik bleef de koperen, stijve draad even vasthouden alsof ik er nog wat mee kon doen. Ik begon een momentje te huilen, ik mocht nog van m'n leeftijd.
Nu, in dit 2011 en 78 jaar later, zit ik in m'n luie kiepstoel en nip uit het hoge glas met m'n herinneringen. Ik tracht m'n geheugen uit te putten. Hoe zag die woonruimte er precies uit? En hoe dat echtpaar: klopte dat kortharige en die omajurk? Voor m'n gevoel zat ik daar met m'n kinderrug naar die stokoude Groentemarkt gericht – maar die kon ik natuurlijk niet zien. In hoeverre kloppen details? Ik moet ze op zien te halen uit een heel diepe diepte van eigenlijk alleen maar sfeer.
En ineens realiseer ik me: dat was in het eind van de negentiende eeuw de schoenenwinkel van m'n grootvader, Karel Nicolaas Grazell die leefde in de 19e eeuw en jong overleed rond de eeuwwisseling, en van m'n grootmoeder Catharina Luksen, en waar m'n vader was geboren in 1895. Na de dood van m'n grootvader kon de winkel met twee 'knechten' niet gehandhaafd blijven, omdat een vrouw in die jaren niet de baas kon zijn over mannen.
Dit echtpaar, waar ik ooit met m'n ouders op bezoek was, zou dus waarschijnlijk mijn grootouders hebben opgevolgd.
In de jaren negentiennegentig was ik nog eens in Tiel en wandelde ik tussen het oranje en bruine plastic in, dat alle winkelstraten van ons land schond, langs dat volledig in fantasieloze stijl herbouwde pand. Er was toen nog steeds, na zo'n honderd jaar, een schoenenwinkel in gevestigd.
Mooi zou dat zijn geweest, als daar nu 'Graselli' in een elegante scriptletter op de gevel had gestaan.

OOOOOOOOOOOOOO

Klaas

–

1. *De negentiende eeuw stierf z'n fin de siècle.*

Een man met een officiële uniformpet op trok aan een paar handles op het perron. Er waren draden langs de rails gespannen en die maakten nu een licht geluid, kwitsss se-se-s… alsof ze bewogen, en misschien deden ze dat ook wel. Toen, in de verte. kwam de trein aanstomen. De locomotief (lokotuf, zei Klaas) hield vlakbij op met z'n gepuf en remde knarsend en gierend. De trein kwam met buffers stotend en kettingen rammelend tot stilstand. De loc liet onderuit een grote sliert stoom over het perron en over de beentjes van Klaas spuiten.

Tiel, riep een conducteur, Tiel!

Vlak voor Klaas ging een coupédeur open en iemand stapte met een biezen koffer de twee treeplanken af.

En nu vond Klaas dat hij aan de beurt was. Hij probeerde z'n rechtervoet op de onderste trede te zetten en dat lukte wel, maar toen kon hij zich niet verder omhoog hijsen. Achter zich voelde hij de stevige handen van z'n vader in z'n heupen en die tilden hem naar de coupé – en daar stond ineens een man die hem aanpakte onder de armen en hem op de houten bank zette, vlak bij het raam.

Zo, zei de man, die een knevel had, heel kort haar en een pak met vest droeg van manchester rib: ga maar naar buiten kijken, dat geeft je vertier onderweg.

Intussen had z'n vader zich ook in de coupé gehesen en hij ging naast 'm zitten.

Zo jungske, zei hij, ge hebt de mooiste plaats van de trein. Zeg die meneer eens dank u wel da' ge me geholpen hebt.

Dank u wel, meneer.

De conducteur riep instappen! En sloeg even later alle portieren dicht. De locomotief gilde en begon weer te puffen. Op het perron gaf de man met de pet een teken en de trein ging rijden, eerst heel langzaam, want hij was erg zwaar. De locomotief begon steeds sneller en sneller te puffen, tot het één lange puf werd en toen reden ze in volle vaart. Bong-bòng, bong-bòng deden de wielen op de rails en langs het raam vlogen witte slierten stoom als misvormde spoken..

Klaas zat ineens in een andere wereld te kijken.

Hij zag alsmaar bomen voorbij flitsen, hij zag koeien die toch nota bene stil hoorden te staan, razendsnel wegschuiven naar voorbij. En wat hij heel vreemd vond: terwijl alles dichtbij, met een enorme snelheid verscheen en verdween, bleven enkele boerderijen in de verte bijna stilstaan.

Daar snapte hij niets van.

De locomotief gilde.

Ze passeerden een weg: een paard en wagen stond te wachten tot de trein voorbij was. Klaas kon heel even de boer op de bok zien zitten, die met z'n zweep de trein groette, en toen was het alweer over.

Hij keek eens rond in de coupé. Er zaten nog twee mensen op de houten bank, een man met een bolhoed, een vrouw in een lange parelgrijze mantel. Ze zaten aan de andere kant, bij het raam dáár. En er lagen wat koffers boven in het bagagerek.
De coupé was een klein afgesloten kamertje: je kon niet via een deur naar de coupé ernaast – je kon alleen maar eruit via de twee deuren die naar buiten openden.

2.
Droomde hij? Ineens stond er op de treeplank buiten een man, met ook al zo'n uniformpet. Hij tikte met een tangetje tegen het raam. Z'n vader trok aan een riem en het dikglazen, nogal vuile raam viel als het ware een stuk omlaag. Hij nam twee treinkaartjes die in z'n vestjeszak bij z'n horlozie zaten en de man met de tang knipte een gaatje in beide. Ook de andere reizigers lieten de man knippen. Het raam ging weer dicht en de conducteur verdween naar het volgende compartiment.
Klaas zat verbijsterd: dit moet een droom zijn geweest, een man van stoom, een spook dat zomaar uit de pijp van de lokotuf kwam.
In Geldermalsen moesten ze overstappen op de trein naar Amsterdam. Ook de man met de knevel ging mee. Hij pakte een koffer, klom uit de coupé, zette de koffer op het perron en ving Klaas op, die door z'n vader werd aangegeven.
Het station van gietijzer met glas en met houten dak had maar één breed, stenen perron met aan beide kanten rails, dus anders dan in Tiel, want daar lagen maar aan één kant rails voor één (wisselende) richting. De trein naar Amsterdam zag er net zo uit als die vanuit Tiel naar Geldermalsen, alleen was-t-ie een stuk langer. Ze hadden een stoptrein en ze stopten bij enkele stations: een stad, een dorp, nog een dorp – allemaal namen, z'n vader noemde ze wel, maar ze waren veel te moeilijk voor Klaas om te onthouden. En toen reden ze het Amsterdamse Weesperpoortstation binnen.

3.
We moeten eruit, jungske, zei z'n vader, verder gaot de trein niet. Hij hielp z'n zoontje de treeplanken af.
Klaas zag een station dat veel groter was dan in Tiel en Geldermalsen samen. Hoog boven z'n hoofd was een kap die wel bijna de vloer van de hemel had kunnen zijn. Het stomende sissen en het fluiten van verschillende locs weergalmden er. Buiten de kap zag Klaas een allene locomotief op een grote draaischijf staan: die draaide langzaam. Daar voorbij vlochten wel twintig rails zich de verte in.
Bij de uitgang van het reusachtige station stond een meneer met ja hoor net zo'n pet op als die in Tiel droeg en in Geldermalsen, en die controleerde de kaartjes.

En toen liepen ze buiten, in de stad: wat een drukte.
Haastige mensen, paard-en-wagens die in de straten links en rechts reden. En lawaai: hinniken van paarden, trappelen van paardenhoeven, ratelen van wielen op de straten, roepen van mannen, het slaan van een klok, een enkele auto die pahoede,
We moeten hier vlakbij wezen, zei z'n vader, Claus en Numan is in die straot daor. Ik verwacht er een voorraodje mooie schoenen te zien. Dan moete-gij maor efkens bij een juffrouw gaon zitten: die geeft je wel een potlood en een stukske papier, kunde-ge mooie tekeningen maoken, daor zulde ge zekers aordigheid in hebben, wà?
Die juffrouw was oud, vond Klaas, nog ouder dan die op z'n bewaarschool. Ze droeg het haar glad naar achter getrokken en dan in een knotje. Het was al grijs. Klaas vond grijs een schone kleur, zoals die mantel van die dame in de trein bijvoorbeeld, of de huizen in de Waterstraat – maar haren die grijs waren, neeje. Op de neus van de juffrouw zat een bril met ronde glazen. Ze had een marmergrijze blouse aan en een lange, iets donkerder rok. Die juffrouw was een stijve.
Klaas zat wel een uurlang te tekenen. Hij probeerde de koeien op papier te zetten, die langs de trein waren gevlogen. Hij gaf ze maar vleugels, want anders zou niemand zien dat ze zo snel voorbij roetsten.
Toen, eindelijk, kwam z'n vader met een meneer pratend de kamer binnen. Vader was blij.
Hjech, kjerl, kjerl, zei hij, da' hadde-ge moeten zien. Mooie schoenen, die kunnen we makkelijk verkopen. Ik moet zeggen: 't is nu al een geslaogde dag, vandaog.

4.
Zo, en nu zullen we een stukske gaon lopen. We gaon naor Jaop, da's de neef van m'n overleden vrouw Graoda. Een soort oom dus van je broer Gradus. Jaap is agent, hij woont daor aon het eind van die straot. 't Is niet zo ver. Maor agge moe zijt, moete- ge maor efkens op m'n schouders zitten. Ge zijt nog maor een klein kijnd, wà?
Ze liepen door een smalle straat.
In bijna elk huis was wel een winkeltje. Twee, drie bakkers, een banketbakker met bolussen in z'n winkelraam, een tweetal slagers, een viswinkel, twee groentezaken. Klaas zag een winkel met kandelaars en kaarsen, een grote zaak met stoelen en tafels, en een andere met bedden. Uit een open deur kwam de geur van tabaksartikelen, sigaren, sigaretten, pijptabak, pruimtabak. Het was wel mooi weer en de zon scheen, maar toch hadden aan de schaduwkant van de straat sommige winkels een olie- of een gaslampverlichting aan achter hun winkelraam om extra aandacht voor hun uitgestalde waren te werven.

Ze passeerden een paar bruggen over grachten en toen, in een volgende straat, zei z'n vader: hier moeten we wezen. Hij hielp Klaas een trapje af naar een deur, klopte aan en daar stond een heuse politieagent, in uniform en met het sabel aan z'n zijde.
Niek, ben jij dat, zei hij blij en verrast, kom erin.
En is dat nou je zoontje?
De jungste van de twee: Klaoske.
Uit de schemer achterin de kelderwoning maakten zich een vrouw en drie verlegen kinderen los.
We hebben nog maar net alles naar boven, naar het plafond gesjord, zei Boenders. Je hebt geluk dat ik thuis ben, ik heb avonddienst. Vanmiddag moet ik om 3 uur op. Hoe is 't met Gradus? En met Kaatje?
Kaatje was de tweede vrouw van Klaas z'n vader, stiefmoeder van Gradus, moeder van Klaas.
Klaas keek omhoog. Daar hingen matrassen en ander beddengoed aan het toch al lage plafond.
Ja, Klaas, zei de vrouw, we motten leven met watteme hebben, en watteme hebben is deze kamer om met z'n allen in te huizen. God geeft en de mens leeft, zeg ik altijd maar. 's Avonds als we gaan slapen, halen we de boel omlaag, en 's morgens hijsen we het weer naar omhoog, dan hebben we wat plaats om te zitten en te eten. 'n Mens mot zich behelpen, niewaar?
Klaas dacht aan thuis in Tiel. Daar hadden ze heel wat meer ruimte. De winkel natuurlijk met de schuur erachter, waarin z'n vader met twee knechten zat te werken. En op eenhoog de voorraad. En dan beneden in de diepe kelder de keukenkamer met de bedstee voor z'n ouders, en het slaapkamertje voor hem en Gradus – die al tien was.

5.
Later liepen ze over cen groot plein met een beeld van Rembrandt (dat is een beroemde schilder geweest, Klaoske) en dan door een smalle straat naar een toren. Daar was een deftige winkelstraat bij. Klaas zag echte etalages met dameskleren en met herenkostuums en jassen, en met alle reukflesjes en poeders, en met trapnaaimachines en met parapluie's en wandelstokken, en met kijk 's vaoder, ringen en andere glimmende en stralende sieraden, en een banketbakkerij vol taarten, mmm lekker, en hij bleef staan bij een groot winkelraam met allemaal speelgoed erachter: poppen, een kinder-trompet, een opwindtrein en veel, veel meer – later als-t-ie groot was en veel geld had, zou hij die hele winkel leegkopen, dagdroomde hij.
Voor een fotozaak kreeg z'n vader een idee. Hier gaan we een portret van je laten maken, jungske, voor je moeder.
Binnen, een trap op, was een grote witte ruimte en daar stond op een statief een camera. Klaas kreeg aangewezen waar hij moest staan. De fotograaf dook onder een zwarte doek die over de camera lag – en kwam weer te

voorschijn: hij was nog niet tevreden. Uit een zijkamer sjouwde hij een stuk kale boomstam met armdikke zijtakken. Kijk kijk, zei hij, zo wordt het artistique. Fotografie is een kunst.
Welnu, zei hij even later tegen Klaas, ga maar bij die boomstam staan, dan zal ik je even soigneren. Hij pakte een haarborstel en bewerkte de krullen van Klaas. En vervolgens, met een grotere klerenborstel, schuierde hij stofjes en haartjes van de zondagse blouse en kuitbroek die Klaas droeg.
Zo, juist, en nu even stil staan, heel stil staan tot ik ja zeg.
Hij dook weer onder de zwarte doek, z'n rechterhand tilde een schaaltje op waarin het siste en waaruit ineens een vlam kwam. Toen het witte vuur was gedoofd, riep hij: ja, en Klaas mocht weer bewegen.
Dat is dan zegge en schrijve 50 cents, rekende hij af met Klaas' vader. Die legde een halve gulden in de handen van de fotograaf.
Mag ik uw adres noteren, dan zenden we u het portret franco thuis.

6.
Dat is ook weer voor mekaor, nu gaon we wat eten.
In een korte, drukke zijstraat stapten ze een etablissement binnen. Aan tafeltjes zaten daar mannen, veel met bolhoeden op, druk te praten.
Er liepen twee meneren rond, Ze hadden groene vesten aan. En ze droegen presenteerblaadjes met glazen en borden erop.
Z'n vader bestelde voor zichzelf koffie, voor Klaas een glaasje melk, en voor allebei Brusselse wafels.
Dit is een bekend café, vertelde z'n vader, hier komen allemaal schrijvers die beroemde boeken maken.
Klaas vroeg zich af hoe je als schrijver boeken maakte. Hij had wel eens een boek gezien. Thuis had z'n vader één boek en daar mocht hij nooit aankomen. Soms las vader er wat uit voor.
Het boek ging over een vos – Klaas had nog nooit zo'n dier gezien, maar hij kreeg bij het voorlezen te horen dat hij zich maar een soort hond moest voorstellen. Zo groot en zo bruin ongeveer als die van oom Wouter Broekhuizen. Die vos was, net als alle andere vossen, een heel slim dier. Hij stal nogal eens goudhaantjes van de koning en nu waren er niet veel over. Daarom kreeg de koningin niet meer elke avond een gebraden haantje op haar zilveren bord. Daar kon ze tot diep in de nacht van huilen – wenen, stond er in het boek, had Klaas' vader gezegd. Dat was een deftig woord, dat paste bij een koningin.
Dat wenen vond die koning, haar man dus, helemaal niet leuk, want dan kon hij niet slapen. Hij had liever een blijde koningin die netjes op tijd in slaap viel. En daarom probeerde hij persoonlijk die vos te vangen.
Hij groef eerst een vorstelijke valkuil, vlak voor de ingang van het hok waar de haantjes zaten. Maar toen hij 'm bijna af had, gleed hij uit en viel hij zelf erin en verstuikte z'n linker enkel. Hij moest wekenlang op bed liggen,

zonder de vos te kunnen vangen. Die pakte alle goudhaantjes. En de koningin maar wenen…
Toen de koning weer kon lopen, schafte hij een nieuwe toom goudhaantjes aan, timmerde met een gouden hamer een heel grote muizenval en deed daar een lekker lokkertje in, een koninklijk stuk kaas. Die zette hij voor de ren met haantjes. Maar de vos vertrouwde het niet en stuurde eerst een muis naar die kaas. De val sloeg dicht, maar niet op de vos. Arme muis… En de koningin maar wenen… Tranen met koninklijke tuiten!
De koning probeerde het met een strik. Als de vos daar z'n kop in zou steken, kwam hij niet meer los. Maar de vos stal de scepter van de koning en hield die voor zich uit toen hij weer naar de goudhaantjes sloop. De scepter stak in de strik. De vos kwam thuis met wel drie goudhaantjes. Z'n gezin smulde. En de koningin weende en weende… De hele troonzaal dreigde onder te lopen.
De koning gaf het op. Hij riep de generaal die de baas was van alle generalen, tot zich. Dat was de Grote Hotemetoot.
En hoe het verder afliep? Dat zou Klaas later horen, had z'n vader gezegd: goed onthouden, jungske, we zijn tot bij die generaol gekomen. Da's zo'n beetje Pierlala, de Dood.
Tsja, hoe maakt een schrijver nou een boek? Misschien zou zo iemand dat met een naald en draad doen, gewoon een heleboel vellen papier aan elkaar naaien.
Of zou hij het op een leest doen met een hamer, net als z'n vader en de twee knechten als ze schoenen repareerden?
Toen ze weer buiten op straat stonden, wilde hij het z'n vader vragen, maar er speelde een straatmuzikant op een open en dicht waaierend accordeon en hij had een kwiek aapje bij zich, dat geld ophaalde. En de schrijvers, hoe belangrijk ze ook mochten zijn, verdwenen uit z'n jonge aandacht. Hij mocht een halve cent aan het aapje geven.
Ze liepen naar de Dam.

7.
Ze kwamen, met Klaas op de schouders van z'n vader, de winkelstraat uit en het grote plein op.
Dat is nog eens wat anders dan de Groentemarkt bij ons, wà?
Het leek wel alsof het plein boordevol mensen was, maar Klaas kon er vanaf z'n schouderzitplaats overheen kijken. Vlak voor hem stond een hoog beeld. Het was nogal beschadigd, maar Klaas kon goed zien dat het een vrouw voorstelde.
Dat is Naotje, vertelde z'n vader. Wat wist z'n vader toch veel.
Verderop rechts zag hij een aantal paardentrams staan, soms met een en soms met twee paarden ervoor, eentje zelfs met twee schimmels!

En een beetje links… daar was het Paleis van de koningin. Niet die van de goudhaantjes, maar de echte.
Ze woont er haost nooit, vertelde z'n vader, ze heeft in Den Haog ook zo'n huis. Maor het Paleis hier op de Dam wordt toch bewaokt, de hele tijd. Kijk maor, er lopen schildwachten. En op de kleine steentjes, zoals het heet, moogde-ge niet komen, dan krijgde-ge meteen een bekeuring van zo'n grote diender, dan hedde-ge een heleboel geld te betaolen.
Klaas vond vooral de schildwachten mooi. Ze liepen heel stijf heen en weer, met een geweer op de schouder, ze maakten allerlei luide stappen en soms riep er iemand iets heel hevigs tegen hen. En dan draaiden ze om of ze deden iets met hun geweren.
Volgende maond is de koningin jaorig, jungske. Wordt ze twintig. Pas twintig. Jao, 't is een heel jong wijfke nog. Ze draogt dan haor speciaole verjaordagskroon en een heel mooie jurk, en ze glimlacht die hele dag. Iedereen in het land viert haor verjaordag. De mensen gaon zingen van: leve de Willemien, en ze dansen en hossen tot ze zo moe zijn dat ze zonder hun schoenen uit te doen, in bed kruipen en gaon slaopen. Wij vieren die verjaordag ook, Klaoske: die daogen steekt onze winkel de roodwitblauwe vlag uit. De hele stad vlagt. En misschien kunnen we wat schoenen rood, wit en blauw schilderen met waoterverf, dat krijgde-ge er makkelijk weer van af, en die zetten we dan in het winkelraom. Dat trekt kopers.
Ze liepen naar een van de paardentrams. Het was een open rijtuig en ze reden ermee richting station: het werd hoog tijd weer naar huis te reizen. Ze stapten uit op een plein, bij een heel groot glazen paleis, dat wel uit een sprookje kwam. Ze wandelden op een grote brug over een brede rivier (nou ziede-ge de Amstel ook efkens, Klaos), en na even verderop rechtsaf te zijn geslagen, kwamen ze in het station aan.
We zijn krèk op tijd voor de trein, Klaos.
Twaalf dagen later zag Klaas hoe z'n vader in een kist de deur van hun winkel uit werd gedragen en in een zwarte wagen werd geplaatst, waar twee zwarte paarden voor stonden. Z'n vader was tweeëndertig geworden.

8. ***De negentiende eeuew werd begraven.***

Geen vos meer. Geen voorlezen. Geen vlag uitsteken. Geen vader meer. Alleen wenende koninginnen: z'n moeder, haar jongere zusje, familie, buurvrouwen.
De stoet liep stapvoets door de Waterstraat, over de Stationsstraat naar het kerkhof dat op de grens van Tiel en Drumpt lag.
Enkele dagen eerder waren er twee aansprekers, 'kraaien', van deur tot deur door de buurt gegaan om het overlijden aan te zeggen met nederige routine-stem: sleetse, zwarte pakken met zilverkleurige tressen droegen ze, en hoge hoeden. En nu liepen ze zonder naar iemand te kijken vóór de stoet,

in lange zwarte jassen en met dezelfde sombere hoeden ter hoogte van hun maagstreek in de hand gehouden.
Twee man op de bok van de begrafeniskoets, de een de koetsier, de ander als bijrijder, en beiden in een lange zwarte jas. Straks zouden ze met z'n vieren de kist op hun schouders van de wagen tillen.
Voor de koets de twee zwarte paarden, met zwarte pluimen op de hoofdcn die soms knikten alsof ze wilden aanduiden dat ze veel harder wilden lopen. De halsters, de teugels, de schabrakken… alles was zwart.
Ook de begrafeniskoets was geheel zwart geschilderd. Vier steunpalen droegen het baldakijn, waaronder de kist stond, die met zwart floers was omrand. Er rustte een eenzaam bosje gele tulpen op de kist.
Achter de wagen kwamen met elk één zwart paard twee koetsjes, het eerste met de moeder en de tante van Klaas, met Gradus en Klaas zelf. Het tweede koetsje vervoerde de grootouders van Klaas: Nicolaas Grazell en z'n vrouw (ook opa en opoe van Gradus), en de Luksens.
Daarachter liepen – voor zover ze niet al vooruit naar het kerkhof waren gegaan – familieleden, zoals Bet en haar broer Jan en zoals Wouter, vrienden, buren en trouwe klanten.
Voorbijgangers stonden even stil, de mannen lichtten hun hoed.
Op het kerkhof, bij een vers gedolven graf, preekte de dominee over het leven dat kortstondig was als het gras, en over ijdelheid die ijdelheid was, en hij bad het Onze Vader.
Hij zei niet wat Klaas zag. Dat de bomen dofzwart waren. Dat de zilvertakken van de zon verdord waren. Dat de wereld dofzwart was. Dat hijzelf dofzwart was en zou hij ooit nog anders zijn?
Toen de kist zakte in het graf, zei Klaas stilletjes in zichzelf: dag kist, want van z'n vader kon hij nog geen afscheid nemen. Hij wist niet hoe dat moest.

9. ***Weeën voor de twintigste eeuw.***

Wat was een mooie schoenenzaak in de Kalverstraat van Tiel rond die eeuwwisseling waard met z'n twee knechten die natuurlijk niet met een vrouw als bazin konden werken? Men kende nog geen dure begrippen als goodwill, image en zo. Een winkel met bazin en knechten moest sluiten.
Er werd uitverkoop gehouden, maar dat leverde weinig winst. En die verdween toen de overblijvende voorraad teruggeleverd moest worden aan firma's als Claus en Numan te Amsterdam. Tja, mevrouwtje, we hebben natuurlijk administratieve kosten moeten maken.
En de knechten gingen zo snel mogelijk weg..
Jent kwam op een middag bij Kaatje: u begrijpt, en ik kan niet, want het zit zo, en dus moet ik, en op die manier kwam eruit dat hij een andere betrekking had gevonden.
Niewaor: man, hou je altijd bij de mannelijke leest.

Rien kwam op een morgen bij Kaatje: u voelt vast wel waarover ik, mijn vrouw en ik kregen veel te horen over, ik wou dus niet langer, ik heb ge-zocht, nu is het, ik heb een andere betrekking.
Niewaor: man, hou je altijd bij de mannelijke leest.
En Kaatje verhuisde met Klaas naar een klein huisje in het Fabriekslaantje, weg van het dure centrum. En Gradus? Laten we eerlijk zijn, die was niet van haar. Die werd elders ondergebracht.
Hoe, hoe moesten ze nu aan de kost komen? Haar moeder in het Ingense en Liendense was baker. Kaatje had daar veel van gezien.
Ze werd dus ook baker. En een goeie. Want niet lang daarna bakerde ze de rijke Daalderop familie, de welvarende Tideman's.
Ze zei tegen haar jongere zusje: soms moet ik weken van tevoren al bij zo'n familie blijven en weken na de geboorte ook. Ik kan Klaas niet meenemen, zoude-gij bij me willen komen wonen, dan kunde-ge als het nodig is op het kijnd passen.
Zusje Driek ging wat verstelwerk doen. Er kwam nu wel wat geld, maar het bleef armoe.
Op een dag moest Klaas naar de familie Daalderop. Z'n moeder was daar al veertien dagen en nu kwam er dus bericht dat Klaas… ja, maar toen hij had aangebeld en een huisknecht had opengedaan, zei deze: een ogenblikje, jong, en kwam even later terug met een veel te groot kostuum dat duidelijk gedragen was.
Nou ja, zei het altijd vrolijke zusje Drika: 't is beter dan niks, wà? Ik zal het wel voor je vermaken.
En zo liep Klaas dus als een onechte Daalderop de bewaarschool door.

10.
Als je veel arbeiders in één fabriek nodig hebt, dan moet je ze een woning geven. Zo betalen ze je meteen een stukje van hun loon terug in de vorm van huur. Pure winst is dat. Het geld blijft, zou je kunnen zeggen, 'in de familie'.
Bovendien betekenen die huisjes een slim soort personeelsbinding, want wie ontslag neemt, moet ook verhuizen, en dat deed men natuurlijk niet graag: veel minder kosten voor het bedrijf dus inzake werving van vervangend personeel, veel minder nauwelijks rendabele inwerkperiodes.
Van Houten bouwde ooit een deel van Weesp voor z'n werknemers, Hevea deed dat naast Arnhem eveneens.
Meidoornstraat 3 was zo'n huisje in een grote Utrechtse wijk die het Spoor had laten bouwen rond het eind van de 19e eeuw. En daar woonde Daan met z'n zoontje dat ook Daan heette. Hij was weduwnaar.
Op een ochtend kwam hij hijgend op z'n werk bij Werkspoor binnen. Net op tijd: hij had de hele weg zowat in looppas moeten doen. Z'n zoontje was die vroege ochtend gevallen en de wond moest metéén worden verzorgd.

Bij adem gekomen vertelde hij een collega. Hij stond er momenteel alleen voor, een buurvrouw hielp wat met het opvangen van het zoontje als het uit school kwam. Vroeger had hij wel wat huishoudsters gehad, maar de een ging er met geld voor een hele week boodschappen vandoor, de ander liet hem ook al stikken, z'n zoontje kwam voor een gesloten deur.
De collega zei: ge moet maar weer trouwen, met een goede vrouw die haar handen uit de mouwen weet te steken. In Tiel woont een zusje van me, een weduwe ook, misschien is dat wel wat voor u.
En zo geschiedde dat Daan na enkele weken een brief kreeg:

Geachte Heer,

Mijne Broeder heeft over u gesprooken. Ge zoudt aan mij wat meer over Uzelve kunnen schrijven? Ik ben Weduwe van 34 jaaren en Baker. En heb één zoontje van vijf.
Beleefd teeken ik,
Weduwe Catharina Luksen.

Daan schreef op zijn beurt weer terug. En tenslotte maakten ze een afspraak met elkaar: hij zou haar in Tiel bezoeken.
Die dag reed hij in de trein naar Geldermalsen, stapte over op de trein naar Tiel en aan de stationschef aldaar vroeg hij de weg.
Ge moet hier de straot uit, de Stationsstraot, en dan an 't eind links de Knaainewal af, daor zit een grote knik in, en dan als ge daor an het eind bint, mot ge 't nog maor eens vraogen.
Na een kwartier lopen was hij er. Een mollig, vrolijk vrouwtje deed open.
Ge zijt vrouw Luksen?
Ge zijt mijnheet De Klerk? Komt erin. Ik ben alleen thuis. Klaas is naar school. En m'n zuster is-t-er vandaog niet, ze wier gister weggeroepen.
Ze was hartelijk, kwiek. Het duurde niet lang of de twee zaten gezellig te praten.
Zullen we mekaor bij den voornaom noemen, stelde ze voor.
Ik hiet Daon, en wittegewat, ik noem u Cat. Ze beviel hem wel. En Cat vond hij leuker dan bijvoorbeeld Kaatje.
Kat, jao, dat lijkt me wel.
Kat paste wel bij haar, vond ze.

11.
Er gingen de volgende weken nog wat brieven over en weer, met de ochtendpost, met de avondpost. Aan Kat Luksen. De kraam bij een telg van Tideman was moeilijk, dus Kaatje bleef nog heel wat weken weg. Drika, zelf al op haar achttiende weduwe, was alleen met Klaas thuis. En het woord kwam: ja, Kat en Daan gingen trouwen.

Er viel van tevoren niet veel te beredderen. Hij had geen spaargeld, zij evenmin. Ze zouden gaan wonen in Daan's huis, in de Meidoornstraat, en ook in Utrecht trouwen, voor het goedkoopste tarief en zonder feest. Ze had het oppassen op Klaas met haar zusje besproken.
O ja, Daan zou er geen bezwaar tegen hebben dat de jongen bij hen in Utrecht kwam wonen? Nee, natuurlijk niet. Hij had Klaas nog wel niet gezien, maar dat kwam wel.
Ze treinde naar Utrecht voor het aantekenen.
Zowel Daan als Kat had papieren naar het stadhuis in Utrecht gestuurd voor ondertrouw en huwelijk.
En toen stonden ze in een rij op het stadhuis te wachten tot het hun beurt was hun namen onder de akte te zetten. Er was geen familie bij: Klaas en de jonge Daan waren te klein en Catharina was nog steeds bij de kraamfamilie.
En hij hoorde de naam Hendrika Luksen.
Is dat uw naam, vroeg hij. Ik dacht dat ge Catharina heette.
Neeje, da's mien zuster.
En Klaas dan?
Klaas is mien neefke.
Ach, dacht hij, wat maakte die naam uit: ze was een pront, flink vrouwtje, precies goed om mee te trouwen. En hij zette z'n naam onder de akte.

12.
Het was een klein huisje, daar in de Meidoornstraat. Maar het gezin groeide snel: twee zoons, twee dochters, en dan met de jonge Daan van 'Vader' en Klaas van Kaatje uit Tiel. Het was er vol in de huiskamer achter, waar Daan senior in de leunstoel zat, naast de eettafel op dewelke Drika het Lubro brood sneed en met reuzel en bruine suiker bestreek, of grote pannen met erwtensoep en kluif, of aardappels gestampt met snijbiet schoof.
In de kleine voorkamer stond het ouderlijke bed. Boven waren enkele kamertjes afgetimmerd.
De moeder van Klaas kwam in het begin over als ze kon. Ze sliep in de keuken op een kermisbed. Na een tijd besloot Kaatje om in Utrecht te gaan wonen – het was een stukje verder treinen naar haar klanten, maar als ze thuis was, had Klaas ook een thuis. En mocht ze weer minstens zes weken weg moeten vanwege een geboorte, dan kon Klaas altijd gaan logeren in de Meidoornstraat.
Geregeld.
Het halve benedenhuis dat ze betrokken in een volkswijk, lag in de Doorstraat, vlak bij de lagere school waar Klaas op ging (Jan Door was een bekende Utrechtse burgemeester geweest; de 'kreet' jandorie is op zijn naam gebaseerd).

Huiseigenaar van een heel blok was daar de Hervormde kerk die op de hoek stond. De nogal verwaarloosde woning telde twee kamers: vóór was woonruimte, en Kaatje sliep er ook – achter, eigenlijk de tussenkamer van de hele begane grond, was zo'n beetje een keuken, en ook slaapruimte voor Klaas, en werd mede gebruikt voor de zondagsschool: daar werden eens in de week de stoeltjes uitgezet die op de doordeweekse dagen opgestapeld aan de kant stonden.
Daarom was de huur ook een stuk lager: niet in de één gulden 80, maar in de één gulden 20. Die korting was een zegening, kerk zij dank, bij de armoe die Kaatje en haar zoon hier jarenlang kenden.
Ze kochten overdaags brood bij de bakker, ze deelden bij het warme eten een bal gehakt of een wanglap, eens in de week gekocht vanwege de jus. Ze zorgden voor elkaar en ze waren gelukkig.

13. De zonde wandelt binnen.
Ga jij direct ook maar, zei Kaatje tegen Klaas toen twee heren van de kerk waren gearriveerd: 't was zondagmorgen.
Veertien, vijftien kinderen van een jaar of acht, negen kwamen de kamer binnen: de voordeur stond open.
Ze zaten in drie rijen, naast de pomp, de waterbak, het keukentafeltje met het petroleumstel (het bed van Klaas was even naar de voorkamer geschoven).
Een van de twee meneren begon op een blokfluit te spelen en de andere die wat ouder en dikker was, ging zingen:

't Hijgend hert, der jacht ontkomen,
streeft niet sterker naar 't genot
van de frisse waterstromen
dan mijn ziel verlangt naar God.

De kinderen zongen onzeker en in meer dan één toonaard mee. Klaas begreep niet veel van de tekst. Hij herkende enkele woorden: hert, jacht, water.
Toen werd er gebeden. Onze Vader die… héé, dat kwam Klaas een heel klein beetje bekend voor. Wanneer had hij dat meer gehoord? Maar wat betekende geheiligd, en schuldenaar, en kome? En koninkrijk, dat had vast niet te maken met dat verhaal van die vos en die goudhaantjes, dat z'n vader hem een aantal jaren terug had voorgelezen.
En toen trok die dikke meneer zo'n klein kinderstoeltje naar zich toe, ging erop zitten en begon een verhaal te vertellen. Over een woestijn, dat scheen allemaal zand te zijn en nergens water. En iemand die door z'n broers in een diepe put werd gestopt. Later was er een vrouw die zonde met hem

wilde doen. Wat was dat? Wat was zonde en hoe deed je dat, samen met een ander?
Maar toen kwam weer de blokfluit en ze zongen: *Daar ruist langs de wolken een lieflijke naam*. Dat was wel mooi, die naam en die wolken, maar een naam ruist toch niet?

14.
Het werd een feestelijke zondagsschool. Want uit de kast, waar Klaas nooit in mocht, haalde een van de mannen een toverlantaarn. Een heuse toverlantaarn met plaatjes. De andere man pakte een soort motortje uit diezelfde kast, zette het aan en toen hadden ze plotseling elektrisch licht. Dat leek wel een wonder. De toverlantaarn kon aan het werk! De wat dikkere meneer vertelde wat bij de plaatjes.
De vertoning begon met foto's van een ver land: je zag witte huizen in de felle zon, je zag palmen en heel grote stukken vlakte met alleen maar zand, er liepen kamelen en er waren mannen met baarden en met doeken over hun hoofden. Ze kwamen ook in de straten van een vreemde stad. Dat was Jeruzalem, vertelde de meneer, daar had Salomo gewoond, jullie weet wel, die koning die had gedreigd een baby in tweeën te snijden. En daar was Onze Lieve Heer aan het kruis gestorven en daarna weer opgestaan: die had ervoor gezorgd dat we allemaal in de hemel zouden kunnen komen.
Ook als je een zonde had gedaan, vroeg Klaas zich af. Maar hij ging niet mooi zitten met z'n armen over elkaar om te laten zien dat hij wat wilde vragen.

15.
Er was even een pauze, waarin de blokfluit speelde en de kinderen zongen:
Er is uit 's werelds duist're wolken een licht der lichten opgestaan.
Die tekst was voor Klaas nogal onduidelijk. Het klonk alsof de zon was opgegaan, maar het zou wel iets heel anders betekenen, bedacht hij: licht der lichten, een vreemde zaak.
Toen begon de toverlantaarn weer.
Nu waren het ingekleurde tekeningen.
Klaas zag een aantal jongens op het pleintje bij een school voetballen.
Daarna kwam er een klok in beeld: half vijf.
Het gezicht van één jongen, met opengesperde ogen van schrik.
Half vijf al. Hij moest naar huis.
Hij liep door een straat. En daar was een groentewinkel met allerlei fruit in kistjes buiten uitgestald.
De appels glommen. Dat zag er lekker uit,
De jongen keek rond. Niemand. De straat was leeg. Toen sprong hij vooruit en pakte een appel.
Meteen ging hij er vandoor.

De winkelier kwam naar buiten hollen, maar hij kon niets meer doen. Daar stond hij, met z'n voorschoot voor, machteloos.
De jongen was al een heel stukje weggelopen.
Maar daar schoot een hond uit de winkel,
Een grote herdershond!
Die rende achter de jongen aan en ja hoor, hij haalde hem in en beet hem in z'n broek.
O wee, een flinke scheur!
En de appel? Die viel in een modderplas – het had kennelijk die dag geregend.
Je zag de jongen huilend weglopen, met de handc op z'n broek.
En de winkelier klopte de hond tevreden op z'n nek.
Einde.
De meneer die nog steeds op het kinderstoeltje zat, legde uit.
Ook een appel stelen is zonde. En zonde wordt gestraft. Jullie zagen het: de hond beet de jongeling in z'n broek. De God van de Liefde kan ook een God der Wrake zijn.
God der Wrake?
Hond der Wrake, vond Klaas. en wat was Wrake?

16.
Daarna werd er weer gebeden. De kinderen moesten door God beschermd worden, zoiets, en er werd nog meer aan die God gevraagd.
Maar Klaas volgde het niet zo goed. Hij zat met dat idee zonde in z'n hoofd. Zonde, dat deed je dus al dan niet met iemand. Als je het alleen deed, was het een appel stelen. Maar hoe als je het samen met iemand deed: met z'n twee een appel pikken, 't was vast heel erg. Je kon het zo te horen maar beter niet op je geweten hebben.
De kinderen gingen weg. En de meneer met de blokfluit vroeg Klaas of hij even wilde helpen met het wegzetten van de stoeltjes.
God zal je lonen, jongen.
'n Halve cent was ook goed geweest.
Nee, hij kon op zondagmorgen wel leukere dingen doen dan naar verhalen over zonde luisteren. Naar voetbal gaan kijken, bijvoorbeeld. Dat was niet zo ver weg, daar mocht-ie van z'n moeder alleen naartoe.
Maar die zonde zat hem wel dwars… wat was dat nou?

17.
Een verbeelding die Klaas is.
De Tachtigjarige Oorlog, waarin Katholiek en Hervormd tegen elkaar streden, was nog lang niet over. Tenminste, wat de jeugd betrof. Voorbij het eind van de Doorstraat stond in de wijk een andere school. Of liever: het waren twee scholen in één gebouw. Eentje voor de jongens, eentje voor de

meisjes. Dat vonden die van de Doorstraat belachelijk bij die Katholieken. Meisjes bij hen, de Hervormden, zaten weliswaar in banken bij elkaar in de klas en als er gezongen werd, hadden ze de eerste stem, en de jongens de tweede. En meisjes hadden aparte spelletjes: touwtje springen en Maria zat op majesteit. Maar ze hoorden bij de jongens.
Het waren dus Katteklieke scholen. Nou, Klaas had op de Steenweg wel eens iemand gezien, die vuur spuwde. Dat had hij toen heel gevaarlijk en griezelig gevonden. En zo stelde hij zich die Katteklieke meesters voor: die stonden dan ook nog in jurken voor de klas, alsof ze de juffrouw waren, en als je ondeugend was, begon zo'n man vlammen te spuwen, hel en verdoemenis. En de nonnen die les gaven aan de meisjes? Die deden allemaal heel stijf in die zwarte kleren. Ze keken ook dwars door je heen. En ze waren nog kaal ook, zei z'n vriendje Berend. Kaal? Brrr… kale vrouwen!
Er moest tegen die twee scholen gevochten worden. De jongens van de Doorstraat gingen na schooltijd op straat er tegenaan. Ze vochten met hun vuisten, ze schopten, ze spuwden. Als het seizoen er was, gooiden ze ook met kastanjes die in hopen van de bomen waren gevallen. In de winter deden ze het met sneeuwballen, maar daar zat dan wel een steen of zelfs een glasscherf in.
Op een middag kwam er een meneer in een zwarte rok het strijdgewoel in, met de armen half omhoog om vrede te stichten. Klaas gooide en raakte de man op z'n hoofd. Hij bloedde en Klaas vluchtte naar huis.
Korte tijd later kwam het bericht: de scholen zouden tegen elkaar voetballen en zo ten enenmale de strijd beslechten. Wie won, verdiende eeuwige glorie.

18.
De scholen hadden een voetbalveld van Hercules weten te lenen. De elftallen en de reserves waren al dagen eerder met veel delibereren en overwegen vastgesteld. Nu liepen ze het veld op, onderscheiden van elkaar door blauwe en rode linten schuin om het bovenlichaam.
De scheidrechter was een Kattekliek: een dikke man in een zwart pak, en met een ballonbuik. Hij had een fluitje aan een touwtje om de hals.
Toen hij had gefloten voor de aftrap, liepen beide elftallen zo snel mogelijk op de keepers na naar de bal. De een gaf de ander een trap tegen de schenen en ineens was er een groot, vechtend kluwen van jongens ontstaan, die elkaar probeerden te trappen, te slaan, te knijpen, te bijten, de kleren te scheuren en noem maar op.
Fluitend en foeterend sukkelde de wat overmatige scheidsrechter op de hoop vechters af. Hij struikelde over z'n eigen zwaarte en lag plotseling tussen de vechtenden. Klaas sprong meteen op z'n ballonbuik, maar die kon daar niet tegen en raakte lek. Met een slurpend geluid liep de man leeg,

terwijl hij als een raket onder de voeten van Klaas uit vloog, over het veld, en in de vijver van een huis verderop tussen de goudvissen raakte.
Er was een veldwachter aanwezig, met een helm op en een snor als een drempel onder z'n neus. Die pakte z'n gummiknuppel en sloeg de jongens uit elkaar. Twee greep hij bij de oren en trok ze mee: vooruit, naar het cachot. De overige vechters schrokken enorm en vluchtten naar huis.
We gedenken de scheidsrechter, Hij had zichzelf altijd als een goed mens gezien en was een uitstekende wethouder in Zuilen.
RIP.

19.
Het is 7 april 1909. Klaas is 13. Deze dag is het afgelopen met de lessen. De leerlingen die de hoogste klas nog een jaartje moeten overdoen, zitten achteraan in de hoek bij elkaar. Hun gezichten hebben wat beduimelds van spijt, jaloezie ook. Al die anderen krijgen elk hun afscheidscadeau van school en 't is voor hen te hopen dat 't het geschenk is dat ze enkele weken geleden als hartenwens aan de meester opgaven. Iedereen weet: het is lang niet zeker dat het cadeau dat je hebt gevraagd, ook inderdaad doorgaat – want soms is het te duur, soms is het ook moeilijk te krijgen, of het blijkt niet passend genoeg voor de gelegenheid.
Een voorname dame komt de geschenken uitdelen. Ze wordt door de meester voorgesteld als Freule van Domburg tot Duin.
Klaas is als laatste aan de beurt. Nicolaas Leendert Grazell, leest de freule. Ik zie dat er op je getuigschrift: uitmuntend staat. Dat komt heel zelden voor. Je cadeau was eigenlijk wat te duur, maar de meester heeft met de hand over z'n hart gestreken omdat je zulke mooie rapportcijfers hebt behaald. Alsjeblieft, ik hoop dat je er veel plezier aan zult beleven.
Klaas neemt het pakje aan, bedankt en blijft ermee staan.
Kom, kom, pak het eens uit, ik wil ook wel eens zien wat je hartenwens was.
Het is een zwarte passerdoos met inhoud. Klaas doet voorzichtig de doos open. En daar liggen ze, ingebed in een fluweelachtige stof: de passers, de tekenpennen, en kijk eens, zelfs een verlengstuk voor de passers.
Een passerdoos, vraagt de freule, waarom een passerdoos?
Ik heb 'm nodig, ik ga naar de ambachtsschool, antwoordt Klaas, en m'n moeder kan zo'n doos niet betalen. Ik wil elektrotechnisch bankwerker worden. Ik wil ook leren glasblazen, lenzenslijpen en nog veel meer.
Ze glimlacht over zoveel ambitie bij een jongen van dertien.
Heel goed, zegt ze. Het zal je daar vast wel lukken met je uitmuntend.
Later neemt ze afscheid van de officiëlen op de bijeenkomst. Op haar weg naar de deur komt ze vlak langs Klaas en zegt zachtjes tegen hem: als je ooit in problemen raakt, kom dan gerust langs, ik woon aan de Maliebaan, in dat grote witte huis op de hoek.

Niek

20.

Z'n wonen was een soort pendelen. Nu weer een tijdje in de moederlijke woning aan de Doorstraat. En dan weer wekenlang in de Meidoornstraat, omdat z'n moeder was bakeren gegaan.

Tante Drika was een levenslustige vrouw en oom zat achter z'n Utrechts Nieuwsblad vol rustigheid. en soms glimlachend om al die gezelligheid van met zoveel in een klein huisje. Hun huwelijk bracht vier kinderen.

Als hij in de Doorstraat woonde, was Klaas een zoon voor z'n moeder, maar hij moest toch ook een klein beetje de vader vervangen als hoofd van het gezin.

Op de ambachtsschool draaide hij goed mee. Maar een uitmuntend zou hij niet halen: hij was nogal eens ziek, een keer zelfs verschillende weken. Toch lukte het hem om de school in de daartoe vastgestelde drie jaar met redelijk tot goed af te ronden.

Hij had door z'n gaan op die school, door z'n puberteit en door z'n woonsituatie ook langzamerhand een ander soort identiteit gekregen. Hij was niet meer de jongen uit het achtergebleven provinciestadje Tiel, een jongen die tot armoede was veroordeeld – hij wist nu in Utrecht dat hij er bovenuit groeide.

Klaas was een naam die op lange duur bij het verleden ging horen. Hij probeerde de naam Niek voorzichtig uit en wel op school bij enkele kameraden, want bij z'n moeder en z'n oom en tante en neven en nichten zou dat niet lukken. Nooit. Bij hen bleef hij Klaas.

21.

Daar stond hij. Zestien was-t-ie. Hij was een knappe figuur. Met krullen. Met een begin van dandy. En hij had het getuigschrift voor elektrotechnisch bankwerker. Maar de wereld van werken zei geen hartelijk hallo tegen hem.

Een ochtend van 1912 wond zich om z'n gestalte. Meisjes keken. Maar hij ging aanbellen. Het was rond elven en daar stond hij op de arduinen stoep van het witte huis aan de Maliebaan. Zou ze nog weten wie hij was? Ruim drie jaar later was lang.

En hij had z'n best gedaan. Overal langs geweest. Nergens een baantje te vinden. Zelfs via oom Daan niet bij Werkspoor.

Hij trok aan de bel. Op het naambordje stond: J. van Domburg tot Duin.

De onvermijdelijke huisknecht deed open.

Jongeheer?

De huisknecht luisterde.

Ogenblikje.

En daar stond de freule in de deuropening.

Jij bent eh…

Klaas Grazell, freule. Ik mocht bij u langs komen als ik problemen had. En die zijn er. Ik heb van de ambachtsschool een getuigschrift voor elektrotechnisch bankwerker, maar ik kan nergens een baan vinden. En m'n moeder en ik hebben zo hard geld nodig.
Ja, ik weet het weer. Jij bent die jongen die…
Ze vroeg. Ze luisterde. En ze zei: ik zal kijken wat ik voor je kan doen. Kom morgenochtend om tien uur maar weer hier.
De voordeur sloot.

22.
Een nieuwe zomermorgen trilde boven de Maliebaan.
Hij belde aan.
De freule verscheen direct.
Ga meteen naar huis, zorg dat je een boterhamtrommeltje vult met eten voor tussen de middag. En meld je stipt om 11 uur straks bij meneer Verbeek op het kantoor van Werkspoor.
En zo geschiedde het dat even over elven Daan de Klerk en Manus Luksen de baas van verschillende afdelingen, Latjes, een zestienjarige jongeman zagen rondleiden.
's Avonds ging Klaas met z'n moeder langs de Meidoornstraat. En vertelde daar z'n verhaal. En wat een verhaal!
Er was één minpuntje. Klaas verdiende ietsje meer dan Daan. Nou ja, dat was hem gegund. Hij was tenslotte elektrotechnisch bankwerker.
Hij wel.

23.
Het was nu zowat twintig jaar geleden dat Arie Cornelis Brandwijk (van die dubbele naam Van Heemskerk Brandwijk was al enkele generaties terug door ambtelijke desinteresse de eerste helft verdwenen) een viertal huizen in de Tielse Heiligestraat goeddeels eigenhandig had gebouwd. Nummer 9 werd door hem en zijn vrouw Gerretje en hun toen nog enige dochtertje Stijntje betrokken. Later kwamen daar nog een dochtertje Jeanne bij en Gradus, de halfbroer van Niek. Zoontje Karel werd dood geboren.
Nummer 11 werd verhuurd. Verderop in de straat stonden nog twee huizen in dezelfde stijl – die had hij voor z'n broer neergezet.
Niek lag midden in de nacht wakker in het kamertje dat op de zolder van Heiligestraat 9 was getimmerd. Hij logeerde er wegens de bruiloft van Gradus.
Heel in de verte hoorde hij in de brede stilte van de nacht soms het vage geluid van een kanonschot: de wind kwam uit het zuidwesten. De Grote Oorlog was bezig in elkaar te storten, over enkele weken zou het wel over zijn.

Die oorlog was hij goed doorgekomen in het neutrale Nederland. De eerste tijd had hij bij Werkspoor gewerkt. Daarna was hij in de mobilisatie opgeroepen bij de militie. Hij had eerst in Alkmaar gelegen en later in de Langestraat – waar hij samen met velen bij het 16e Regiment Infanterie leerde overgangen over rivieren en beken te improviseren.
Daarna was hij weer in dienst gegaan van Werkspoor.
Op een dag werd hij door z'n directe chef Latjes geroepen.
Ik krijg te horen van kantoor dat je een ontslagbrief hebt geschreven. Waarom?
Nou, ik krijg hier om de zoveel maanden steeds weer een baan op een andere afdeling. Zo kom ik nooit vooruit en daarom heb ik gesolliciteerd bij de Amsterdamse Gemeente Telefoon en daar hebben ze me aangenomen.
Latjes zuchtte.
Jongen, ik hoop dat je je niet hebt vergist. Ik ben nu al over de zestig en straks ga ik met pensioen. En dan moet ik een opvolger hebben. Daarvoor hebben we jou gekozen. Daarom heb je bij al die afdelingen gewerkt, zodat je ze goed zou kennen. Over drie jaar had je hier de baas kunnen zijn.
Er telde meer, maar dat vertelde Klaas niet. Z'n moeder had zich zo uitgesloofd in al die jaren, hij wilde dat zijn moeder – en hijzelf ook – weg kwam uit Utrecht, die stad van hun armoede. Amsterdam gaf die mogelijkheid.

24

Boven z'n hoofd wist hij dat een ingelijste prent hing, een man met een baard en een lam op z'n schouders. Aan de stijl te zien moest het een afbeelding nog zijn uit de 19e eeuw.
Die ochtend was z'n halfbroer Gradus op het stadhuis in het huwelijk getreden met Mijntje Ruitenbeek. Natuurlijk waren ze uit het huis aan de Tielse Heiligestraat 9 getrouwd. Daar had Gradus immers het grootste deel van z'n leven doorgebracht. 's Middags waren ze opnieuw onder de confetti en serpentines het bruggetje van de sloot vóór het huis overgegaan, op weg naar de kerkelijke inzegening in de Sint Maarten.
Het was aardig koud en Arie Cornelis droeg voor z'n vrouw Gerretje aan een zwaar koperen hengsel de grote stoof die hij speciaal voor haar had getimmerd. In de stoof gloeiden kooltjes en maakten de dikke marmeren tegel op de stoof warm voor de voeten, straks in de onverwarmde kerk.
Toen het gezelschap uit de kerk weer thuis was gekomen, had Mijntje haar witte bruidskleed in de schuur achter het huis verwisseld voor een makkelijker japon.
De bruiloftsmaaltijd voor paar en gasten kwam op tafel. Groentesoep, rollade, aardappeltjes met postelein, en pudding. Men had van tevoren distributiebonnen ingeleverd. Met daarbij bier en wijn (het leek bijna zondig). 's Avonds kwamen vrienden en buren. Er klonken wat grappige toespraken, men hief het glas (Niek nam één glaasje vermouth), een man op

een accordeon speelde wat liedjes. Zeg, ken jij de Valeta niet, ik kan dansen zoals je ziet, en 'k Heb rooie, 'k heb witte radijs, de Duitsers beschieten Parijs, en Tineke, ons maartje in haar hemd, en O Japie is getrouwd, hij zit in de misère, hij zit in de misère, o Japie is getrouwd, hij zit in de misère met z'n eigen vrouw.
Jeanne was nog maar 9, maar Stijntje was een volwassen vrouw geworden van 21, met lang haar tot op de billen, dat zo zwart was, dat je je kon voorstellen hoe ergens in de Tachtigjarige Oorlog een Spaanse capitano haar stamboom was ingeglipt.
Ze had twee dagen vrij gekregen van haar mevrouw in Amsterdam, waar ze (door de Vereeniging Tesselschade gediplomeerd) kinderjuffrouw eh gouvernante was. Niek had veel naar haar gekeken, en hij had gezien dat haar blik ook nu en dan in zijn richting was gegaan.
Later die avond waren Mijntje en Gradus weggegaan, wandelend van de ene kant van Tiel naar de andere kant – helemaal naar hun nieuwe huis in de Medelsestraat.
En nu lag Niek in bed en dacht aan Stijntje. En Stijntje sliep – of sliep ze niet?

25.
Als je Niek zag lopen, heel rustig, dan was het meer wandelen, of zelfs wel flaneren. Hij zag er goed uit.
Altijd perfect in het driedelige, zwarte of bruine pak. Met een zilveren horlogeketting op z'n vest, een stijve, witte boord en een grote bos krullen.
De dag na het huwelijk reisden Stijntje en hij samen met de trein naar Amsterdam.
Van het Weesperpoortstation had hij haar met een huurkoetsje naar het huis gebracht, waar ze woonde en werkte. Dat was in een dure buurt, die een jaar of dertig eerder aan de rand van de stad was aangelegd. De familie Hudig woonde in een formidabele villa, Koningslaan 1, die tegen het Vondelpark leunde.
Onderweg had ze verteld dat ze voor twee meisjes zorg had, en dat er een oudere broer was, die onder de huzaren diende en zo knap was in z'n uniform met kolbak en sabel. Zo knap als ik, had hij gelachen – maar hij zag aan haar neergeslagen blik dat hij te ver was gegaan.
Hij nam voor de deur afscheid van haar, rekende met de koetsier af en zocht een elektrische tram op.
Enkele dagen later schreef hij haar een kort briefje waarin hij om een vervolg van hun ontmoeting vroeg. Ze stemde in en ze wandelden op een late najaarsdag door het Vondelpark, hun voeten ritselden de nu wel echt gele bladeren.
Ja, hij was een knappe man. Meisjes zagen hem graag. Hij was ook altijd vol attentheid en zorg voor het andere geslacht: zo was eigenlijk z'n hele

jeugd geweest met z'n moeder. Toen hij nog in Utrecht woonde, had hij een heel knappe vriendin gekregen: Geert Verhaaf die ergens achter de Betlehemstraat huisde. De laatste twee jaar, hij in Amsterdam wonend en werkend, hadden ze elkaar niet vaak meer gezien en nu hij z'n aandacht helemaal op Stijntje richtte, moest hij haar afschrijven: Lieve Geert, en: We kunnen elkaar niet zo dikwijls nog zien, vandaar dat ik U bij dezen schrijf om enzovoorts.
Tsja, een verhouding op afstand… maar niet lang daarna overkwam hem hetzelfde met Stijntje. De familie Hudig verhuisde naar de Baronielaan in Breda en zij verhuisde natuurlijk mee.
Maar het ging allemaal goed. En nog geen drie jaar na het einde van de Grote Oorlog liep hij met z'n bruid over het bruggetje van de sloot vóór Heiligestraat 9. Dat lag opnieuw onder confetti en serpentines.
Op het huwelijksmenu stonden runderlapjes en aardappelen en doperwtjes met worteltjes, gestoofde peertjes en tenslotte pudding met bitterkoekjes.
Stijntje trok in Amsterdam in bij Niek en z'n moeder, die al een hele tijd op kamers bij juffrouw Koopmans in de Groen van Prinstererstraat woonden.

26.
Hij was nog maar enkele jaren bij de Gemeente Telefoon in Amsterdam, toen hij door 'n hoge superieur werd gevraagd om na het werk even bij deze thuis te komen. Het zou niet lang duren en gelukkig maar, want hij moest naar de avond-MTS (= huidige HTS).
Hij belde aan op de Weteringschans bij de Spiegelgracht. Even later zat hij met een glaasje vermouth in een zijkamer:
Dit is een discrete kwestie, ik vertrouw er volledig op dat je zwijgt, Grazell. Mijn oudste zoon studeert in Delft voor elektrotechnisch ingenieur, hij moet dit jaar nog afstuderen, maar daartoe moet hij een werkstuk naar eigen inbreng maken. En hij heeft het geprobeerd, o zeker, hij heeft z'n best gedaan, maar het resultaat is bepaald niet bevredigend. Vandaar dat ik tot de gedachte ben gekomen om jou te vragen het voor hem, eh namens hem te vervaardigen. Zou je dat voor hem, en natuurlijk ook voor mij, willen doen? Vanzelfsprekend geheel in werktijd, en de materiaalkosten worden vergoed. Ik neem aan dat je thuis niet over ruimte en werktuigen beschikt. Je krijgt daarom een eigen kamer voor de tijd van het werk die je zelf kunt afsluiten opdat er niemand in kan komen. En als het werkstuk straks door de Technische Hogeschool wordt geaccepteerd, en daar twijfel ik niet aan,zal ik je gaarne een beloning doen toekomen.
Dat vond Niek niet nodig: het maken van het werkstuk zou z'n carrière ten goede komen.
Hij wist dat hij een vakman was op zijn terrein, maar dat hij niet over de achtergrond beschikte om zich een positie boven z'n werkgebied uit te verschaffen.

Hij zette zich enkele dagen later aan het werk. En een paar maanden nadien droeg de oudste zoon van de directeur de titel van elektrotechnisch ingenieur.

27.
Laten we even dit verhaal onderbreken en zien wat Niek zoal in die jaren van het interbellum verdiende.
Op 22 mei 1916 kreeg hij z'n eerste aanstelling: als instrumentmaker voor f. 14.58 per week.
Op 11 april 1919 werd dat f. 29.16.
1 augustus 1919 werd Niek voorman-hoofdmonteur voor f. 34.20.
En op 1 september 1935: chefhoofdmonteur, f. 38.64.
In die jaren begon zich al een administratief probleem voor te doen: de functie die hij vervulde, had geen naam binnen de Gemeente Telefoon taakdefinities. Hij deed werk dat communicatie-systemen betrof, die door de Gemeente Telefoon werden verhuurd aan andere gemeentediensten. De namen voor z'n functie bestonden eigenlijk alleen om administratieve redenen: het aan de functienaam verbonden salaris, annex velerlei toe-slagen die nodig waren omdat de functienaam binnen het werk niet hoger kon om het te betalen salaris te dekken. Tijdens en na de Duitse bezetting, toen de GT tot Plaatselijke Telefoondienst (Rijks)PTT was geworden, bleef dit probleem bestaan. Niek eindigde z'n carrière via chefhoofdmonteur als chefinstrumentmaker (cism).

28.
Hij had een meneer Valkenberg ontdekt. Een jonge radio-enthousiasteling die een winkeltje was begonnen in de Kinkerstraat, met allerlei spullen om zelf een radio te bouwen. Ze hadden elkaar gevonden in lange technische gesprekken na het werk. Soms liepen die uit tot een stuk in de avond, de winkel sloot dan pas om pakweg zeven uur en Niek kwam zo rond half acht thuis, z'n moeder en Stijntje hadden dan al gegeten. De snijbonenstamppot moest opgewarmd in de koekenpan.
Na een kristalontvangertje had hij een toestelletje gebouwd met honing-raatspoelen die je van en naar elkaar toe kon draaien om een zender te zoeken. Er was een grote zwarte hoorn bij voor het geluid, dat was beter dan een koptelefoon: nu zou iedereen in de kamer kunnen luisteren naar Droitwich en Langeveld op de Langwelle (radio Hilversum en radio Huizen bestonden nog niet) en met een heleboel storing en fading ook naar de UKW die tegen de Heavysidelaag weerkaatste, ergens boven de Atlantische Oceaan, en dan kreeg je flarden van Amerika te horen. Soms loeide de Mexicaase Hond: hoeoeoeoei… Geruis, gefluit, stukjes stem of instrument – het heelal leek het wel, alsof je God zo'n beetje afluisterde, vond hij (en hij was niet eens kerks).

Hij moest alleen nog de lange antennedraad op de plint naar het raam aanleggen en langs de gevel naar de antenne die hij tegen de schoorsteen op het dak had bevestigd. Hij tikte binnen in huis de draad vast met kopspijkertjes, die hij om de draad krom sloeg (kopspijkertjes waren goed genoeg, het was maar voor tijdelijk: ooit zouden ze een eigen huis hebben).

29.

Dat gaf hem toch een beetje raar gevoel. Het was niet van hem, het huis, als hij zo'n spijkertje een tik gaf met de hamer, was het alsof hij een dokter was die in vreemd vlees sneed. Hij huurde, hij woonde niet. Het was allemaal heel keurig en netjes hier, driehoog in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt, maar hij bleef een soort zwerver. Overal moest hij toestemming voor vragen, zelfs voor draad tegen de gevel, En het behang met al die bloemen was het niet, en het schilderwerk niet, en… en… Dat armoehuisje in Tiel en dat wonen in die halve, Utrechtse zondagsschool, dat was allemaal meer dan genoeg geweest. Hij wilde een eigen huis.

Op een dag belde hij met z'n diensttelefoon naar Joop Herremans. Kun je me morgen om half tien halen, ik moet naar de centrale in Oost.

Aa-oeoeoeh, aa-oeoeoeh klonk het de volgende ochtend in de straat beneden. Herremans met een Spijker van de dienst. De koetsjes waren bij de Gemeente Telefoon verdwenen, de koetsiers waren omgeschoold tot bestuurders van de dienstauto's. Niek kon zich overal naartoe laten rijden in zo'n mooie wagen uit die fabriek van de Amsterdamse Trompenburgstraat.

Morgen, Herremans, we gaan eerst even naar de Réaumurstraat – daar staat een huisje te koop en dat wil ik wel 's bekijken. Dan gaan we daarna door naar de centrale aan de Polderweg.

Doen we, Grazell.

Er was iemand thuis: mevrouw Stagersma leidde hem rond. Tuintje voor, tuintje achter. Klein huisje: beneden vóór een kleine kamer, kon je net met z'n vier in zitten, achterkamer groter, genoeg. En dan een keukentje, met waterleiding. Boven een afgetimmerde tweepersoons slaapkamer voor en een zegmaar zolder erachter.

Het huis is niet zo groot, zei hij later tegen Stijntje en z'n moeder. Maar 't zou van ons zijn, voor 5000 gulden, mèt de grond erbij.

Niek ging op zoek naar geld. Tot vrijdag 8 uur 's avonds had hij een optie op het huis.

Lening. Hypotheek. Het lukte bijna helemaal. Honderd gulden moest hij die vrijdag nog hebben. Maar z'n bronnen waren uitgeput. Half zeven kwam hij thuis. Desillusie.

Wat zit je toch, zei z'n moeder.

Ik moet nog honderd gulden hebben voor dat huis, maar ik kan ze nergens krijgen.

Honderd? Wacht even.

Moeder droeg altijd een zwarte blouse en een lange zwarte rok die tot op haar voeten ging.
Aan de onderrok zat een zakje.
Ze schudde het leeg op tafel. Rinkelgeld: kwartjes, halve guldens, daalders, rijksdaalder.
Spaargeld, zei ze, voor m'n begrafenis.
Het was iets meer dan honderd gulden. Halve centen, centen, plakken, enkele guldens bleven over.
Niek sprong op de fiets.

30.
Niek zag hoe Amsterdam steeds meer telefoonaansluitingen kreeg. Vooral bij de betere standen en bij het bedrijfsleven zag je de apparaten aan de wand of op tafels en bureaus. Het was zo eenvoudig: je pakte de hoorn van de haak, en je kreeg een telefoniste (zoals bijvoorbeeld de mooie, zwartharige Plonie, die met Niek's vriend, die fijnzinnige instrumentmaker Karel van Ee ging). Dan gaf je een nummer op dat je wilde bereiken en de telefoniste op de centrale zorgde dat je verbinding kreeg.
Dat bracht belangrijke veranderingen in het leven van veel mensen. Want je kon allerlei berichten zomaar doorgeven, gesprekken voeren die uit een, twee of heel veel zinnen bestonden, en dat allemaal op bijna elk willekeurig moment en zonder dat je naar die iemand toe moest. Telefoongesprekken kregen een andere vorm dan gewone gesprekken: je begon met hallo, je noemde je naam en je eindigde met tot horens, of dag. Gesprekken konden heel kort zijn of vreselijk lang.
Je kon zonder een stap te verzetten tientallen gesprekken met allerlei mensen, bedrijven en instanties voeren. Je kon in bijvoorbeeld één dag of zo net zoveel gesp;rekken met één iemand voeren als je wilde. En je zag elkaar niet, wat de mensen soms wat schuchterder, soms echter ook wat brutaler kon maken.
Maar er was meer. Want kijk, Niek liep nu door de Leidsestraat. Hij zocht een cadeau voor z´n moeder die binnenkort jarig was, en hij had bedacht: een mooie parapluie, want die had ze niet. In de Leidsestraat was zo´n winkel met wandelstokken en regenschermen – duur en luxueus, dat wel, maar ´t was dan ook een cadeau.
Op de bruggen van de straat stonden de verkeersagenten met hun (draaiende) stop-semaphoren het verkeer te regelen. Om de vele auto´s zo snel mogelijk door de straat te laten gaan, moesten ze ervoor zorgen dat hun borden-op-een-paal goed op elkaar volgend naar doorrijden en stoppen draaiden. Daarom waren de verkeersagenten met bellen uitgerust, waarmee ze elkaar van brug tot brug seinden: ik draai m´n stopbord nu naar doorrijden.

Niek hoorde het rinkelen van de bellen door de hele straat. Hij dacht over wat hij in een tijdschrift had gelezen: verkeerslichten, die helemaal automatisch werkten. Daarmee waren ze in Amerika al een heel stuk gevorderd. Ze waren er zelfs al bezig met het regelen van de lichten op basis van de verkeersdrukte (dat gebeurde via zogenaamde drempels in de weg, waar auto´s over reden: door hun gewicht drukten ze de drempel dicht, en dat werd dan naar een soort teller doorgegeven, en als er veel auto´s werden geteld, ging in die richting het licht eerder op groen).
De verkeerslichten waren met elkaar verbonden en om een apart net uit te sparen, moest dat door het telefoonnet.

31.
Hij had nog veel meer gelezen. Zo kon je van datzelfde telefoonnet gebruik maken om overal in de stad de mensen – indien nodig – brandmeldingen te laten doen, en politiemeldingen. Overal kwamen zuilen op straat te staan met brand- en politiemelders en als er iets gebeurde, tikte men een ruitje in en dan kon men met een centrale spreken. Brandweer of politie waren dan veel sneller ter plaatse en dat maakte de stad een stuk veiliger.
En tenslotte was een centraal signaalstelsel voor de tram bedacht. Ook dat kon worden gerealiseerd via het telefoonnet.

32.
Niek stapte de winkel binnen. Een wat oudere heer met Geheimratsecken kwam naar hem toe:
Goedemiddag, meneer, waarmee kan ik u van dienst zijn?
´n Parapluie voor een dame? Welke kleur wenst u en zal de steel van metaal of van hout zijn? Donkerblauw doek dus, en een metalen steel. Wat vindt u van deze?
Niek betaalde met een rijksdaalder en kreeg twee plakken terug.
Buiten klonken de bellen van de agenten. Het zou wel niet lang meer duren, dacht Niek, dan werden al die nieuwigheden ook in Amsterdam ingevoerd. En dat zou dan natuurlijk via de Gemeente Telefoon moeten gebeuren. Daar zou een aparte technische afdeling voor komen. Hij zou er graag voor willen werken. Hij hield van nieuw.

33.
En inderdaad, het Amsterdamse telefoonnet werd ingeschakeld voor brand- en politiemelders en trambloksignalen en verkeerslichten. Bij de Gemeente Telefoon werd voor compleet te verhuren systemen een aparte technische groep gevormd van vijf man: een chef en vier technici. Faro, en Sluiter, Gortzak, Van Duivenvoorde en Niek.

Ze bleven organisatorisch bij de dienst horen, maar hun werkplekken bevonden zich voornamelijk op het hoofdbureau van politie, de brandweerkazernes en het hoofdkantoor van het openbaar vervoer.

34.

Het was een klein dorpje, dat De Wetbuurtje: eind 19e eeuw begonnen in de Watergraafsmeer. Het lag als een zuigeling onderaan de Weespertrekvaart, zo'n beetje voordat de Amstel ter hoogte van de Omval de grote stad ging binnenstromen. Niet lang voordat ze er kwamen wonen, was het dorpje, dat helemaal apart lag, samen met de rest van de gemeente Watergraafsmeer geannexeerd door Amsterdam. Wetbuurt, vroeg men: nooit van gehoord.
De naam was naar Generaal De Wet uit de Boerenoorlog in Zuid-Afrika: de straten heetten oorspronkelijk met Zuid-Afrikaanse namen, maar door de annexatie waren er nu twee 'Transvaalbuurten' (de stad had er al een) en men verving de nieuwverworven straatnamen door natuurkundige. Réaumur, Fahrenheit, Celsius.
Het was een rustig dorpje met kleine huisjes, voortuintjes en achtertuintjes, en haast geen winkeltjes. De meeste drukte, als je daarvan kon spreken, kwam van de enkele middenstanders die hun waren aan huis kwamen aanbieden: de bakker, de groenteman, de olieman, enz.
Het was wonen in buiten, met de stad toch dichtbij.
Beneden in de kleine voorkamer van het huis stonden twee leverkleurige crapauds, eigenlijk een beetje groot voor de ruimte. Een tafeltje, een tweetal stoelen. De achterkamer een eettafel in het midden, wat stoelen, een buffet. Boven een ledikant in de slaapkamer voor Stijntje en Niek, een dressoir met lampet. De moeder sliep in de vrij grote zolderruimte naast de slaapkamer.

35.

Hoe waren de jaren in de Réaumurstraat?
Hoe waren de zeven jaren van wonen in de Réaumurstraat 24? Het lag stil en eenzaam onderaan de dijk.
Eerst wennen, oriënteren: waar zijn de zeldzame winkeltjes, wie zijn de buren en hoe zullen we met hen omgaan, wat biedt de directe omgeving aan recreatie, hoe en waar is er openbaar vervoer – en dan blij zijn met de stilte die in de dorpse straten hing.
Drie jaar wonen en toen een ingrijpende gebeurtenis. Niek's moeder overleed.
In hem was het beeld nog van het zakje onder de rok met het geld voor haar begrafenis. Hij kocht een klein familiegraf op de Nieuwe Oosterbegraafplaats.
Langzaam zakte tussen de bloemen de kist met de vrouw die altijd voor hem had gezorgd en voor wie hij had gezorgd, uit het zicht van de wereld.

De leegte in huis werd langzamerhand ruimte voor een kind en een jaar nadien werd een zoon geconcipieerd. Het was een moeilijke, lange bevalling, tenslotte met de tang. Daar was Karel N.L. met drie overgeërfde voornamen.
Op een dag wandelde Stijntje met de kinderwagen. Ze keek net naar haar zoon of die goed lag, toen er een groot geknars van metaal op stenen in de straat gebeurde. Ze zag een auto kantelen en ze zag vlakbij een wiel in tempo haar kant op rollen. Het schampte net de kinderwagen, ze hield de stang goed vast en er gebeurde verder niets. Het wiel kwam tegen een tuinhekje tot stilstand.
Een andere keer, anderhalf, twee jaar later, stond Karel te dansen op het ouderlijke bed. Doe dat nou niet, zei Stijntje, da's gevaarlijk. Maar het was al te laat: Karel viel van het bed, half op het dressoir en met z'n hoofd op de lampetkan. Gillen, bloeden. De dokter Doets. Krammen.
Nu en dan gingen ze bij de buren op bezoek. Een kolenfirma: De Rooij. Een groot gezin en dat allemaal in zo'n klein huisje.

36.
In Nieuwer-Amstel helemaal woonde een oudoom van Stijntje met vrouw en zoon. Margareta van Borsselenlaan 16 was een gezellig, laat-19^{e} eeuws ingericht huis.
Ze gingen er heen met bus H over de kinderhoofdjes van de rustieke Amstelveenscheweg, een oude, smalle Middeleeuwse dijk met bejaarde bomen erlangs, met hier en daar een antieke boerderij en richting stadsgrens 20^{e} eeuwse huizen. Bij het eindpunt aan de Kalfjeslaan stapten ze uit – en dan was het nog een stukje lopen op de Kalfjeslaan, dan rechtsaf en later weer links.
De bus liet passagiers uit bij een halte. En daar vlakbij, op die weg en helemaal buiten, naast een bejaarde boerderij, stond in een voortuin een geel bord met zwarte letters: Te Koop. Niek kreeg alle tijd ook de naam van de makelaar te lezen: H. Tal & Zoon.
Hij stootte Stijntje aan. Ja, een prachtig huis, vonden ze. Een paar jaar (zes, zeven?) geleden gebouwd. Groot en robuust. Aan de ene kant zagen ze een nietbebuurde zijmuur, als bij een villa, aan de andere kant een buurhuis met nog een huis er tegenaan, de drie onder één dak. Elk twee etages met beneden een erker en boven een bakstenen balkon. Een behoorlijk grote voortuin, hoe het met achter was, lukte niet om vanuit de bus vast te stellen. Tussen het huis en de boerderij ernaast konden ze alleen zien, dat erachter weiland lag, kilometers ver, tot helemaal aan de Amstel.
Het leek hun een paleis, een paradijs.
Hij belde de volgende dag met de makelaar. Ze gingen het huis bekijken. De prijs die de eigenaar, meneer Hoijers, vroeg, was zowat 12.000 gulden. Niet zo duur na de Beurskrach, maar te veel voor Niek?

Hij ging rekenen. Als hij dit huis in de Réaumurstraat verkocht, kreeg hij zo-en-zoveel, mocht hij hopen. Hypotheek: zoveel. Spaargeld: x gulden. De nieuwe hypotherek was hoog.
Maar als hij nou 's…
Rekenwerk. Cijferscijferscijfers. Hij zag de achtertuin voor zich. Tientallen meters lang. En boordevol groen. 'n Paar honderd vierkante meters. Vruchtbomen en -struiken, bloemen, groenten. Als ze van die tuin gingen leven en verder wat zuinig aan deden, kon het. En ze gingen er in het voorjaar wonen, dus dan hadden ze meteen datzelfde jaar nog oogst.
De kolenauto van De Rooij bracht hun spullen naar de Amstelveenscheweg 797. Een kip legde een ei onderweg.
Dat was in mei 1931.

37.
De meeste omgebouwde koetsiers verdwenen. Ze namen ontslag, ze werden overgeplaatst, ze gingen met pensioen, of ze werden opnieuw omgebouwd. Niek moest in dat jaar van de verhuizing zelf leren autorijden.
In de kelder van het verkeerspolitiebureau aan het begin van de Overtoom waren boxen gebouwd voor de paarden. In één ervan stond op het stro een A-Ford. Niek kreeg instructie. Dit was de rem, dit het gashandle, en da's om te debrailleren. En ga nu maar rijden: pak de Overtoom en dan de Amstelveenscheweg tot aan de Kalfjeslaan, dan keer je en je komt hier terug. Nemen we je meteen het rijexamen af.
Niek zakte.
Doe die tocht nog maar eens.
Niek slaagde.
En nu had hij een dienstauto. Bijna een kubus, een blauwzwarte kubus op wielen – o nee, nog lang geen stroomlijn.

38.
Tot in WO II droeg hij een soort dienstkleding. 's Zomers bij mooi weer hield hij het bij een pet, een stijve, zwarte klep aan de voorkant en daaraan vast een ronde, zwarte beschuitdoos met een gouden band (die gaf z'n functie aan) en GT in koperen letters. In de winter kwam er een grijszwarte leren jas bij, een soort demi.
Dat uniform toonde de plaats die hij in de ambtelijke hiërarchie innam. Het was een veilige plaats en de beperkingen ervan waren grenzen die tegelijk ook invloeden van buitenaf afremden: ze gaven een zekere vrijheid. En die werd in Niek's geval heel erg versterkt door z'n technische vindingen die z'n superieuren terecht of onterecht op hun naam zetten.
Het was een contradictie: vrijheid en begrenzing. Het paste bij z'n gevoel voor onafhankelijkheid. Dat bleek uit z'n eigen maniet van aan het werk zijn.
Eén voorbeeld.

Toen in het interbellum een telefooncentrale vernield werd door brand, kwam hij even thuis.
Moes, zei hij, ik ga de jongens helpen na die brand in de centrale. Ik ga een tijdje daar na m'gewone werk aan de slag: ik neem een matras mee, zorg jij voor wat beddengoed, handdoeken, kleren? De auto is open.
Hij stelde z'n technisch inzicht ter beschikking voor het geza-menlijk bouwen van een moderne telefooncentrale.

39.
De eerste jaren in het nieuwe huis had hij veel vrije tijd en energie nodig om vooral de achtertuin 'op te bouwen' (en hij moest nog veel leren), zodat er bijna nooit naar de nabije groentewinkel van Fontijn hoefde te worden gegaan.
Hij werkte zich er veel vrije uren in het zweet. Omspitten, bemesten (mest en gier van de boerderij), zaaien, eventueel in een gebouwde broeikas en later uitzetten, wieden, plukken, fruit en groenten wecken, inmaken, klaar maken om te bewaren voor het gebruik ervan in de winter.

40.
Vruchten van zonlicht leefden aan de takken van de zonnedag. Appels glansden in de hoogte, en peren buikten sappig van tijd en rijpheid tussen de bladeren. Morellen bloeiden met hun donkerrood. Frambozen deden als fluweel. Aardbeien hurkten hun frisheid op de aarde. Aalbessen, rood en wit, ritsten door hun gerijde struiken. Heilige kruisbessen stonden er te bidden.
De bijna al kropse kuisheid van de sla die buiten de broeikas was uitge-plant. Snijbiet defileerde afsnijklaar in rijtjes. Peulen streelden zacht als rups de zomer. De snijbonen klommen in de stokken, meloenen rijpten en kalebassen slingerden, aardappelen schuilden onder het loof. Pompeuze kool keek toe. Boerenkool was onaards van nerf. Postelein, kroten en radijs presenteerden zich. Andijvie dreigde in het zaad te schieten. Spinazie wachtte op Popeye the sailorman.
Seringen stroomden hun wit en paars voorzichtig omlaag. Jasmijn was de bruid van de zon. Pioenen bolden zich pioenrood in de stilte. Lupines zwaai-den hun staarten naar de waaswitte wolken. Afrikaantjes neurieden Sarie Marijs. Viooltjes speelden paarse en gele zigeunermuziek. Goudsbloemen weerstonden de crisistijd. Piespotjes steunden de donkergroene schutting. Oost-Indische kers speelde een gamelan van kleur en geur.
Bijen trokken gouden luchtlijnen, vlinders fladderden als geuren boven de bloemen (o, die prachtige atalanta's!). Wespen staken het licht. Een bromvlieg glinsterde op de gemetselde vensterbank van het keukenraam. Vogels zochten hemel en aarde af naar nieuwe, trantele composities.

In de ren roddelden de kippen. Konijntjes mummelden geduld. Een kat loerde aars-zelend, vlak voor de vergeefse sprong.
Een vliegtuig wuifde op weg naar Londen. Karel groef een boot in de zwarte aarde. Karel wuifde terug.
En in de nacht staarden de Grote Beer en de Kleine Beer en de Zwaan, met gouden spijkertjes vastgetikt, naar beneden. En als je voorbij de donkere tuin naar de verte keek, zag je hoe aan het eind ervan de lampjes aan de Amstel twinkelden in een immense stilte.
Veel later, dat was al na de bevrijding van '45, kreeg Niek een stuk land van de boerderij te leen. Daar teelde hij tabak op: een reuzenstoet van hoge planten. Hij sneed de bladeren zelf en fermenteerde alles. In die naoorlogse distributietijd van veertig sigaretten of één pakje Pax shag per persoon per week kwam die 'eigen teelt' goed van pas als ruilmiddel.

41.
Vlees haalde Niek als hij van z'n werk kwam bij een slagertje in de Kinkerstraat: daar was het goedkoop. Soms, als de prijzen extra laag waren door bijvoorbeeld het seizoen, sloeg hij een voorraad in en weckte het vlees. Voor schoenen ging hij altijd bij de Bat'a in de Utrechtsestraat kijken als er opruiming was. Hij bewaarde de schoenen voor het gezin tot ze nodig waren.
In de Stadionbuurt bij de Spar kocht hij de levensmiddelen die hij niet in de tuin kon kweken: hij deed dat vaak in grotere voorraden en kreeg korting. Zo sloeg hij een redelijke hoeveelheid etiketloze blikken tomatensoep in, die speciaal goedkoop voor steuntrekkers waren bedoeld – maar die wilden ze niet hebben. Het was heel lekkere soep en het gezin at er nog lang van. Sigaren liet hij draaien door een sigarenmaker: hij kreeg de kwaliteit die hij wilde en dat voor een aantrekkelijk prijsje.
Zo'n sigaar was ook een nuttig relatiegeschenkje, waarmee hij veel gedaan kreeg.
De hypotheek van het huis werd in al die jaren van crisis en oorlog en naoorlogse armoe op tijd betaald.

42.
Het leek wel alsof Nederland de crisis in die jaren dertig zorgvuldig in stand wilde houden. Terwijl in veel buitenlanden de situatie weer normaler werd, bezuinigde premier Colijn nog eens op de steun voor werklozen – en de regering bedacht projecten waarin deze steuntrekkers verplicht een tijdje moesten werken (ora et labora riep Colijn de honderdduizenden toe). Niek, Stijntje en Karel konden de armoedige slavenarbeiders zien bij de bushalte voor de deur, als ze naar het vaak ongewende graafwerk voor de aanleg van het Amsterdamse Bos (regel: alles moest met de hand) gingen of moe en pijnlijdend, besmeurd met klei en modder er vandaan kwamen.

43.
En toen, midden in die crisisjaren, verscheen in de voortuin weer zo'n geel bordje met Te Koop.
Niek kon met z'n eerder al behaald avondMTS diploma leraar Rekenkunde worden aan een school in Middelburg of (toevallig nog geen maand later) in Hengelo – en dat verdiende wat meer, terwijl een huis daar een stuk goedkoper was.
Zodra de gesprekken met de twee scholen waren begonnen, had hij de Amstelveenscheweg 797 te koop laten zetten: we kunnen het proberen, zei hij tegen Stijntje, misschien krijgen we er ondanks de crisis toch een mooie prijs voor. Als dat binnen twee maanden lukt, gaan we, en anders blijven we.

44.
Zeg Waterchinees, kom 's hier, in de voorkamer.
Z'n zoon stond even later naast hem.
Een blauwdruk, groter dan de halve tafel, lag voor hen.
Dit is de tekening van de alarminstallatie op de Nieuwe Achtergracht. Die kazerne ken je, daar zijn we een paar keer geweest.
Karel zag het voor zich. De volumineuze, rode brandweerwagens met de open bank in het midden: hij had daar ook wel eens op mogen zitten. En de ladderwagen, met die uitschuifladder die tot boven de daken van veel huizen kwam. De enorme slangen. De brandweerlieden die bij alarm van boven gleden langs de gladde 'daalpaal' – dat was vlugger dan met de trap. En dan reden de wagens uit, het leken reusachtige rode beesten, op hun rug de brandweermannen in beschermende, zwarte kleding met zwarte helmen, en zodra ze op de gracht waren, gingen hun sirenes loeien: iedereen opzij! Opzij!!
Z'n vader wees op de blauwdruk: Dat zijn allemaal leidingen, waar de stroom doorheen moet. En dat is een weerstand, die remt de stroom af – het lijken wel kleine daakjes van kabouterhuisjes, vind je niet? Karel lachte niet, hij was met z'n negen jaar allang boven de kabouters uitgegroeid.
En dit is een relais: da's net zoiets als de Jacob Heinebrug hier tegenover, die ophaalbrug naar het Bosplan – ja, dat wist Karel ook wel –, maar dan veel kleiner. Je kunt er gewoon over naar de andere kant, maar als ze de brug ophalen, moet je wachten.
Karel keek niet eens. Techniek zou best wel interessant zijn, echter niet als z'n vader erover ging vertellen. Hij kon niet tegen mensen die hem wat wilden leren. hem wilden vertellen wat hij moest doen en weten. Hij lag ook altijd overhoop met onderwijzers - en toch was hij meestal de beste van de klas. Het was een soort plicht dat hij ondanks z'n tegenzin meedeed; trouwens, als het moest, dan maar meteen goed.

Niek had de desinteresse natuurlijk zoals altijd in de gaten, maar liet niets merken, Karel moest toch een béétje weten waar z'n vader mee bezig was en waar het geld voor z'n boterhammen met jam van Flipje en met pinda-kaas vandaan kwam.
Toch, vlug ging hij op een ander onderwerp over.
Je hebt natuurlijk dat bordje in de voortuin gezien. Ja, we hebben het huis te koop gezet. Ik kan een baan krijgen, in Hengelo of in Middelburg als leraar. Weet je waar die plaatsen liggen?
Karel was dus goed op school.
Ja, in Twente en Zeeland. Helemaal aan de andere kant van het land.
Hij had het al vermoed. Ze gingen dit prachtige huis uit. Alsof je uit het paradijs werd gezet (hij had Bijbelse geschiedenis op school).
Waarom gaan we hier weg?
Nou, 't is nog helemaal niet zeker. Eerst gaan we kijken of we genoeg voor het huis kunnen krijgen. En of dat in deze tijd lukt… geen idee.
Anderhalve maand later zei hij tegen Stijntje: nog steeds geen bod op het huis, de tijden zijn slecht en het huis zal te groot, te duur zijn.
Het lijkt me, gaf Stijntje haar mening, ook helemaal niet zo leuk, in een andere stad, 't is er gauw een stuk minder dan hier. We moeten er weer helemaal thuis raken. En je weet niet in wat voor baan je komt. Je kunt beter bij de dienst blijven, daar heb je vastigheid.
Hij trok het Te Koop bordje uit de grond en legde het voorlopig naast de Keulse inmaakpotten in de kelder. En daar bleef het tot in 1954.

45.
Hij kreeg tijd voor andere bezigheden dan alleen z'n baan en het telen van groente en fruit. De brede trap van de serre naar de tuin was niet in al te beste staat, dus hij sloopte 'm en timmerde een hek dat de deuropening van de serre afsloot. Hij schilderde het geel. Hij behing de woonkamers en tam-ponneerde de gang tot heuphoogte.
En de verbinding tussen de keuken en de huiskamer ging via de gang: een indirecte, onhandige omweg. Hij bouwde een luik waar het eten direct kon worden doorgegeven, later maakte hij een nieuwe, extra deur.
Hij woonde steeds meer in wat van hèm was.

46.
Omdat hij een enthousiaste schaker was, een bestudeerder van de theorie, draaide hij z'n eigen schaakstukken – waarmee veel later grootmeester Hein Donner nog diverse partijen tegen Karel heeft gespeeld. En hij schil-derde ook z'n eigen schaakbord in geel en zwart.
Hij moderniseerde regelmatig die eerste echte radio, verving de kast, ver-ving de honingraatspoelen door condensatoren, zette er lampen in, ont-wierp een dubbel klankbord voor de luidspreker.

Voor de keuken bouwde hij een fornuis, helemaal van geklonken staal, en hij maakte de bakvormen voor brood en taart. Hij hield van koken en bakken, en hij deed dat nogal eens bij bijzondere gelegenheden. Hij maakte balkenbrij, roodpaars van rommelkruid, hij bakte oliebollen en broeder, soms witbrood en krentenbrood, hij maakte erwtensoep, hij braadde door hemzelf geslachte kippen en konijnen.
En Stijntje? Die haalde uit de vooral door haar gewiede tuin de groenten, zorgde voor de dagelijkse maaltijden, bakte pannenkoeken en ook gries-meelpudding met kaas en witte basterd, in de oorlog maakte ze bruine-bonengehakt. Ze kookte de was, weckte, en meer, meer.
Zelfs Karel ging wat kokkerellen. Hij deed dat met recepten uit een boekje van het Zuivelbureau over kaas, dat hij van de boerin naast hen had gekre-gen. Hij begon met gebakken kaasboterhammen.
Maar dit relaas gaat over Klaas eh Niek.

47.
De Militiehal aan de Amsterdamse Singel, tussen de Nieuwe Zijds en de Heiligeweg, is rond 1606 in Amsterdamse renaissancestijl gebouwd als pakhuis: beneden voor geschut en daarboven voor de kleinere wapens.
In 1936 bestond de Gemeente Telefoon 40 jaar en hield in november een tentoonstelling in de Militiehal. Niek bouwde het klapstuk van de expositie. Hij construeerde een vrij grote maquette van een werkend verkeerskruis-punt met signalen en (auto-tellende) drempels. Het Jubileum Gedenkboek uit die tijd schrijft erover:

De bezoekers bleven bij dezen stand lange tijd vertoeven, omdat zij dagelijks met de verkeersregeling in aanraking komen en zelf, met behulp van modellen van auto's, de verkeerssignalen konden bedienen. De standhouder was geen ogenblik onbezet en moest steeds weer de werkingswijze toelichten.

Die standhouder was Niek.

48.
De boerderij naast hen was heel oud. Qua vestiging misschien al rond de zevenhonderd jaar. Zo'n beetje uit de tijd van de grote Sint Jorisvloed, de nog veel grotere Allerheiligenvloed. De oude koeienstal stond op een veel oudere terp. De opstal dateerde echter denkelijk uit vooral de zeventiende en achttiende eeuw. Het gedoente maakte dan ook een versleten indruk: hier en daar was iets een tikkeltje scheef geraakt. In het pleister waarmee het woonhuis was gedaan, liep een grote scheur. De stenen muren van de paardenstal moesten nodig gevoegd worden. De palen van de hooi-berg stonden een beetje uit het lood. Ook de bewoners waren niet jong meer: een broer en zuster van in de vijftig, en een moeder die tegen de negentig liep en

nog goed meedraaide in het huishouden. Er was een jonge knecht van misschien vijftien.
De indeling van elke dag was meedogenloos dezelfde, hoogstens met incidentele afwijkingen. Vroeg op, half vijf ‘s morgens (als de koeien niet ver in de wei stonden, maar op stal, dan een uurtje later). Snel ontbijt. De zakken die de schillen-boer de vorige middag met de opgehaalde, uitgezochte schillen op de deel had volgestampt, op de melkkar laden, de hoge lege melkbussen erop. Het paard inspannen en dan reden de boer en de knecht de poort van de boerderij uit en over de Amstelveenscheweg en de Kalfjeslaan naar de Amstel, waar de ruim twintig koeien in de wei naast het (‘grote’) Kalfje stonden met uiers loeiend vol.
De mannen smeerden hun handen glad met een substantie die ze in een oude koeienhoorn aan een bruine veter om de hals droegen. Ze gingen zitten op hun melkblok. De melk straalde in de schoongeschuurde en schoongespoelde emmers. De staart van de koe klapte soms in het gezicht. Een enkel dier moest de achterpoten met een spantouw worden gebonden, anders was er kans dat de koe onverhoeds haar achterpoot langs of tegen de melker liet flitsen.
Na elke melkbeurt werd de emmer geleegd in een van de melkbussen die wat verderop in het gras stonden op de dam tussen laan en wei, aan de andere kant van het hek buiten het bereik van eventueel schoppende poten. Als de twee klaar waren met melken werden de melkbussen de wagen gejonast.
Intussen hadden de koeien zich dan al opgewonden verzameld bij het hek op de dam. De schillen kwamen. De boer en z´n knecht schudden de zakken in het gras. Er werd ook een zak met veekoeken uitgestort.
Dan weer naar huis. Het was tijd om koffie te drinken.
Daarna reden ze naar de stad om de melk bij hun vaste klanten te slijten. De twee beklommen elk met een kleine bus melk de smalle trappen van de Jordaan, ze belden aan bij huizen van de Nassaukade en voeren over met het vroegere Rokin-pontje naar de Leidsekade, en ze ´namen´ tenslotte nog een aantal straten in de Staatsliedenbuurt.
Het paard wist de weg naar huis. Ze zaten wat te dommelen op de bok. Soms gebeurde er iets fouts in het nog schrale verkeer. Ze moesten ingrijpen, snel aan de teugels van het paard trekken om het af te remmen, en de voet met klomp tegen de kont van het dier zetten, zodat de wagen niet doorliep en het beest verwondde.
Thuis stond de warme maaltijd klaar. Intussen had de zuster van de boer melk in de buurt uitgevent.
Na het eten gingen ze vaak slapen in de bedsteden. Soms werden er ´s middags zaken gedaan. Koeien moesten een enkele keer naar het abattoir getransporteerd. Andere moesten worden gedekt voor de winter: want alle

koeien kalfden in de stal, niet in de wei – dat was veel makkelijker. Of er werden nieuwe dieren bijgekocht. De zuster van de boer karnde soms boter. Een enkele keer bereidde de oude moeder biest. En er moest gehooid in de volle zomer. Bovendien moesten de kippen, de varkens en de kalveren gevoerd, het erf hoorde aangeharkt, de moestuin verzorgd, de sloten uitgebaggerd als er een schouw kwam, en ook was er dan nog het onderhoud, zo goed als het nog ging, van de boerderij met opstal.
Om half zes reden ze weer uit om voor de tweede keer die dag te melken. Tegen negen uur hadden ze hun boterhammetjes gegeten en stond de boer meestal achter op het erf, keek zonder te kijken naar de verte. Hij zag de stilte van het beelal. Achter de huizen van de weg ging de zon met de kleur van zuurstofrijk bloed onder.

49.
Karel kwam vaak op de boerderij. En soms ging hij mee naar het melken of hij klom ook al trappen op voor het slijten van hele en halve liters melk – zelfs kwart liters werden gevraagd ('t was crisis!): da's dan tweeëneenhalve cent, mevrouw – je zei niet 'plak'. had de boer hem geleerd, dat was te populair, je moest beleefd blijven, ook al stond er bovenaan die drie smalle trappen een morsige vrouw, ongekapt, in een beduimelde peignoir en met een blik als van een heks die net midden in de nacht was gewekt.
Stijntje kwam eigenlijk nooit op het erf. Niek wel: hij deed onder meer reparaties. De stofzuiger van de boerin was bepaald niet nieuw meer en de koolborstels sleten. En ook de pompinstallatie, die uit de put vóór het huis het ijskoude water pompte naar het grote bassin in de stal, waarin de volle melkbussen koel werden bewaard, vroeg om onderhoud en nu en dan ook om snel herstel.
Het paard was een beetje moeilijk dier. Het wilde niet altijd in de wei achter de boerderij door de boer worden gevangen om naar de melkwagen te worden geleid. Dan werd Niek geroepen: hij praatte en praatte tot hij de vos had overgehaald mee te werken.
En dan was er het probleem van het hooien. De boer had in het Bosplan verschillende stukken grond liggen, waar hij maaide. Dat gebeurde nog met de hand, met de zeis, het meeste land was veelal te drassig en te klein voor een maaimachine – als Karel meeging hoorde hij het ruisen van het scherpe mes door het hoge gras en soms ook het wetten van de zeissnee: een klankvol hamertjetik.
Het afgesneden gras werd in rijen gelegd en als het droog genoeg was, zette men het in oppers. Het kon natuurlijk gebeuren dat het op een zomerdag ineens dreigde te gaan regenen en onweren. Dan moest het hooi de berg in, onder het dak, voordat het nat werd – want dan kon het niet meer bewaard worden: nat gaf rot en broei in de berg en dat kon zelfs tot brand leiden.

Met man en macht werd dan het hooi op de wagen geladen en, donkerbruin dekzeil erover gespannen, naar de boerderij gebracht. Ook Niek deed mee. De knecht op de wagen, Niek in het gat van de berg en de boer bovenop om elke steek hooi goed neer te leggen, zodat de berg niet kon omvallen
Zelfs Karel probeerde te helpen, maar hij mocht nog geen hooivork vasthouden om het hooi op te steken in de hooiberg. Hij raapte het hooi dat van de wagen op het erf was gevallen.

50.
Voorbij de bushalte, schuin aan de overkant van de weg, lag de Nieuwe Meerlaan: ingang van het Bosplan. Er reikte een enkelvoudige ophaalbrug over de Hoornesloot, de Jacob Heinebrug. In 1937 kwam er een tweede ophaalbrug bij. Ze leken nauwelijks op elkaar. Dat oogde niet best.
Meteen over die bruggen liep het spoor. Op de extra smalle rails reed een keffertje van een locomotief, met een rij wagons achter zich, van het Willemspark- of Haarlemmermeerstation naar Aalsmeer en Nieuwersluis en v.v. Keffertje? Het was een onbewaakte overweg daar en als je niet goed uitkeek, kon je er ineens zwaar gewond of zelfs dood liggen. Het treintje had dan ook de bijnaam: Amstelveensche Moordenaar.
De loc verloor soms wat gloeiende steenkool. Dan lag die in de berm van het spoordijkje te roken. Jongens uit de buurt legden soms centen op de rails en die werden dan door de trein platgereden. In de zomer werd er op de smalle Hoornesloot een enkele keer door een bewoner van de weg geroeid. In de winter was het bij goed ijs vrij druk van de schaatsers.
Maar wat er ook gebeurde, wat men er ook deed, altijd voelde men het gedreig van het Keffertje, de Moordenaar.
Soms gebeurde er een ongeluk op die onbewaakte overweg.
Een paartje fietste midden in die crisisjaren hun verliefdheid over de Jacob Heine naar het Bos. En ineens was daar de trein. De jonge man wist het meisje nog een duw te geven dat ze niet tegen de voorkant van de locomotief botste, maar tegen de zijkant van de trein terecht kwam. Hijzelf wist zich in het gras te gooien van de berm.
Het meisje gilde. Gilde. Het was op de Amstelveenscheweg te horen. Ook Niek hoorde het in huis. Het was weer zover. Hij haastte de weg op, want de jaren dertig hadden nog niet veel algemeen gevoel voor techniek – zelfs een niet zoveel voorkomende telefoon gaf nog problemen: Niek werkte bij de telefoon, dat wist iedereen, hij had er verstand van en hij wist hoe hij in gevallen als dit moest handelen en wie te bellen. Als er een ongeluk gebeurde, werd hij er dus altijd bij gehaald.
Stijntje liep achter hem aan, met een stel flanellen lakens die ze van de bedden had afgetrokken. Karel bleef thuis zitten en hoorde daar het gillen dat hem z'n hele leven zou bijblijven.

Niek kwam meteen terug. Belde. Nog geen tien minuten later kwam er een ambulance aanrijden met schreeuwende sirene. 'n Kwartiertje nadien verdween de wagen weer, voorzichtig nu, richting stad. Verderop naar de treinhalte bij de Nieuwe Kalfjeslaan stond de trein stil, met nog rook uit de pijp. Er kwamen enkele geüniformeerde mannen uit, die richting Jacob Heinebrug liepen en enkele passagiers volgden.
Politie deed onderzoek en noteerde. De deuren van de Amstelveenscheweg gingen langzamerhand allemaal weer dicht.
De flanellen lakens zaten vol bloed. Niek vulde meteen de grote wasketel en zette die op het vuur. Stijntje schaafde van een groot blok Sunlight een behoorlijke hoeveelheid flinters zeep in het water en stopte toen de lakens in de ketel.
Het kookte. Kookte. Het duurde lang. De keuken kwam vol stoom en de buitendeur moest open. De bloedvlekken gingen er nooit helemaal uit: heel vage schaduwen bleven aangeven waar het bloed had gezeten. Ook na jaren lagen de lakens (zuinig zijn, niet weggooien) onder de linnen bovenlakens in de bedden met nog bijnanietteziene zwemen van herinnering aan dat gillende ongeluk.
Op een zomerdag, na zowat een jaar, kwam er bij Stijntje en Niek een klein open vrachtwagentje voorrijden. In de laadbak stond een rolstoel vastgesjord. Het meisje en de man kwamen alsnog bedanken. Intussen was het paar getrouwd.
Ze werd door haar man in de mooie kamer, de voorkamer gereden. Ze hadden een taart bij zich.
Karel moest in de huiskamer blijven. Hij ging een boek lezen, voor de zoveelste keer, over Peter Poele Koekelberg.

51.
Een verbeelding die Niek is.
In de voorkamer hingen wat litho's. Van Mauve een houtveiling die Van Gogh eens had geïnspireerd. Van Bosboom een strandgezicht. Een zieke vrouw van Jozef Israëls, een gravure van Dake, gesigneerd door Mesdag, een ets van Dupont. Op een kastplank stonden wat boeken, voornamelijk van Marie C. van Zeggelen. Boeken en prenten in de loop van tijd gekregen van de oudoom in Amstelveen, die bij een grote uitgever als boekbinder werkte.
De buurman was een beroemd hoornist. Halve dagen kon hij repeteren. Karel noemde dat veel later: Mozart uit de muur.
Toneel, revue zag Niek wel als hij met een brandwacht meeliep in Carré of de Stadsschouwburg.
Een enkele keer gingen Stijntje en Niek naar een uitvoering van het koor van de Gemeente Telefoon. Ze hoorden Het Geuzenvendel op de thuismars: ze kwamen na jaren uit Brabant weerom, tekst van Hemkes. Het statige

Nonnenkoor. Ik had een wapenbroeder. Het Angelus: een glimlach van Godes genâ, tekst van Victor de la Montagne.
Ze gingen zowat eens in het jaar naar de opera: La Bohème, Si j'étais roi. Karel werd dan voor de avond en de nacht ondergebracht bij vrienden.
Dit jaar had Niek kaartjes gekocht voor Il Papa in de Amsterdamse Stadsschouwburg, een vrij moderne lichtkomische opera die nog maar pas geleden was ontdekt. Librettist en componist waren onbekend.
De muziek was wel mooi, vooral van de koren. Maar het verhaal was een beetje raar. Het speelde zich af in het Vaticaan. Il papa bleek niet zomaar een vader te zijn, maar de paus: Vincentius II. In het enorme Museum van het Vaticaan was de drinkbeker gestolen, die Vincentius als kleuter had gebruikt.
Het was een goedkoop ding geweest, van duizend in een dozijn. Bovenin een keukenkast was het zonder speciale bedoeling bewaard gebleven. Op de dag dat Johannes tot paus werd verkoren en de naam Vincentius aannam, gebeurde er een wonder (de wereld is de wonderen nog niet uit): de beker, in wit geëmailleerd, was plotseling van goud geworden. Sindsdien werd hij in het Museum bewaard.
Duizenden pelgrims verdrongen zich elke dag voor de vitrine: een koor dat klaagde. Gestolen. Het hele Vaticaan was in redeloos rep en roer. De kardinalen, de Zwitserse gardisten, de bedienden, bassen en tenoren zongen dwars door elkaar. Het toneel was één grote geluidskast geworden.
En uit die brouhaha kwam een stem en alle andere geluid zweeg abrupt: E-hee-go, e-hee-go!
Het was de paus die bepaalde dat hij zelf het onderzoek zou leiden, hij zou de Heilige Detective zijn, navolging van Daniël uit de oude verhalen.
De intrige ontwikkelde zich. En werd steeds raarder. Eerst begon de paus met verhoren, waarbij hij iedere getuige met een heel snel, kort riedeltje zegende. Toen er eindelijk enkele verdachten waren geselecteerd, martelde men hen in het Colosseum – de Au-aria van één hunner was hartverscheurend; en men sloopte het antieke stadion vervolgens opdat het nageslacht zich nooit meer die wrede daden zou herinneren. De burgemeester van Rome werd door vijf kardinalen als een clown beschilderd, alleen omdat hij minder politie ter beschikking stelde dan de paus wenste.
Toen klom een jonge man met gebriljantiend witblond haar op een stoel in de parterre (vlak bij die parterretrap) en riep: Zo is het genoeg. Basta! Uit naam van alle naastenliefde die wij Christenen kunnen opbrengen, geef ik bevel een eind te maken aan deze schandelijke voorstelling. Wij gereformeerden mogen dit Vaticaanse gebeuren niet toestaan. Voorwaarts, Christensoldaten!
Uit de eerste rangen, maar ook van de balkons en amfitheaters werden vruchten naar het toneel geworpen. Sommige kwamen in de zaal terecht. Eentje maakte een vlek op de hemelsblauwe japon van Stijntje. Dat is een

passievrucht, zei een dame naast haar, die vlek krijgt u er niet zo makkelijk uit. Ik zou het thuis met soda in een lauw sopje proberen, vanavond nog.
De orkestbak liet z'n musici los, muziekinstrumenten bleven verlaten achter. Een cello die gisteren nog Bach speelde, dreef van het passievruchtensap. Kleverig vruchtvlees nestelde zich tussen twee cymbalen. Op het toneel vluchtten de zangers. De leden van het koor raakten bijna in paniek, zo vlug wilden ze exeunt. Decors werden besmeurd of vielen. De genoemde Christensoldaten bestormden vol naastenliefde orkestbak en toneel.
Ook in de zaal werd hier en daar gevochten.
De schouwburg stroomde haastig leeg.
Mensen martelen. En dat Romeinse gebouw slopen. Schandalig, zei Stijntje toen ze over het Leidse Bosje liepen.
Tja, dat krijg je als je iets maakt over het Vaticaan, zei Niek. Vroeger, toen ik op school was, hadden we ook al problemen door wat we de Katteklieken noemden. We vochten tegen ze.
En dan ineens die zogenaamde soldaten!
Godsdienst wil altijd gelijk hebben. Maar aan de andere kant: 't was ook een idioot verhaal, die opera.
Nou ja, we hebben weer eens iets meegemaakt, bedacht Stijntje.
Ze stapten op lijn twee naar huis. Niek reed in de dienstauto, die A-Ford, alleen als hij dienst had.

52.
De Eerste Wereldoorlog, met al die Nederlandse neutraliteit om hem heen, had op Niek een indruk gemaakt van gemalen bruine karton. Hij moest het eten, kauwen, slikken. Er was onvoldoende vloeistof en het bleef als klonters in z'n slokdarm steken.
Dat was nu rond de kwart eeuw geleden. Hij herinnerde zich er veel minder van dan alle details van wat hij in die tijd had geleefd. Z'n werk. De grote schaarste aan alles, behalve aan distributie. De OW-ers. De sergeantmajoor op wiens grote teen hij mikte bij het oefenen met de bajonet. De berichten die binnenkwamen van het onbeweeglijke front. De zogenaamde vrolijke marschen die soms werden gespeeld in de muziektent op een dorpsplein of tijdens een zeldzame parade.
De tijd na die oorlog was het gemalen karton langzamerhand doorweekt losgeraakt en in de capillaire buisjes van z'n geheugen gaan zitten. Hij had z'n toekomst in een heel andere stad: het bruisende Amsterdam, en z'n huwelijk waren z'n zekerheid. Het nu nam hem mee.
De Tweede Wereldoorlog was heel anders. Na ruim een half jaar van weer neutraal zijn, een periode van krant, radio, Kobus Kuch en weinig meer, kwamen de meidagen vol zon: maar het blije licht werd overwolkt door het de Duitse inval (hij woonde hemelsbreed niet zo heel ver van Schiphol). En de Duitse Bezetting nadien was voor hem uitsluitend grauw, slecht weer.

Het regende, het hagelde, het sneeuwde, de wolken hingen laag boven de straten. De dagen waren het hele jaar van donker en werden vroeg op de dag nog donkerder. Er gebeurde veel, maar wat hij deed, was vaak zo tegen het alledaagse in, en zo van stil en soms minder stil verzet, dat hij er heel weinig van aan z'n gezin of z'n vrienden heeft verteld.

53.
Karel had wat herinneringen aan Niek in de bezetting.
Verderop de Amstelveenscheweg, waar ze woonden, stond een versperring van prikkeldraad en 'asperges' (dubbele, schuin afgezaagde U-balken): daar kon de Crisis Controle Dienst de menen opvangen, die in de hongerwinter op hongertocht wat levensmiddelen hadden verzameld. Het voedsel werd gulzig door de C.C.D. in beslag genomen.
Soms lag de gang bij Niek vol met eten, door hongertochters van de brandweer en de politie gebracht, en dan kwam er een overvalwagen van de poli-[tie om het allemaal probleemloos door die versperring heen te loodsen.
De Duitsers namen alle radio's in beslag. Niek bouwde een apparaat van oude onderdelen en leverde dat in, z'n echte radio – die hij begin jaren twintig was begonnen, steeds moderniseerde, en die hij uiteindelijk in 1954 zou verkopen – dook onder. Tegen de hongerwinter maakte hij een klein, makkelijk te verbergen radio'tje (wie nog een radio had, liep kans dat z'n huis in brand werd gestoken): een blokje hout van misschien twintig centimeter lang, wat antieke honingraatspoelen erop, een HT (koptelefoon), De lange waslijn als de antenne, een raamantenne op de vliering en die kon je richten, Karel begreep er weinig van, technisch gezien, maar het toestelletje werkte met de stroom van de telefoon (Niek had een diensttelefoon: 90633 – in die tijd waren praktisch alle telefoons afgesloten, ook diensttelefoons; die van Niek echter bleef aangesloten om nooit bekend geworden redenen).
Niek vertelde later dat hij op de centrale, onder het oog van Duitse schildwachten, een constructie had gemaakt waardoor de radio automatisch uitviel als zijn telefoonnummer werd gedraaid. Het toestelletje kon weinig ontvangen, maar net genoeg: de BBC, de Engelse Soldatensender West.
Karel leerde speciaal wat Italiaans en Deens om veel nieuws te kunnen horen op de BBC.
Soms belde ook iemand van de politie uit collegialiteit nieuws door: men had daar een officiële telex in bezet gebied, maar ook een illegale over heel Nederland.

54.
De Bevrijding barstte los.
Er had honger in de straten van Amsterdam geheerst, maar nu waren de blikken met voedsel, met instant cacao (we kenden dat instant niet), met bonken keiharde scheepsbeschuit schraapbeschuit, uit de vliegtuigen ge-

vallen en na een aantal bureaucratisch benodigde dagen om alles te registreren en te distribueren (tijdens welke nog enige stadgenoten van honger stierven, maar de zwarte handel kreeg minder van de neergestorte levensmiddelen en dat bezat veel ambtelijke waarde), had men z'n eerste honger kunnen stillen. Er was genoeg energie in de benen gekomen om te dansen op muziek die eveneens bevrijd was. In alle wijken hingen luidsprekers, traden musici op en conférenciers ('m'n tante hield van cactussen, op de vensterbank cactussen, op de eettafel cactussen…'). Platen speelden: My guy's come back, Sentimental Journey, In the mood, Wie is Loesje, Diep in mijn hart, Meneer Dinges.
En praktisch altijd die swingende trompetten en saxen, en die opjuinende drums. Spring. Swing. Dans. Sjans.
Jazz en swing hadden voor de oorlog niet veel kans gehad. Sommige radiozendelingen stonden wel dansorkesten toe eens in de week een schamel half uurtje op te treden. Muziek was vooral concertorgel, zoet strijkje, kerkorgel, symfonieorkest.
Aardig.
Maar. Bevrijd Nederland wilde nu geallieerd, wilde Engels en Amerikaans. En daar kwamen de klanken van overzee, begeleid door Nederlanders die ook hun muzikale nootje wilden meepikken.
Foxtrot, slowfox, Engelse wals… iedereen danste! Het land ging op en neer. Ook Stijntje en Niek besloten dansen te leren. Eh eh: ballroom-dancing! Niek was voor de oorlog al bestuurder van de schaakclub van de Gemeente Telefoon geweest en nu was hij onlangs penningmeester van de bridgeclub van de Plaatselijke Telefoondienst Amsterdam (PTT) geworden. In dat verenigingsleven vond hij ook de dansclub van de dienst. Thuis schuifelden ze op het kleed van de huiskamer: quickquickslow. Vooral de Engelse wals vond Stijntje prachtig: *een*tweedrie *een*tweedrie.
Music, Maestro, please.
Enkele weken na de Bevrijding dansten ze al in de straten. En al waren ze richting vijftig, ze kregen veel bewondering.

55.
Een verbeelding die Niek is.
In die van zon doorstoofde dagen gingen ze eens op een mei'se (joechhee 't was in de mei) zaterdagmiddag met z'n drie wandelen in de richting van het Wagenerstadion in het Amsterdamse Bos. Hoe zou het daarmee zijn gegaan, tijdens de bezetting? Het Bosplan was afgesloten geweest. Niek, Stijntje en Karel gingen rechtsaf, de Nieuwe Kalfjeslaan in. Ze passeerden een onbewaakte overweg van de Amstelveensche Moordenaar, maar die reed nu (nog) niet, zo vlak na de Bevrijding. Ze gingen een helling af en ze hoorden muziek. Sentimental Journey was het. Die moest van het enorme parkeerterrein komen, zo te horen, dat men al voor de oorlog had aange-

legd: het stadion zou elk jaar de Universele Kampioenschappen Hockey huisvesten en men had veel bezoek verwacht.
Ze kwamen op het terrein. Er werd gedanst. Wel duizend mensen dansten slowfox. Karel hield niet van dansen, die ging liever bij het orkest kijken, maar Stijntje en Niek mengden zich onder de slowfoxers.
Het orkest zat op een podium. Boven de hoofden van de musici hing een spandoek, waarop stond: The Hi-Bastards. De leden van het orkest (twaalf) droegen Canadese battledresses.
De sentimentele reis werd opgevolgd door Night and Day, en daarna My dreams are getting better all the time, en na I'm beginning to see the light hield het orkest een adempauze.
Een man achter de mike zei: Dames en heren, ladies and gentlemen, ik zou graag een tweetal mensen hier bij de microfoon willen uitnodigen. Dat zijn die mevrouw daar in die blauwe japon en die meneer met die krullen, ja, u ja. Wilt u even hier op het podium komen?
Stijntje en Niek kwamen nader.
Van harte gefeliciteerd, zei de man tegen hen, u hebt de prijs van de universele dansers gewonnen. Of liever: The Award of the Universal Dancers, want we hebben die prijs samen met het Canadese leger bedacht. U gaat de rest van deze dag feestvieren. Hebt u kinderen? Die doen ook mee.
O, en mocht u vandaag andere verplichtingen hebben, dan sturen we daar wel even een ordonnans heen – die zal dan uitleggen dat u niet kunt, omdat u door de Canadezen bent gekidnapt, grapte de man.
Het orkest begon weer te spelen. Tampico.
Ik vertel het u allemaal precies, zei de man achter de microfoon. Laat ik u eerst voorstellen aan de brigade-generaal Vanvuren. Hij zal uw gastheer zijn.
U gaat namelijk met hem mee naar Enderveen. Daar begint vanmiddag een groot feest van het Canadese leger, om precies te zijn van de legendarische Canucks-brigade. Het startschot is om 4 uur, en u bent eregast. U wordt gehaald en gebracht.
Aan de naam van de brigade-generaal Vanvuren hebt u natuurlijk al gehoord dat hij van Nederlandse afkomst is. Hij kan redelijk onze taal spreken en verstaan.
In een jeep, zo GP, zo General van Purpose, reden ze naar Enderveen, een klein dorpje dat aan een groot veld grensde.
Op dat veld stond een reusachtige loods die voor feesten werd gebruikt. Verderop waren landingsstrips voor vliegtuigen aangelegd en er stonden twee Tomahawks geparkeerd.
Het liep tegen vieren en de zon nam wat af, dus het was aangenaam om buiten te zitten.
Die Tomahawks zijn just terug from Paris. Ze hebben daar op de market verse Franse kazen gekocht en hierheen gebracht. Look, daar komt alles al.

Er liepen enkele mannen in vliegersdress met de schouders onder planken van wel drie meter. Daarop lagen de kazen, vers en rijpend. In een militaire vrachtwagen reed iemand een grote hoeveelheid flessen wijn.
Het feest begon. Er zaten honderden Canadese militairen, en ertussen zag je burgers zitten: ongetwijfeld Nederlanders, ongetwijfeld vooral bewoners van Enderveen en d'r omheen.
U krijgt voor het dinner drie glaasjes wijn als apéritief.
Dat is meer dan genoeg, zei Niek, ik drink zelden alcohol. En hij dacht: wijn of waan? Want hij wist dat hij het zich allemaal verbeeldde.
´n Goede gewoonte, maar met die oorlog net achter de rug, wil je wel eens wat meer. Tot een uur of acht krijgen de boys alleen wat wijn of ginger ale, daarna mogen ze hun gang gaan. We hebben een goeie voorraad van veel soorten drank. Ze hebben het verdiend.
Een orkest: hé, weer die Hi-Bastards, speelde een Engelse wals. Men danste met elkaar, vaak man met man, 'hengstenbal', want er waren lang niet genoeg vrouwen.
Ook Niek en Stijntje dansten weer.
Tussen al die mensen door liepen twee reporters van een Canadese radiozender: Maple Leaf party in the polder, heette het programma dat ze opnamen. Karel werd ineens een microfoon voor de mond gehouden: of hij Engels sprak? I do.
Of hij het Canadese volkslied kende: ook. Of hij het voor de radio in Canada wilde zingen.
Karel zong:

O Canada! Our home and native land!
True patriot love in all thy sons command.
With glowing hearts we see thee rise,
The True North strong and free!
From far and wide, o Canada,
We stand on guard for thee.
God keep our land glorious and free!
O Canada, we stand on guard for thee.
O Canada, we stand on guard for thee.

Toen Karel zong, had men luidop gezwegen. Nu applaudisseerden honderden handen en juichte men.

56.
Na het eten gebrul. De Tomahawks werden gestart. Ze reden kort en ineens klommen ze de lucht in, steil, zo steil dat je kon verwachten dat ze over de

rand van hun fictieve stijgingshelling de hemel zouden inrazen en zouden crashen in de schoot van de Big Boss.. Maar ze trokken recht.
Op de landingsstrip waren achter de rijdende straaljagers twee figuren te voorschijn gekomen. Zullen we eens nearer gaan kijken, was de vraag aan Niek, gaat u mee?
Onderweg over het veld zei de generaal: u moet niet denken dat dit gewone mensen zijn. Niet dat we weten wat ze wel zijn. We hebben ze nog maar kort.
Ondanks dat zijn we toch al quite a lot over hen te weten gekomen. Ze zeggen never iets, maar toch communiceren ze. Virtueel, zou je kunnen zeggen. Words die je zegt, zijn niks. Niet van materie, in ieder geval. Niet eens lucht. Alleen een trilling van lucht, maar in feite is dat toch nothing.

57.
Nu ze dichterbij kwamen, zag Niek dat het een soort naakte, vrouwelijke engelen leken, maar dan doorzichtig, wazig doorzichtig, als van matglas.
U z\iet er twee staan, neem ik aan, net als ik. Toch hebben we aanwijzingen en je komt dat ook in de kwantumtheorie tegen, dat het er één is die vlak naast zichzelf nog een keer staat. Voor ons dan, voor them it is een en dezelfde plaats.
De twee Tomahawks waren met hun staarten van geluid allang achter de horizon verdwenen. Het leek wel alsof ze plaats hadden moeten maken voor de twee wezens, want die sloegen de vleugels uit, die Niek – nu ze dichterbij waren gekomen – bij hen had ontdekt, en stegen op. Hun bewegingen waren volstrekt gelijk aan elkaar. Ze buitelden rond elkaar, ze vlogen in precies dezelfde ellips om een wolk heen. Ze dankten hun individueel bestaan niet aan hun fysieke eigenschappen, niet aan hun bewegingen, maar aan de plaats die ze ten opzichte van elkaar innamen en ten opzichte ook van de wolk. Hun plaats in de wereld was hun enige individualiteit. En het waren samen niet twee individualiteiten, maar één.
Was die afstand tussen hen, vroeg Niek zich af, dan hun enige reden van bestaan? Was die afstand er wel, of was die er alleen maar in zijn waarneming en telde dat niet of juist wel?
De generaal en Niek stonden stil aan de rand van de strip. Ze keken de zomeravond in. De zomeravond van Niek's verbeelding.
We zijn al bijna tweehonderd years op de hoogte van hun bestaan. Maar we hebben ze toch nog maar pas een beetje in het vizier. Ze schijnen te stammen uit de erfenis van Johann Sebastian Bach, de componist.
Hoe die aan hen is gekomen, weten we niet. We kijken nu alle muzieknotations van die componist na: hij heeft immers nog wel eens een word dat hij op muziek wilde zetten, een notenschrift meegegeven dat precies op dat word leek. Bij omhoog gaan de noten naar boven, bij kruis ziet het akkoord

er als een kruis uit. Misschien vinden we een indication naar een tekst die weg is geraakt.
Na de dood van Bach zijn ze in de woods bij Vancouver gaan wonen en dat hebben ze gedaan tot een professor daar ze enkele jaren geleden zag, ze observeerde en meende dat ze misschien wel een secret wapen in de oorlog konden vormen. We hebben ze toen ingelijfd in the army.
De twee wezens doken loodrecht tot op een handbreedte naar de strips en trokken toen weer razendsnel omhoog. Ze wuifden tegen elkaar, maar ze waren geen spiegelbeeld.
Wat een snelheid, zei Niek, en wat een wendbaarheid.
Ze schijnen sneller te kunnen gaan dan het licht, maar dan zien we ze of course niet.
Is dat zo natuurlijk, dacht Niek, maar hij zei niets.
Ze leven eigenlijk niet, maar ze zijn ook niet dood. Ze hebben een tussenvorm, op de helft zou je kunnen zeggen van leven en dood. Een ideaalvorm, een soort eindpunt in de evolution, of in het geloof: net wat u kiest. Ze leven, maar ze hebben geen last van al die defecten die wij people geestelijk en lichamelijk kunnen tegenkomen, ze hebben ook geen last van instincts, van driften en onbedoelde intentions zoals wij. Anderzijds zijn ze duidelijk niet dood: ze bewegen, ze veranderen zelfs van plaats, al is het ook helemaal gelijk aan elkaar.
Ze zijn onaantastbaar, zelfs voor zonde, het leven kan hen geen kwaad doen en de dood evenmin. Ze zijn wat wij people al miljoenen jaren proberen te bereiken.
De twee Tomahawks kwamen terug. De twee wezens gingen er bovenop zitten en de machines vlogen weg.
'Twee glazen beelden in gods galerij.'
Die komen straks wel back again, zei de brigade-generaal. Ik dacht: het is een mooi geschenk aan u om u dit te laten zien. Als technician, net als ik van oorsprong ben, zult u het begrijpen. In de techniek blijken associaties, emoties en gedachten de verbindingen te vormen tussen materiële objecten. Abstracties die niet dood zijn, niet leven. En u zult wel eens hebben vermoed dat de onderdelen alleen door een enorme inspanning plaatsgebonden blijven.
Zo, en nu moeten we nog een geschenk voor uw vrouw bedenken. Zij heeft immers ook gedanst en gewonnen.
De verbeelding die Niek was, stopte.

58.
Bij de serre, tegen een appelboom, leunde een vroege brommer. Het leek alsof er een pauze midden in een operatie gebeurde: diverse onderdelen van het motortje gaven zich bloot aan het zonlicht, dat als van een indrukwekkende witte lamp op de scène viel.

De fiets leek een beetje, een heel klein beetje, een afgeleide van de hakkepuf uit de jaren twintig/dertig (er bestaat nog een foto van een jonge Niek op zo'n heel lichte motorfiets).
Tot voor kort waren schaken, bridgen, de techniek van radio, brandweer, politie, telefoon hobby's van hem geweest, nu was een stukje ervan ingeruild voor de techniek van de verbrandingsmotor. Was het z'n tweede jeugd? Hij reed in ieder geval met z'n DKW-RT motorfiets, vaak met Stijntje of Karel achterop, door het land. Z'n kentekennummer: GZ 47736. G, GX, GZ betekende Noord-Holland en het nummer was persoonsgebonden en kon voor meer dan één voertuig worden gebruikt. Hij werd een fan van de TT-races in Assen en ze gingen daar bij familie logeren.
Later schafte hij een zoveelstehands auto aan. Een Opel van nog voor de stroomlijntijd. 'De hoge hoed' noemde Stijntje 'm.
Het was het begin van een lange rij auto's. Een Ford Prefect bijvoorbeeld, een Ford Consul, een Ford Taunus, een Mercedes, enzovoort. De laatste was een Vauxhall. Aan al die wagens zaten gebreken, maar al sleutelend wist Niek ze allemaal goed op de weg te houden. Voor de Vauxhall was hem 1400 gulden gevraagd. Da's de duurste auto die je ooit hebt gekocht, schertste Karel tegen hem. Maar ik heb 'm voor 1200 gekregen, zei Niek, onder de belofte dat ik altijd als het kon, bij hem zou tanken.

59.
Het ging tegen middernacht en Karel stapte voor de ouderlijke voordeur uit de bus. Het natriumlicht boven de weg maakte van mensen net lijken. Gelukkig kwam hij geen lijken tegen op het korte stukje naar het ouderlijk huis. Hij opende de voordeur. Z'n ouders zouden wel slapen. Zachtjes ging hij de trap op naar z'n bed. Hij sloot de gordijnen van het raam dat geopend uitkeek in de lange nacht die zich uitstrekte tot voorbij de lichtjes aan de Amstel. In de doodstille verte, hoorde hij iets van het brullen van de leeuwen in Artis.
Toen hij de volgende ochtend was opgestaan en beneden kwam, was er niemand. Op de ontbijttafel stond een pot pinda\kaas en lag een kwartje, en lag ook een briefje:

Je moeder is vannacht voor enkele dagen naar het ziekenhuis gebracht. Geen zorgen. Niets ernstigs. Hier is geld voor brood. Boter op de kelderplank. Zie je vanavond (ik kook wel).
Je vader

Niek liet die avond op een schuimspaan voorzichtig twee ballen rauw gehakt in de pan met kokend vet glijden.
In welk ziekenhuis, vroeg Karel – dan kan ik er naartoe.

Niet nodig, zei Niek, overmorgen is ze weer thuis. ’t Is niet ernstig, dus laat nou maar.
De volgende nacht miste Karel de laatste bus uit de stad. Het was kwart voor een ’s nachts. Hij had een half uur lopen voor de boeg.
Toen hij door de voordeur naar binnen stapte, kwam er een geüniformeerde agent uit de achterkamer de gang in. Goedenmorgen, u bent de zoon? U moet niet schrikken, maar uw vader heeft een aanrijding gehad. Er is niets met hem, alleen wat schaafwondjes. Hij is momentgeel in bespreking met ons, hij zegt dat u maar gewoon naar bed moet gaan, morgen spreekt hij u wel.
Z’n vader kwam even door de deur van de achterkamer kijken en stak z’n duim op: alles in orde.
De volgende morgen, veel te vroeg, werd Karel gewekt door een agent die z’n slaapkamer in kwam. Uw vader zit aan de ontbijttafel te wachten.
Niek vertelde: ik kwam gisteravond uit de stad, uit het Burgerziekenhuis. Het gaat goed met je moeder, morgen mag ze weer naar huis.
De agent, ook aan tafel, voegde toe. Uw vader zet, zoals u weet, de auto altijd op het erf van de boerderij hiernaast. Hij sorteerde voor op de weg en hij werd door een bus van Maarse & Kroon gegrepen. Uw vader zat klem en de brandweer heeft hem uit de wagen moeten zagen. Uw vader bleef heel kalm, hij gaf zelfs instructies aan de brandweermensen hoe ze moesten doen.
Ik reed, zei Niek, in die Austin Seven en die is nu total loss. En omdat het een dienstwagen is, moesten er veel extra papieren worden ingevuld. Ik zat met mensen. Vandaar dat ik je gisteravond niet kon spreken.

60.
Niek en Stijntje zaten in de leverkleurige crapauds van de voorkamer te schemeren.
Door de benedenetage van het huis aan de overkant van de weg scheen de ondergaande zon.
Vrouw, zei Niek en hij legde z’n sigaar in de asbak, ik heb ’s nagedacht. Karel is het huis uit, en eigenlijk hebben we dus boven niet meer nodig. We zouden met z’n twee best hier beneden kunnen wonen. Twee kamers, een grote serre, een keuken en een kelder. Dat is toch genoeg voor ons. Ik zou het huis best willen verbouwen: boven een aparte woning. Ik zet er een keukenblok, er moet een erker boven komen, langs de trap metsel ik een muur zodat de etage een eigen trap heeft.
Die woning boven kunnen we verhuren. Dan lossen we de rest van de schuld op het huis af. En over een paar jaar stop ik vervroegd met m’n baan en hebben we alle vrijheid om te gaan en te staan waar we willen. We hebben hard genoeg gewerkt.

61.
Bij de dienst moest een opvolger van Niek worden ingewerkt. Iemand van de MTS (nu HTS).
Maar dat gaf problemen.
Inwerken, zei Niek, da's natuurlijk heel mooi. En ik help zo'n jongen graag, want dan kan ik des te eerder weg. Maar Karel, stel je nou voor: er is een storing, een brandmelder doet het niet. Dan bel ik een brandweerman die er vlakbij woont. En ik zeg: jij hebt een sleutel, maak even de melder op de hoek open, en je doet het tweede deurtje open en je blaast even rechts onder in het apparaat. Da's alles.
En dan doet die melder het weer. Gewoon een stofje op een relaistje. Altijd. Maar dat kan ik zo'n jongen van de MTS niet vertellen: die jongen heeft jarenlang gestudeerd, zo'n storing moet dus iets heel ingewikkelds zijn.

62.
Niek was 58 en het werk moest nu maar eens stoppen. Hij meldde zich ziek en hij verhuisde met z'n vrouw naar een huis in Tiel, dat ze geërfd hadden van Stijntje's ouders: Heiligestraat 11.
Er moest heel wat worden veranderd aan het huis. Hij vroeg Karel om mee te helpen. Die zat als free lance journalist toch net in komkommertijd.
Je begint met de voor- en de achtergevel er voorzichtig uit te tikken, zei hij tegen z'n zoon. En elke steen bik je goed af, dan kunnen we 'm opnieuw gebruiken. Dat scheelt een hoop geld en oude stenen zijn veel leuker.
Intussen begon hij aan een nieuwe keuken en hij verplaatste het toilet dat buiten was, naar de douchecel binnen.
Ze zetten nieuwe ramen in de achtergevel en boven in de voorgevel, en een erker beneden.
Het moeilijkste kwam. De trap naar boven diende verzet en er was nog heel ouderwets een alkoof, tussen de voor- en de achterkamer in, en uiteraard verhoogd: een tussenmuur moest eruit en de vloer moest op het niveau van de voor- en achterkamer komen.
De trap bleek mee te vallen. Karel draaide 'm en schoof 'm naar de nieuwe plaats, Niek zat boven, klaar om 'm op z'n plaats vast te spijkeren.
De vloer van de alkoof gebeurde heel wat primitiever. Niek ging in de kelder eronder staan, zwaar gebukt uiteraard. Karel hurkte op de vloer en verwijderde de spijkers. Toen liet Niek op z'n rug de vloer zakken en Karel spijkerde deze op z'n nieuwe plaats vast.
De verbouwing duurde al met al drie maanden.

63.
Zoelen was een heel klein dorpje, een paar stoffige straten, en heel oud. Het was gebouwd tegen het (oorspronkelijke) Zoelse Bos, waarin zich het Kasteel van Zoelen bevond. Tegenover de ingang van dat bos stond een

portierswoning en daar zaten op een avond nog tot laat Niek en z'n zoon Karel te kletsen met Neeltje en Gerrit.
Ze waren in de zoveelste graad familie van elkaar.
Gerrit was na de Bevrijding een bedrijf begonnen in prefabricated graf-kelders van beton, en z'n markt was een tiental jaren later uitgegroeid tot een leuk deel van West-Europa.
Hij zat achter z'n glaasje wijn te vertellen over Parijs, waar hij onlangs nog voor zaken was. Bekende namen als Champs Elysées, Seine, Eiffeltoren, Folies Bergères, Louvre passeerden de revue.
Niek keerde zich naar Karel: jij bent er een paar maanden geleden ook geweest, is het daar leuk en mooi? Niek en Stijntje waren nog nooit in het buitenland.
Karel beaamde.
Ik wil dat allemaal wel eens echt zien. We rijden morgen voor een paar dagen naar Parijs – de paspoorten hebben we net gekregen.
Morgenochtend zes uur vertrekken we. Vertel het je moeder maar niet als we thuiskomen, want dan gaat ze de hele nacht pakken. Als we iets nodig hebben, kopen we het onderweg wel. Morgenochtend is vroeg genoeg voor haar om het te horen. We rijden tot halverwege en daar slapen we in een hotel.
Dat is dus Mons, zei Karel.
Maar toen ze op hun reis in Mons waren, zei Niek: hij had nog nooit zo'n eind gereden, hij wilde door naar Parijs. Ze gingen de provinciale weggetjes van Noord-Frankrijk op.
Pas in Soissons moesten ze stoppen: er was iets met de auto en 't was al avond, Niek kon weinig zien. Ze brachten de nacht gedrieën in de Ford Prefect door, die in een weiland stond geparkeerd.

64.
Ze zaten in een zonvol begin van najaar in café Mabillon. Het terras was vol. Binnen was nog een tafeltje vrij.
't Is hier toch heel anders dan in Nederland, zei Stijntje. Moet je zien, al die paardenstaarten van die meisjes, die zie je toch haast niet in ons land. En dan die kleren, veel losser dan bij ons, veel kleuriger en origineler. Ze keek naar de deur: kijk eens die twee bijvoorbeeld die daar binnenkomen. Echt Parijs. Hé, ken ik die niet, zeg Karel, is dat niet die jongen die vroeger, na de oorlog, altijd bij je op bezoek kwam, Karel, bij ons thuis?
Dat is Simon Vinkenoog, ja, en dat meisje bij hem is Suzanne Lecointre, een dichteres uit Amsterdam en ook de secretaresse van het Nederlandse Go Genootschap – daar ben ik ook lid van geweest, ik had nog eens een gedeelde tweede plaats in een soort landelijke competitie.
Echt Amsterdam…

65.
De jaren daarna kreeg Karel van z'n ouders ansichten uit half Europa. Ze reisden 's zomers maandenlang per auto (met een tent) van camping naar camping. Op een dag kreeg hij bijvoorbeeld een bericht dat ze in Lapland waren, bij een midzomernachtfeest.
Later vroeg hij z'n vader: hoe ben je met het veer van Denemarken naar Zweden overgekomen – daar moet je toch maanden van te voren voor reserveren?
Niek vertelde.
We kwamen daar met onze ouwe Ford aanrijden, je weet die is nu al zo'n veertien jaar oud. Er stond een grote rij auto's te wachten om aan boord te rijden. Dat wordt niets, zei ik tegen je moeder, 't is daar veel te vol. We gingen aan de kant staan, hoewel dat niet mocht. Er kwam zo'n man in uniform naar ons toe. Hij zei in het Duits dat we daar niet mochten staan. Maar ik zei alleen maar een paar keer: niks versteh'n, niks versteh'n. En hij keek nog eens goed naar ons, twee ouwetjes, en hij liep om onze bijna antieke auto heen om die eens goed te bekijken, en toen kregen we een plaatsje op de boot. En later op de terugweg ging het precies zo.

66.
Toen hij een jaar of negentien was, had Karel een gedicht geschreven over een zwerverspaar.
En Niek citeerde die regels wel eens tegen vrienden en zei dan: dat zwerverspaar, dat zijn m'n vrouw en ik.
En zo reden de twee over de kade langs de Tevere, terwijl het Castel Sant' Angelo, de Engelenburcht, boven hen troonde. Er stond een agent het verkeer te regelen bij de afslag naar het Vaticaan. Hij zag de oude auto met een buitenlands nummerbord aan komen rijden en meteen begon hij met z'n armen te zwaaien tot het verkeer in alle richtingen stilstond, en hij wenkte Niek: vrije doorgang naar rechts.
Onder de zuilen van Bernini parkeerde de auto. En Stijntje en Niek wandelden richting die enorme suikertaart die de Sint Pieter was.
Zullen we daar nou wel naar binnen gaan, vroeg Stijntje, tenslotte, we zijn niet Katholiek.
Ik heb als jongen heel wat tegen ze gevochten, de Katteklieken noemde ik ze toen, antwoordde Niek, maar nu gaan we een beetje verraad plegen aan onze afkomst, we gaan naar de paus.
Het was woensdag en de Sint Pieter was stampvol. Niet alleen stonden de mensen in grote, compacte carrés opgesteld, maar ook waren er speciaal voor die dag – zoals elke woensdag weer – tribunes gebouwd rond de massale zuilen die naar het plafond stegen.

En daar kwam Pius de zoveelste z'n kerk binnen. Viva il papa, viva il papa, riep iedereen (en het moeten zeventig, tachtigduizend stemmen zijn geweest).
De paus zat in een draagstoel. Dat deed Niek denken aan een Witz die Wim Wama hem ooit had verteld (Niek liep nog wel eens mee met de brandwacht: vanuit de kazerne op de Nieuwe Achtergracht naar Carré, en zag van achter de coulissen allerlei voorstellingen en maakte kennis met veel artiesten: de Wama's, Snip en Snap e.v.a.).
Moos was een van de dragers van de Heilige Draagstoel. Hij liep rechtsvoor. Op een dag zag hij in de Sint Pieter op de vloer een goudstuk liggen. Zou hij het oprapen? Nee, want dan zou de paus vallen. Het even laten liggen tot hij vrij was? Nee, dan had een ander het al gevonden. Hij bukte zich en de paus gleed uit z'n stoel en zat verbouwereerd op de vloer, vlak tegenover Moos. En Moos: hebbu het ook gezien?
Tsja, dacht Niek, in de ogen van een niet-Katholiek als Moos en hijzelf was de paus ook maar een mens.
Bij de ingang van de kerk stond een verkoopkraam en daar kon men van die zegmaar halve voetballen krijgen, voor je hoofd, zoals de paus er ook eentje droeg. Je kon die van jou aan de paus op z'n draagstoel reiken, die 'm even op z'n eigen hoofdbedekking zette en 'm dan weer teruggaf.
Zo duurde de tocht van de draagstoel naar de pauselijke troon ruim een half uur.
Achter in de reusachtige ruimte werd een soort eeuwige mis gezongen door een aantal geestelijken – nu en dan zag je er een of twee weglopen en kwamen er anderen voor in de plaats.
Eindelijk, onder veel applaus, ging de paus zitten en begon aan zijn redevoering in het Latijn, de kerktaal die zo weinigen verstonden. Na een minuut of tien ging hij over tot het verwelkomen van pelgrimsgroepen uit vele landen. Elke nationaliteit bleek een groep te vormen, sommige groepen van veertig, vijftig zaten op een tribune die om een van de zuilen was gebouwd. En telkens als de paus een land noemde, klonk uitsluitend uit de groep pelgrims van dat land een heel snel geklapt applaus.
Zo verplaatste zich het applaus door de hele kerk.
Tenslotte, na een zegen, liet de paus zich weer uit de Sint Pieter dragen. De mensen trachtten, viva il papa roepend, in een enorme rush mee te lopen.
Toen Niek en Stijntje met vele anderen naar het Vaticaanse Museum liepen, zei Niek: wat een show, overdonderend, ik was bijna Katholiek geworden.
Na zoveel gebeuren vielen de pracht en praal van het Museum wat tegen. Stijntje en Niek waren nauwelijks echt onder de indruk.
Ze liepen door een gang en zagen een zaal met veel mensen erin. Daar gaan we ook nog maar even kijken, stelde Niek voor.
Het was een zaal vol zittende mensen. En op de tweede rij waren nog enkele plaatsen.

Laten we daar maar gaan zitten, zei Niek, en dan wachten we af wat er hier gaat gebeuren.
Na korte tijd kwam de paus binnen en ging op een zetel zitten voorin de zaal. Hoogwaardigheidsbeklеders bogen voor hem, en er kwamen wat mensen van de eerste rijen naar hem toe en die bogen eveneens, sommigen spraken even met hem.
Tenslotte vormde zich een stoet, keurig stoelenrij na stoelenrij.
We kunnen hier niet blijven zitten, zei Stijntje.
Vlak bij de paus gekomen, zagen ze wat er gebeurde. Iedereen op zijn of haar beurt kuste de ring van de paus.
We kunnen niet achterblijven, fluisterde Niek en ze kusten eveneens de Vissersring.
Tenslotte stapten ze weer in de auto die onder de zuilengalerij buiten en binnen gloeiend heet was geworden..
Wat een poespas, zei Niek, heel wat anders dan bij de Hervormden.
Ik voel me toch wat schuldig, zei Stijntje, dat we hebben meegedaan.

67.
Stijntje had altijd een speelse droom gehad. Met een woonwagen (of caravan) een jaar lang door Canada trekken. Waren de tochten door Europa een voorbereiding?
Het is er niet van gekomen. Na een aantal jaren rijden en kamperen in landen als België, Frankrijk, Italië, Duitsland, Oostenrijk, Denemarken, Zweden nam haar leeftijd haar te pakken en moesten Stijntje en Niek stoppen met 'zwerverspaar' zijn.

68.
Vorige week waren Karel en z'n gezin in een ander huis getrokken en nu was hij jarig. In de al een beetje ingerichte huiskamer zat het bezoek. Karel had gewoon een soort stoofpot gemaakt.
Na het eten wijn, en Sint Joris bier van de Phoenix in Amersfoort. Er zaten: een Olympisch roeier en z'n verloofde, een TV-regisseur met z'n vrouw, een binnenhuisarchitect, eveneens met vrouw.
Tegen half acht werd er gebeld. Het was Niek uit Tiel, met een Amsterdamse vriend. Je bent jarig en als cadeau komen we je olieleiding aanleggen naar je haard en het olievat op je balkon plaatsen.
Maar we hebben bezoek.
We zullen heel stil zijn, en het duurt niet lang, drie kwartier misschien. Ze gingen aan het werk. Wat doe je tegen zo'n vader…
En inderdaad, het gezelschap ondervond alleen maar hinder als er even door een muur moest geboord en toen de leiding het stukje in de huiskamer moest worden aangebracht. Maar ze konden verder gewoon doorpraten.

Niek hoorde dat er een TV-regisseur was, die vertelde hoe hij ’s een keer bij een live-uitzending had gescholden in de regiewagen omdat een of andere man die er niet hoorde, dwars door het beeld had gelopen…
Niek, die klaar was, pakte een keukenstoel, zette ‘m midden in de kring en ging er achterstevoren op zitten, met z’n ellebogen steunend op de rugleuning.
En hij vroeg: hoe gaat nou dat verzenden van het beeld dat de camera’s opnemen? We hebben altijd erg veel interesse gehad in televisie, we zijn veertig jaar elektrotechnicus geweest bij de PTT.
De regisseur: de camera’s gaan…
Toen er ook nog een binnenhuisarchitect aanwezig bleek te zijn, ging Niek het gesprek volledig domineren.
We verhuisden van Amsterdam naar Tiel, en we hebben daar een huis voor onszelf verbouwd. Karel heeft toen nog goed meegeholpen.
De binnenhuisarchitect zei later tegen Karel: ’t is iemand die klaarblijkelijk veel weet en kan op zijn gebied, maar hij heeft weinig verstand van op z’n woorden bezuinigen.

69.
De winkelier zag hoe voor z’n deur op de Koeiensingel een bejaarde Ford Consul parkeerde. Een AOW-er stapte z’n zaak binnen.
Goedenmorgen, meneer, waarmee kan ik u van dienst zijn?
Ik zou graag wat meer weten van hoe een TV werkt.
Meneer Seulding pakte een boekje.
Kijk, hierin staat het duidelijk en makkelijk beschreven.
Neenee, ik heb altijd gewerkt als technicus bij de PTT, en ik bouwde al in begin twintig een radio. Ik zou de TV graag in de praktijk van binnen willen bekijken. En nou had ik gedacht: u hebt vast wel wat kapotte ingeruilde TV’s. Zou ik daar een paar van u kunnen overnemen, liefst van hetzelfde merk?
Eh, ja, dat zou wel kunnen. Maar het zijn natuurlijk nog wel zwartwit toestellen.
Dat begrijp ik. Maar er zijn nog maar heel weinig kleurenuitzendingen. Ik zal nog een paar jaartjes moeten wachten tot er kapotte kleuren-TV’s op de markt komen, glimlachte Niek.
Karel trof op een weekend z’n ouders thuis met twee TV-toestellen aan. Die ene hadden we al, zei Niek. De andere heb ik gebouwd uit ‘n paar kapotte.

70.
Piet zat tussen de leeftijden van Niek en Karel in. Hij was met beiden bevriend. Een aantal jaren geleden had hij samen met z’n zuster een schoonmaakbedrijf geërfd, dat zo’n beetje over de hele Betuwe werkte. Het had een mooie omzet.

Maar het probleem: men betaalde niet altijd zo gauw. En dat jaar werd het een probleem. Want de Belastingen stuurden – tegen normale gang van zaken in – een hoge voorlopige aanslag en dat geld was er niet. En de Fiscus was wars, dreigde een kip te slachten voor een ei.
Piet ging naar de bank voor een lening. Maar de bank weigerde.
Niek belde naar Karel in Amsterdam.
Piet is bij me geweest en ik wil 'm best helpen, maar ik heb met de bank gesproken – en die willen dat ik dan borg moet staan voor 'n hele hap geld, tienduizenden. En daar heb ik geen zin in, Piet is volgens de bank veel te groot gegroeid gezien z'n commerciële kwaliteiten.
Maar Karel zei: Piet is een heel goeie vriend van ons, dan maar geen erfenis.
Mmm, ik zal het er nog eens over hebben.
Op voorstel van de bank werd Niek directeur van het bedrijf. Hij saneerde en reorganiseerde, bracht de omzet tot redelijke proporties.
Na een paar jaar belde Piet naar Karel: ik ben je vader en jou erg dankbaar voor wat jullie hebben gedaan, maar ik kan geen voet verzetten of je vader bemoeit zich ermee. Ik word er langzamerhand gek van, zeker nu de zaak weer goed loopt en alle schulden zijn betaald. Wil jij met je vader praten?
Karel belde z'n vader: aftreden, zei hij. En Niek deed.

71.
De jaren dat Niek in Tiel woonde, gaven hem op den duur een zekere onrust. Het huis Heiligestraat11 was dan wel helemaal door hem verbouwd en hij had het zo 'van hemzelf' proberen te maken, maar het bleef toch van z'n schoonvader die het had gebouwd – en Tiel was ook niet meer het Tiel van z'n vroege jeugd. De stad was deels in puin geschoten tijdens WO II en daarna gemoderniseerd weer opgebouwd. Hij was zich dat wel niet bewust, maar hij voelde het zéker als een onrust.
Tenslotte verhuisden Stijntje en hij naar een bejaardenflat in Ochten.
Hij deed het huis in de Heiligestraat van de hand en kocht het huis ernaast: hij zei omdat Stijntje er was opgevoed, maar je zou ook kunnen zeggen dat het bezit van no. 9 het dichtst bij een eigen ouderlijk huis zou zijn, dat hij na de vroege dood van z'n vader nooit echt had gehad.
Ze gingen er niet wonen, het werd verhuurd.
Ochten bleek toch weer te ver van Tiel en tijdje later woonden ze dan weer in een moderne bejaardenwoning in hun geboortestad.

72.
Toen hij nog directeur van het schoonmaakbedrijf was, kwam hij wel eens bij de Katholieke Arbeiders Beweging wegens personele zaken. Hij sprak daar met een staflid.

Ze konden goed met elkaar opschieten.
Het gebouw stond iets voorbij het eind van de Konijnewal. Ernaast stond een tamelijk groot huis, en op een dag vertelde het staflid dat dit was geërfd door hem en enkele familieleden. Het moest worden verkocht, maar ze waren het niet eens geworden.
Ze hadden een koper, een bedrijf, maar 'n neef wilde het alleen maar aan een particulier verkopen. En die was er zo gauw niet: er heerste weer eens recessie.
En nu of Niek een oplossing wist?
Hij kwam thuis en legde het probleem voor. 't Is de KAB, zei hij, dus de Katteklieken zoals ik in m'n jeugd zei. Dat was toen de vijand, en natuurlijk is het allemaal nu heel anders geworden, maar er blijft toch altijd wat van die tijd hangen.
Help die mensen nou maar.
Hij ging praten. Z'n persoonlijke, wat charismatische aanwezigheid suste de gemoederen.
Hij deed tenslotte zelf een bod en kocht met zware hulp van de bank het huis. Korte tijd later verkocht hij het huis met winst.
Ook maakte hij kennis met een bejaard echtpaar van over de tachtig. Dat woonde in een klein huisje aan de Medelsestraat en dreigde eruit gepest te worden door de huiseigenaar. Ze waren te oud om zich nog te kunnen verzetten. Niek en de bank kochten het huisje en toen het echtpaar later toch naar een verzorgingshuis ging, betrokken Stijntje en hij de woning.
Die was enkele huizen van waar z'n halfbroer met Mijntje altijd had gewoond, maar Gradus was enkele jaren eerder overleden.
Ook Stijntje was, zij het heel anders, wat ontevreden over hun wonen. Ze maakte er nu en dan een korte opmerking over. Ze miste de grote stad, ze miste het grote huis, ze miste kennissen en vrienden.
Op een dag riep Niek tegen haar dat ze nou 's moest ophouden, anders zou hij haar achter het behang plakken. Hij vertelde het als een anekdote aan Karel en zei met een lach: vanaf dat moment heeft je moeder haar mond erover gehouden.
Het was iets dat Karel niet kende van z'n altijd aardige vader.
Andere opmerkingen vielen hem ook op. Zo zei Niek een keer: ik vind die kinderen van jullie zo leuk, eigenlijk zou ik best hun opvoeding willen betalen.
En: als het 'zover' is met je moeder, zou ik je eigenlijk niet eens willen waarschuwen. Haar overlijden zou tussen haar en mij zijn. Maar dat kan ik je moeder natuurlijk niet aandoen.
Wat Karel ook opviel: z'n vader luisterde vaak naar hem. Dat was hij tot zowat z'n dertigste eigenlijk niet gewend geweest. En tegelijk dacht hij dat het eigenlijk iets teveel gebeurde.

73.

Karel had z'n moeder angst horen hebben voor de dood. Ze lag in de slaapkamer, ze riep: papa, als Niek even niet bij haar was.
Die angst doe je toch iemand niet aan.
De dokter kwam: zakelijk. Hij kon er niets van zeggen. En ze hoorden Stijntje en ze zaten in de woonkamer, omringd door de provinciale avond. En Stijntje riep, riep haar angst.
Die angst doe je toch iemand niet aan.
'n Jaar of tien eerder had Karel met haar eens een gesprek over de dood gehad. Het was vaag. Ze voelde schuld, en waarover? Het had iets met haar vader te maken, met dat ze het ouderlijk huis uit was gegaan – voelde ze dat ze 'm in de steek had gelaten, ´m ondergeschikt had gemaakt aan het straffe bewind van twee vrouwen in huis: z´n vrouw en haar tweeling-zuster? Ooit zou ze na haar dood… Ze voelde schuld – die eigenschap had het Nederlandse calvinisme in haar genen geëvolueerd.
Angst is een waarschuwend mechanisme en we zouden het ook als zodanig moeten kunnen zien – maar helaas: de zwarte metaforen die we leren, komen tot van boven de wolken naar ons toe en bevolken ons. We worden in beslag genomen, geconfisqueerd. En terwijl we ons vertrouwde leven voortzetten, zijn we bij onze angst lichamelijk aanwezig en lijden haar.
Die provinciale avond hoorde Karel z'n moeder angst hebben voor de dood. Een wanhopige angst.
Vijf dagen duurde het voordat Stijntje voorbij was. Gelukkig (zegt men dan) raakte ze in coma.
Die laatste nacht waren Niek, Karel en diens vrouw in het Tielse ziekenhuis dat stond op de geannexeerde grond, waar ooit Stijntje´s voorfamilie Van Heemskerk Brandwijk meermalen burgemeester was geweest (en er was daar ook iets met in de verte een freule die overleed in 1919 op een allang door de tijd weggemaakt landgoed Tellingerwerf).
'n Paar aantrekkelijke verpleegsters probeerden de eenzame bezoekers tijdens die nacht alles draaglijk te maken, met meelevende glimlachen, en met uitsmijters.
Maar Stijntje lag daar, iemand had haar arm gestrekt op de rand van het bed gelegd: als die viel, was het gedaan.
Er werd gezeten. Er werd gekeken naar die arm, naar die hand die het einde van Stijntje, het begin van haar eeuwigheid moest aangeven: omega en alfa. Soms gingen ze bij de verpleegsters zitten. Er heerste iets erotisch in die helverlichte, witte zusterkamer. Ze zaten daar en wisten. Niet: het leven gaat door, maar wij, *wij* gaan door met leven, nog jaren. De kleinkinderen van Stijntje sliepen nu gebabysit in Amsterdam en ze waren jong en hoop-vol en verwachtten alles, alles van het leven.

Toen de zomermorgen zonnig door de ramen van het ziekenhuis binnengleed, zei Niek dat Karel en z´n vrouw maar naar huis moesten gaan: Stijntje zou anders geen afscheid kunnen nemen.
Dag mam, zei Karel. Het was het afschuwelijkst moment van de onmacht, waarin hij al dagen leefde.
Ze stapten in de auto naar Amsterdam, stapten godbetere in de auto.
Thuis sliepen ze anderhalf uur.
Toen ging de telefoon. Het was gebeurd.

74.
Later schreef Karel een gedicht.

IN MEMORIAM MATRIS

keihard eenzaam zijn is sterven.
een hand vasthouden helpt niet,
herinneringen helpen niet meer.
adembenemend is sterven,
wachten tot je hand hulpeloos valt,
tot je als een kind weer bent geworden.

en dan niets meer zijn –
een mond toe, de ogen dicht,
geluidloos praten met wie overblijft,
schuld en schuldloos zijn
temidden van eeuwigheid.

keihard eenzaam zijn is sterven.
daarna staat gelukkig de tijd stil:
de enige daad in je leven
is doodgaan,
met liefde eenzaam zijn
en hulpeloos.

God is adembenemend,
onbegrepen en eenzaam.

Z'n moeder heeft dit gedicht niet meer gelezen.

En de ochtend toen Stijntje gestorven was? Niek liep uit het ziekenhuis, die ochtend in. Stapte in z'n auto.
De auto startte niet.

75.
Tijdens de begrafenis, toen de kist klaarstond om te zakken in het bescheiden familiegraf en ze weggingen, stond Niek nog even alleen: onverwacht klein en gebogen, bij het graf. Hij maakte een wegwerpgebaar. Toen liep hij met de anderen mee, z'n vergeefse ouderdom in.
Zoiets doe je mensen toch niet aan!

76.
Zevenenzeventig was Niek en hij zat alleen in z´n huisje. Een huurster verderop gaf hem wat aandacht en deed z´n was. Maar hij haalde zelf z´n boodschappen, kookte zelf.
Enkele jaren later vertelde hij aan Karel en diens vrouw dat hij in het Zeeuwse Kwadendamme ging wonen bij ene mevrouw K.
Hij gaf het grootste deel van z´n inboedel weg en verhuisde naar een klein huisje onder aan een Zeeuwse dijk, een paar honderd meter van het dorpje Kwadendamme.
Ik vertel aan de mensen dat mevrouw K. een jeugdliefde van me is geweest, zei hij tegen Karel, maar dat is maar een verhaal en helemaal niet waar. Ik ken haar nog maar kort.
Het was duidelijk, hij voelde zich toch wel schuldig dat hij na Stijntje een vriendin had en ermee samenwoonde.

77.
Paste mevrouw K. wel bij Niek, vroeg Karel zich af. Hij verwonderde zich over de vele interesses die ze had – en waarvan ze sommige nog steeds realiseerde.
Ze was heel jong in het Amsterdamse Weeshuis in de Kalverstraat gekomen. Toen ze zowat een tiener werd, was ze geadopteerd door een kinderloos echtpaar uit de betere stand. Ze had alsnog allerlei opleiding gekregen. Ballet, zingen, piano spelen, kantklossen e.d.
Ze had in haar Kwadendamse huisje een dikbuikige kast staan met een diepe lade vol foto's en aan het koningshuis gewijde tijdschriften. En alles toonde afbeeldingen van mevrouw K. met kleine en grote Oranje's, zoals Juliana, Bernhard en hun vier dochters.
Ze vertelde er haast niets over, wel dat koninginmoeder Emma ooit voor het raam van een paleis had gezeten, haar zag aankomen en wenkte dat ze maar achterom moest lopen, dan had ze geen last van lakeien. En tijdens WO II woonde ze op landgoed Het Loo en ze hield er twee neergestorte Engelse piloten verborgen.

Toen ze met Niek een keer bij Karel in Amsterdam logeerde, zei ze aan tafel: ik werd van de week nog door Bernard gebeld. Wie was dat, vroeg Karel zich af: de prins misschien? Maar nee, het was Haitink, de dirigent met wie ze sinds ze had gezongen in de Mattheus nog altijd contact had.
Zingt u, vroeg Karel, en mevrouw K. zong aan tafel met vaste stem professioneel Voi che sapete van W.A. Mozart.
Karel zag in het huisje te Kwadendamme boven de piano een diploma van mevrouw K. hangen. Dat was voor koordirigente. Ze telde 72 jaren toen het haar werd uitgereikt. En ze was meteen gaan dirigeren, zei ze, en dat deed ze nog steeds – ze won ook concoursen.
En ga jij mee, vroeg Karel aan Niek. Ik breng haar met de auto, zei deze. En moet je dan haar dirigeerstokje in een met fluweel gevoerd foedraaltje voor haar dragen?
Ze speelde ook piano: een sonate van Haydn uit het hoofd (ze moet toen tachtig zijn geweest).
Ze liet Karel haar kantkloskamertje zien: ze had een opdracht uit Amerika, zei ze. En of ze met Karel's auto naar Brugge konden gaan voor een speciaal kantwinkeltje?
Het tafelkleed, het vloerkleed, ze had ze zelf geknoopt. En ze had nog steeds plezier in koken en een mooigedekte tafel. Dat toonde ze volop.
Ze had twee rijke zoons, een hardwerkende dochter, en een miljonair als schoonzoon, maar ze leefde van AOW en een klein weduwenpensioentje. Ze had zelfs schulden.
Niek hielp haar.
Er werd gebeld. Karel zag voor de deur een boerin in Zeeuwse kleder-dracht staan. Ze kwam een emmertje melk brengen: Niek maakte er boter mee.
Hij vertelde: die vrouw is weduwe, ze heeft verderop een groot gedoente en ze is goed voor 5 miljoen.
Maar ze komt eens in de week hier toepen en dan maakt ze ruzie over dubbeltjes.

78.
Niek verdween cultureel gezien helemaal naar de achtergrond. Maar z'n zakelijk inzicht en z'n technisch kunnen hielden stand.
Toen hij 83 was, schilderde hij het huisje. En hij bouwde in z'n eentje een brede serre aan het huis, sjouwde met balken, kozijnen en grote ruiten. Praktisch alles deed hij alleen.
Het storten van de betonvloer liet hij aan een specialist over. De bouw maakte het huisje zogezegd meer van hem. Maar had hij dat eigenlijk wel door?
En een jaar of wat later kocht hij, om de schulden van mevrouw K. met hulp van een plaatselijke bank het huisje van haar.

79.

Het zelf autorijden had hij nu afgeschaft. Maar toen mevr. K. eens naar Rome wilde, gingen ze per bus, dat was nog een beetje auto. Trouwens, per vliegtuig? Nee, Niek had nog nooit gevlogen en zou dat ook niet gaan doen.
Rome was nog veel drukker dan een kwart eeuw geleden toen hij er met Stijntje was. En natuurlijk moesten ze ook nu naar het Vaticaan: dat had mevrouw K. nog nooit gezien.
Het was allemaal hetzelfde, alleen de paus was een ander. Maar dat kon je in al die witte kleding van hem nauwelijks zien.
Opnieuw was daar de ontvangst van zeventig, tachtigduizend pelgrims. Opnieuw was daar de draagstoel. Alleen die halve voetballen voor op het hoofd waren er niet meer. De paus kwam nu veel sneller bij z'n troon.
Omdat ze zo zeg maar verblind waren door de pracht en praal van die bijeenkomst, vielen de schatten van het Vaticaans Museum opnieuw een beetje tegen.
En toen gingen ze naar het kussen van de ring. Niek wist nog de weg. Hij voelde zich een tikkeltje ongemakkelijk, maar mevrouw K. wilde zo graag alles meemaken en zowel hij als zij kuste de Vissersring alsof ze volop Katholieken waren.
Maar ze hoorden er niet bij, bij die Katteklieken.
En een gevoel van schuld bekroop hem, net als toen met Stijntje. En het gevoel was nu sterker, want hij was, nu Stijntje niet meer leefde, met mevrouw K. daar. Het woordje zonde van de Zondagsschool zwierf in hem

80.

Er keken wat duizenden jaren op ons neer, had Napoléon gezegd toen hij bij de piramiden stond. Hoeveel duizend? Geen idee. Maakte ook niks uit, dacht Niek: hier keken tienduizenden, honderdduizenden jaren op hem neer, of liever: op de bus.
Ze waren vanochtend om zes uur in Rome vertrokken en nu reden ze in de Franse Alpen. Rechts de bergwand omlaag, links de bergwand omhoog – zo reden ze de helling op. Ze moesten naar ruim 1200 meter, had de chauffeur omgeroepen.
De motor werkte. De motor zweette. Kwam hijgend bovenop de pas.
En sloeg af.
De bestuurder wachtte even. Startte. Niks. Startte opnieuw. Niks. Hij klom uit de bus, gooide in de zijkant van de wagen de motor bloot.
Hij keek. Trok. Duwde. Begon te sleutelen.
Na een half uur klom hij weer achter het stuur.
Startte. Nee. Nog eens. Niks.
Hij begon in z'n radio te praten naar Nederland.

Even later: dames en heren, zoals u gemerkt hebt, doet onze motor het niet meer. Ik heb contact gehad met de centrale in Nederland en ze sturen een reservebus. Dat kan wel even duren, maar hij komt er zo snel mogelijk aan.
Het was al een aardig eind in de middag. De passagiers lieten zich onderuit zakken en velen sloten de ogen. Wachten, wachten.
Na een uurtje echter begonnen ze het te merken. De motor draaide niet: de verwarming was ook uitgevallen. En in de Franse Alpen op ruim 1200 meter is het koud. Ze trokken hun jassen aan, maar dat hielp niet zo lang. Ze begonnen langzamerhand te morren.
Niek ging met de chauffeur praten. En daar zaten ze voor de motor. Niek deed dit, Niek deed dat. En zei toen: ga 'm eens starten.
En de chauffeur startte. En de motor draaide!
In Noord-Frankrijk bij Valenciennes kwamen ze de reservebus tegen. Keer maar.

81.
In een naburig dorpje, aan dezelfde binnendijk als Kwadendamme, lag het kerkhofje vol innige, devote blijheid in de dikke zomerlucht. De kist met mevrouw K. stond boven de kuil. Ze was zevenentachtig geworden. Aan het voeteneinde steunde Karel z'n vader en hij zag hoe aan het hoofdeinde een dominee sprak en hoe het boomgaardachtige van het kerkhofje, idyllisch, arcadisch, via wat knoestige appelbomen zonder overgang naar het hemelsblauw gleed. Er was, zag hij in een flits, geen grens tussen leven en dood, aarde en hemel.
Aan de zijkant van het graf stonden de twee zonen, de twee dochters en de schoonzoon van mevr. K. – het was een rijtje vol welgestelden. Op een kleine, discrete afstand stonden wat bevriende dorpsgenoten.
Nadat een iegelijk een schepje zand op de kist had geworpen, liep men – de warse warmte opzij duwend – naar een fantasieloos verenigingsgebouw voor de condoléances, de koffie en de broodjes.
De twee zonen kwamen meteen naar Karel. En na wat formele wederzijdse condoléance woorden van deelneming zei een van hen:
Hebt u al ander onderdak voor uw vader geregeld? Als dat nog niet is gebeurd, kan hij natuurlijk nog wel een paar weken in het huis blijven wonen. Maar niet te lang, want we willen het snel verkopen, zoals u zult begrijpen.
Karel dacht: de gieren, hebben ze nog niet genoeg geld? Een van de twee woonde zelfs op een landgoedje. Maar hij zei dat diezelfde middag, zoals in het boerse land gebruikelijk, de notaris in het sterfhuis meteen al het testament zou voorlezen en dat de familie daarop maar moest wachten. Hijzelf zou er niet bij zijn, hij reed straks weer terug naar Amsterdam.
De zoons keerden zich van hem af.
Hij sprak even met de dominee.
Mag ik u vragen? Volgens mij hebt u in Utrecht gestudeerd.

Dat klopt, een paar jaartjes, daarna ben ik naar de VU in Amsterdam gegaan, zei de dominee, maar hoezo dacht u dat?
Ik heb wat gehoord van een oude vriend die daar ook theologie studeerde – er was een zekere interpretatie, een visie en u had het daarover in uw preek.
Wie was die student?
Ad den Besten.
Aah, Ad. Ja, die kende ik nog van de middelbare school. Zat een paar klassen onder me. Was hoofdredacteur van de schoolkrant. Heeft z'n theologische studie niet afgemaakt, is de literatuur ingegaan. Nou ja, z'n vader was samen met de dichter Marsman in de advocatuur. Misschien had Ad daar wel z'n dichterschap vandaan.
Karel praatte met de dominee verder over diens studiegenoten.
Willem Barnard.
Ja, Van der Graft, de dichter had nog in Hardenberg gestaan.
Onstein. Heeft ooit een dochter van me gedoopt in Hilversum.
Staat tegenwoordig in Hardenberg.
En meer.
Na een kwartiertje stond de dominee op.
Ik moet naar een volgende begrafenis. Maar 't is ook zonder dat wel goed als we afscheid nemen. Nederland is zo klein, dat als je met elkaar praat je in een kwartier tijd gemeenschappelijke vrienden blijkt te hebben. Zoals wij nu. Maar als je een half uur met elkaar praat, blijk je familie van elkaar te zijn. Ik stel voor: laten we dat risico niet lopen.
Later sprak Karel met Ad den Besten over het voorval. Die gaf als commentaar: ik ken alle studenten die in die tijd in Utrecht theologie studeerden, maar die dominee daar in Zeeland kan ik nergens thuisbrengen. Ik heb iedereen gekend die daar toen studeerde.

82.
De zoons zullen beteuterd zijn geweest na de voorlezing van het testament.
De woning bleek, zoals Karel allang wist, van Niek te zijn.
Toch kon deze niet in dat huis blijven.
Ik kan me daar best beredderen, zei hij, maar ik heb er nauwelijks of geen aanspraak. Ik ben er te alleen, als je me begrijpt.

83.
Hij verhuisde naar Hilversum, naar een uitstekend tehuis. waar hij goed werd verzorgd en in de gaten gehouden. 'n Kamer, douchecel, toilet, keuken. En eten aan de deur.
Al jaren eerder hadden Stijntje en hij in Hilversum willen wonen, maar het was er niet van gekomen.

Minstens eens in de week kwam Karel, die inmiddels gescheiden was, bij hem op bezoek.
We zijn geen vader en zoon, zei Niek, we zijn vrienden.
Hij zei het op een montere toon, als een tevreden vaststelling – Karel echter hoorde dat hij niet zozeer bang was voor het alleen zijn, maar vooral voor de eenzaamheid die Niek met zijn achtergrond, met zijn bijna-geniale intelligentie levenslang leed.

84.
Naast hem woonde een echtpaar van eveneens ver in de tachtig.Hij ging er zo'n een of twee avonden per week wat kletsen.
M'n buren, zei hij tegen Karel, zijn arm. Ze hebben alleen AOW en geen cent méér. Er is zelfs geen TV in huis. Ik zou best een toestel voor hen willen kopen, maar dat kan natuurlijk niet – dat zouden ze niet willen. Je moet iedereen z'n trots gunnen. Ik moet daar 's iets voor bedenken.
'n Week later: Karel, ik heb het. Jij gaat het dorp in, en je koopt een draagbaar toestel. Als ik dan naar die mensen ga, neem ik dat toestel mee en dan zeg ik: er is een heel mooi programma en dat wil ik niet missen, dus ik heb de TV maar meegebracht.
Als ik naar huis ga, neem ik het toestel weer mee. Maar ik kom zo vaak op bezoek met dat toestel, dat ik ga zeggen: 't heeft weinig zin om het elke keer weer mee te sjouwen naar huis, ik kan het net zo goed hier laten staan. Hier heb je een cheque. Je vult het bedrag wel in…

85.
In het Loosdrechtse Bos lag het ziekenhuis Zonnestraal. Het was vóór de WO II gebouwd als sanatorium, waar tuberculeuze diamantbewerkers konden herstellen. 'n Initiatief van onder anderen de befaamde 'Ome' Jan van Zutphen.
Het complex was ontworpen door Jan Duiker, in wit, zwart en Duikerblauw. Deze Nieuw Bouwen architect bouwde bijvoorbeeld ook de Nirwanaflat in Den Haag, de Openluchtschool en de Cineac bioscoop (in de Reguliersbree) te Amsterdam.
Ruim toegang tot licht en lucht waren belangrijke doelstellingen geweest voor Zonnestraal, voor dit monument.
Hoewel het in oorsprong de bedoeling was dat het maximaal dertig jaar in stand zou blijven, tot eind jaren vijftig, was het nu al rond een halve eeuw in gebruik.
Het complex was prachtig van architectuur, maar beschadigd door de tijd. Het wachtte in vol gebruik als algemeen ziekenhuis en in een parfum van dennengeur op een restauratie die het zou bewaren voor bijna de eeuwigheid.

Karel

86.
Niek ging negentig worden. De slijtage werd steeds meer merkbaar. Hij liep slecht, soms zat hij in een rolstoel. Hij zag slecht, en z'n hart ging regelmaat missen, hij had het 's nachts soms erg benauwd.
Niek werd ter observatie in het nabije Zonnestraal opgenomen: of hij een pacemaker, een 'hartenklopper' zou moeten krijgen.

87. . **De wereld om afscheid te nemen.**
Het liep tegen elven. Karel parkeerde z'n Citroën naast een motor met zijspan op een bed van naalden onder een handvol hoge sparren. Het ziekenhuis stond in alle breedte op een grote open plek in een sparrenbos. Het najaar was volop aangebroken, maar dat kon je hier met al dat eeuwig sparrengroen nauwelijks zien.
Hij pakte van de achterbank een witte sloop, waarin wat gewassen kleren voor Niek zaten, sloot het autoportier af en liep naar de hoofdingang van Zonnestraal. .
Hallo, zei hij tegen de leuke, jonge receptioniste, ik kom voor m'n vader, meneer Grazell op 312A – ik weet de weg.
Hij liep door de gang. Het was een lange gang met witte, houten wanden, aan één zijde waren kamers, en kleine zaaltjes voor de zieken. Het geheel maakte op hem altijd de indruk alsof het zó op de aarde was neergelegd. Soms kwam hij een witgejaste verpleegkundige tegen met opgevouwen schone lakens en handdoeken, met dozen vol medicijnen of met urinalen en ondersteken.
Op kamer 312A zat in het bed van z'n vader niemand. Het was opgemaakt. Drie mannen in overall waren bezig een grote spiegelruit te vervangen. De scherven van de oude zaten nog deels in de stalen sponningen.
Waar is m'n vader, vroeg hij een zuster: meneer Grazell?
Ze keek in een map die ze bij zich had.
Niet hier, antwoordde ze. U bent de zoon? Hij moet ergens op de gang zitten. Patiënt is nogal lastig geweest. Hij werd vanochtend vroeg wakker en hij begon te slaan met z'n wandelstok. Hij heeft die grote spiegelruit gebroken (ze wees). We hebben hem uit z'n omgeving gehaald en geprobeerd een pilletje te geven, maar dat nam hij niet. Hij neemt trouwens geen enkele medicijn en hij eet en drinkt ook al niet.
Nou, nou. En wat wil de dokter nu met hem doen?
Dat weten we nog niet. We hope dat hij op de gang wat bedaart.
Karel vond z'n vader in een uitbouwtje, in een rolstoel tussen een aantal andere rolstoelers. Niemand zei iets, ze keken allen voor zich uit, hun leeftijd in hun gezichten, en zwegen.
Hallo, zei Karel, en reikte de sloop met schoon wasgoed aan z'n vader. Maar die stak geen hand uit en zei: stop 'm maar gauw weg achter de stoel, anders pakt het Vaticaan alles af.

Karel keek wat verwonderd. Niek legde uit.
Het Vaticaan heeft alles hier overgenomen, vannacht. De artsen zijn monniken, de verplegers ook en de zusters zijn nonnen. Ik werd vanochtend vroeg wakker en ik zag wat er was gebeurd. Ik wou tegen ze vechten, maar er kwamen twee monniken en die stopten me terug in bed en bonden me een tijdje vast.
En waarom neem je je medicijnen niet en eet je ook al niet?
Dat heeft geen zin meer. Straks komen ze me halen.
Karel vroeg aan een voorbijlopende verpleegster naar de hoofdzuster. In een kantoortje vond hij haar achter een bureau dat vol lag met mappen: een middelbare vrouw die volgens Karel na haar achttiende nooit meer had gelachen.
Ik zou niet weten, wat we eraan moeten doen, zei ze. Patiënt wil niet meewerken. Hij dreigt de zusters te slaan als ze hem willen helpen. De directrice met de behandelend specialist moet hierover beslissen.
In de directiekamer zat een charmante, rijpere vrouw in een zitje tegenover hem.
We laten hem daar maar een tijdje zitten. Misschien komt hij weer een beetje tot rust en kunnen we hem wat pilletjes geven en wat te eten.
En als dat niet lukt?
Tja, dan loopt patiënt kans binnen twee dagen succomberen eh overlijden.
En daar doet u dan niets aan?
Wat kunnen we doen? Wij willen best, maar wij voelen ons machteloos.
Ze keek op haar horloge. Over bijna een uur heb ik hier een bespreking met twee cardiologen. Dan bekijken we of we nog een mogelijkheid kunnen bedenken om de zaak ten goede te keren.
Kan ik de behandelend cardioloog spreken?
Natuurlijk. Ik zal even bellen of hij vrij is.
Ze pakte de telefoon.
De specialist was een kalme, oudere man. Ze zaten in een zitje op z'n kantoor.
M'n vader neemt geen medicijnen of voedsel aan.
Nee, we hebben het geprobeerd, maar hij wil niet.
Maar als hij dat niet doet, gaat hij dood. Wat gaat u daaraan doen?
Hij moet wel toestaan dat we hem voedsel en medicijnen toedienen. En dat heeft hij tot nu toe niet gedaan. Er is nog een ander probleem. Ik kan hem zo niet op de afdeling laten. Hij is te agressief, hij stoort de anderen. Daar zijn ernstige hartpatiënten bij. Maar ik kan hem toch nu ook niet naar huis sturen.
U kunt toch minstens met hem gaan praten?
Dat heb ik al geprobeerd, maar ik schijn niet tot hem door te kunnen dringen. Hij sluit zich voor me af.

Kunt u het nog een keer proberen? Hij heeft wat tijd gehad om een beetje te kalmeren. Hij kwam me zonet vrij rustig voor.
Twee dagen later kwam Niek thuis.

88.
Het weekend. Niek telefoneerde met Karel.
Nee, het gaat toch niet goed. Nou ja, jij gelooft niet in ze, maar ik hoor beneden soms roepen en de eerste keer ging ik op het balkon kijken, en ik zag ze beneden staan, vier etages onder me, allemaal monniken en nonnen. En ik kreeg verschrikkelijk veel last van m'n hoogtevrees en overal pijn, vooral in m'n benen, en ik wilde naar beneden springen en ze bleven maar roepen: spring, pax vobiscum, spring, je gaat zweven, spring, je gaat zweven naar omhoog. En soms komen ze terug en dan begint dat roepen weer. Maar ik ga niet meer op het balkon.
Diezelfde dag nog verhuisde Niek naar het ziekenhuis in Laren.

89.
De helft van de eerste etage in dat ziekenhuis was een experimentele afdeling. Die was afgesloten voor patiënten en toch ook weer niet. Alleen mensen die naar buiten mochten, wisten waar de geheime knop zat om de deur te openen.
Men nam er senioren op, waarmee men elders niet meer wist wat te doen – en probeerde dan een oplossing voor hen te vinden. Er waren net zoveel behandelende specialisten en verpleegkundigen als patiënten.
Een geriatrice stond aan het hoofd en er waren onder meer een cardioloog, een psycholoog, een maatschappelijk werkster: totaal acht deskundigen en allen wilden ze inzake Niek een of meer informatieve gesprekken met Karel. De dagen kregen voor Karel een bijna vast programma. Naar Laren rijden, met Niek praten die hem allerlei zakelijke instructies ook gaf, dan overleggen met een specialist, vervolgens het land in om met zakelijke relaties te spreken, daarna terug naar Laren om Niek te rapporteren en uiteindelijk weer naar huis, waar leerlingen de rest van z'n tijd vulden.
En soms ging hij met z'n vader ergens heen. Ze reden naar de Piramide van Austerlitz, naar familie in Utrecht, naar het ziekenhuis in Bussum voor een EEG, naar een opticien, want Niek kon de onderschriften op TV niet meer lezen.

90.
Wat Karel bijzonder vervelend vond: er was vanaf het moment dat z'n vader in Laren was ondergebracht, altijd een man bij Niek, een en dezelfde man, hij werd voorgesteld als meneer 'Joris'. Karel zag niets, de man was een geestesproduct van Niels – maar toch, na een tijdje, kon hij zich de man

bijna, b-ij-n-a voorstellen, zo sterk werkte het vaderlijk gezag nog onderbewust in hem door.
Karel kon geen moment alléén zijn met Niek. Z'n vader praatte vaak tegen 'Joris' en de man sprak alleen tegen Niek en volgens deze nooit tegen Karel. Dat, zei de psycholoog tegen Karel, is het geweten van uw vader. Die heeft een heel sterk geweten, veel sterker dan gemiddeld. Hij heeft een extra grote kans op schuldgevoel. U zult uw vader altijd met die geïsoleerde hallucinatie vinden.

91.
Twee opticiens konden niet meer helpen. Ouderdom, was het resultaat van hun respectieve testen, u zult er zich bij neer moeten leggen.
We gaan naar een specialist, zei Niek tegen z'n zoon.
De oogarts had zitting in ziekenhuis Zonnestraal.
Geduwd door Karel reed Niek de wachtkamer uit, de spreekkamer van de specialist in. Karel bleef bij hem.
Na twintig minuten testen en onderzoeken zei de arts: het spijt me, ik kan niets voor u doen. 't Is uw leeftijd.
Niek haalde uit een binnenzak een papiertje, gaf dat aan de dokter.
En dit, vroeg hij.
De man keek.
Hebt u in de optiek gewerkt?
Neenee, zei Niek, nou ja, ik heb er, toen ik een jaar of twintig was, wel eens nu en dan rondgekeken.
Maar dit kan misschien wel. Ik zal het voor u laten maken, zei de arts.

92.
Ze zaten in de conversatiekamer van de afdeling met z'n tweeën aan een tafeltje thee te drinken.
Was die man erbij? Er stond een lege stoel tussen hen in, maar Niek liet niets merken over diens 'aanwezigheid'.
Wel, Karel, zoals je hebt gezien is er hier geen sprake van het Vaticaan. Ze weten niet dat ik nu hier in Laren zit. 't Was m'n eigen schuld. Ik had nooit met mevrouw K. naar de paus mogen gaan, nadat ik er ook al met je moeder was geweest. Het gaf me zo'n beetje het gevoel tegenover je moeder van: kijk, dit is je opvolgster. Ook al is ze dat natuurlijk wat gevoel betreft nooit geweest, dat begrijp je. Trouwens, ik had natuurlijk ook nooit met je moeder naar het Vaticaan mogen gaan, voor haar niet en voor mezelf niet. En dan nog wel die ring van de paus kussen. Dat Katholieke was niets voor ons.
Karel: je neemt het allemaal veel te ernstig. Je bent gewoon een toerist geweest, daar in Rome. En dat je tegen de Katholieken bent, is je ingeprent door anderen. Die mensen waren gewoon dom bezig. En wat mevrouw K.

en m'n moeder betreft, 't is toch logisch dat je niet alleen kon blijven…? Je hoeft je dus nergens zorgen over te maken. En dat Vaticaan komt heus niet achter je aan, vergeet dat maar.

93.
Niek zat op de rand van z'n bed en hij zei tegen z'n zoon: ik krijg m'n benen niet meer omhoog, help jij me even.
Tegen drie uur 's nachts ging de telefoon bij Karel in Amsterdam.
Hij haalde z'n tweeling en z'n ex-vrouw op (die wilden 'erbij' zijn) en reed met 160 km/u naar Laren.
Een verpleegkundige zei: u moet niet schrikken, meneer Grazell ademt moeilijk, en na een paar keer ademhalen, stopt hij even. Maar daarna gaat hij weer door. Die adempauzes worden steeds langer, tot… nou ja, u begrijpt me wel.
Niek lag in een kamer alleen. Hij was in coma. Ze gingen zitten bij het bed.
Je bent een goed mens geweest, fluisterde Karel.
De adempauzes werden langer. Hij telde:
vijf vijf vijf zes zes zeven acht negen.
Na een tijdje: tien tien tien elf elf.
Twaalf.
Een uurtje later waren het er vijftien.
Buiten begon een vogel te zingen.
De morgen kwam met vierendertig.
Toen hield het ademen op. De jongeste dochter van Karel keek naar de halsslagader van Niek. Die klopte niet meer. Ze riepen een zuster. Die legde haar hand over de ogen van Niek – er was geen reactie, de oogleden bleven open. Ze sloot ze met een geroutineerde veegbeweging. De twee dochters trokken het laken over het gezicht van Niek.
Het was wonderlijk. Hij bleef domineren in die kamer. 'n Half uur, 'n uur. Tot ze alles van hem hadden verzameld om mee te nemen. Al die tijd bleef hij domineren. Het was wonderlijk.

‘Niek’
&
‘Karel’

Het liep tegen elven. ‘Karel’ liep naar de hoofdingang van Zonnestraal. Op de balie stond, zeker wel een meter hoog, een houtgesneden Madonna. Een non, die de kralen van een paternoster door haar jonge vingers liet glijden, zei achter de balie: Pax vobiscum.
Morgen, zei ‘Karel’, ik kom voor m’n vader, meneer Grazell op 312A – ik weet de weg.
Hij liep door de gang. Er hingen aan de wand overal posters met een lid van de Zwitserse Garde erop, de Sint Pieter op de achtergrond, en de tekst: BENVENUTI.
Ook zag hij hier en daar een kruisbeeldje.
Soms kwam hij een monnik te-gen, mompelend uit een brevier. En nonnen hipten als zwarte kraaien met schone lakens en handdoeken, met dozen vol medicijnen of met urinalen en ondersteken langs hem heen. Iedere zuster begroette hem met: ge zijt geze-gend.
Op kamer 312A zat in het bed van z’n vader een pastoor met het dek over z’n benen voor zich uit te kijken. Op het nachtkastje stonden zeker tien kaarsen te branden.
Drie mannen in pij waren bezig een grote spiegelruit te vervangen. De scherven van de oude zaten nog deels in de sponningen.
Waar is m’n vader, vroeg hij een non: N.L. Grazell?
U bent z’n zoon? Uw vader sloeg vanochtend vroeg met z’n wandelstok die spiegelruit kapot (ze wees). We hebben geprobeerd iets kalmerends te ge-ven, maar dat nam hij niet. Hij wil trouwens geen enkele medicijn en geen eten of drinken.
En wat gaat u nu met hem doen?
We hebben hem op de gang gezet, misschien komt hij wat bij.
‘Niek’ zat in z’n rolstoel.
‘Karel’ gaf hem een tas met schoon goed en ‘Niek’ stopte die gauw weg ach-ter de stoel. Hij zei: anders pakken de nonnen ‘m af. Het Vaticaan heeft het ziekenhuis overgenomen, vannacht. Het zijn allemaal monniken en nonnen geworden. Ik werd vanmorgen wakker en ik zag wat er was. Ik heb met m’n stok rondgeslagen, maar er kwamen twee monniken en die stopten me terug in bed en bonden me een tijdje vast.
En waarom neem je je medicijnen niet en eet je ook al niet?
Dat heeft geen zin meer. Straks moet ik mee.
‘Karel’ vroeg aan een non naar de hoofdzuster. In een kantoortje vond hij haar.
Patiënt wil niet meewerken, zei ze. Hij dreigt met slaan. De directrice met de cardioloog moet het maar zeggen..
In de directiekamer zat een bejaarde non.

Hij moet maar op de gang zitten. Dan wordt hij wel weer wat kalmer. en kunnen we hem wat pilletjes geven en eten. En anders zal patiënt binnen korte tijd door uitputting sterven. Dan zijn we machteloos.
Het klonk 'Karel' in de oren alsof ze een vonnis uitsprak.
Kan ik de cardioloog spreken?
De specialist was een Indo-Chinees in pij, met een tonsuur en met een dun brilletje op. Hij was nog jong, rond de veertig. Hij had een hoge stem en giechelde vaak.
M'n vader neemt geen medicijnen of voedsel aan.
Nee, hihihi, hij eet en drinkt niet en hij neemt geen medicijnen, hihihi.
Maar als hij dat niet doet, gaat hij dood.
Ja, hihihi; dan gaat-ie dood, hihihi.
Wat gaat u daaraan doen?
Niets, hihihi, daar valt niets aan te doen.
Maar u kunt toch minstens met hem gaan praten?
Hij luistert niet, hihihi, dus dat heeft geen enkele zin.
'Karel' had er genoeg van. Hij rechtte zich.
U hebt u verplicht mensen te helpen. M'n vader is in nood. U bent aan uw eed verplicht, probeert u het nog eens.
Goed, goed, goed, het is alles in de hand van hierboven, hihihi, maar ik zal met hem praten.
Twee dagen later kwam 'Niek' thuis. Hij keek rond toen hij binnen was.
Nee, geen Vaticaan. Niemand.

95.
'Niek' telefoneerde met 'Karel'.
Beneden hoor ik soms roepen en de eerste keer ging ik op het balkon kijken, en ik zag ze beneden staan, vier etages onder me, allemaal monniken en nonnen. En ik kreeg verschrikkelijk veel last van m'n hoogtevrees en overal pijn, vooral in m'n benen, en ik wilde naar beneden springen en ze bleven maar roepen: spring, pax vobiscum, spring, je gaat zweven, spring, je gaat zweven naar omhoog. En soms komen ze terug en dan begint dat roepen weer. Maar ik ga niet meer op het balkon.
Diezelfde dag nog verhuisde 'Niek' naar het ziekenhuis in Laren.

96
De helft van de eerste etage in dat ziekenhuis was een experimentele afdeling. Er werden ouderen opgenomen, waarvoor men geen plaats meer wist. Men trachtte er achter te komen wat met de senioren te doen, waar hen alsnog te plaatsen.
Een geriatrice was directrice, verder waren er onder meer een psycholoog, een sociaal werkster: totaal acht deskundigen en allen wilden over 'Niek' praten met 'Karel'.

97

Wat ‘Karel’ bijzonder vervelend vond: er was vanaf het moment dat z’n vader in Laren was ondergebracht, altijd een en dezelfde man bij ‘Niek’, hij werd voorgesteld als meneer ‘Joris’.

‘Karel’ kon geen moment alléén zijn met ‘Niek’. De man was een eind in de dertig, hij droeg een wat ouderwets kostuum, waarvan de broek nog wijdere pijpen had zoals mode was tot zo’n dertig, veertig jaar geleden. Z’n haren waren glad in een scheiding, en plakten van de brillantine.

‘Niek’ praatte vaak tegen hem en de man sprak alleen tegen ‘Niek’ en nooit tegen ‘Karel’: die kon z’n lippen zien bewegen, maar geen geluid van hem horen.

Dat, zei de psycholoog van de afdeling tegen ‘Karel’, is het geweten van uw vader. Die heeft een heel sterk geweten, en veel meer dan normaal kans op schuldgevoel. U zult de man altijd in de aanwezigheid van uw vader vinden, behalve als deze slaapt, want dan blijven uiteraard de hallucinaties bij hem weg. Dan kan de droom z’n hallucinatie zijn.

98.

Twee opticiens konden niet meer helpen. ’t Is uw leeftijd, zeiden ze tegen ‘Niek’, u zult het moeten aanvaarden. Als u zelfs de onderschriften op TV niet meer kunt lezen, moet u maar alleen naar Nederlandse programma’s kijken. Uw gehoor schijnt nog prima.

We gaan naar een specialist, zei ‘Niek’.

Geduwd door ‘Joris’ reed ‘Niek’ de wachtkamer uit, de spreekkamer van de oogarts in. ‘Karel’ bleef achter.

Na twintig minuten zei de arts: het spijt me.

‘Niek’ haalde uit een binnenzak een papiertje.

En dit, vroeg hij.

De man keek.

Hebt u in de optiek gewerkt?

Neenee, zei Niek, ik heb er, toen ik een jaar of twintig was, wel rondgekeken.

Maar dit kan misschien wel. Ik zal het voor u laten maken.

99.

Ze zaten met z’n drieën in het gemeenschappelijke zaaltje van de afdeling aan een tafeltje thee te drinken.

Vertelt u het hem maar, zei ‘Joris’ tegen ‘Niek’.

Wel, ‘Karel’, zoals je hebt gezien is er hier geen Vaticaan. ’t Was m’n eigen schuld. Ik had nooit met mevrouw K. naar de paus mogen gaan, nadat ik er ook al met je moeder was geweest. Het gaf me zo’n beetje het gevoel tegenover je moeder van: kijk, dit is je opvolgster. Ook al is ze dat natuurlijk wat

gevoel betreft nooit geweest, dat begrijp je. Trouwens, ik had natuurlijk ook nooit met je moeder naar het Vaticaan mogen gaan, voor haar niet en voor mezelf niet. En dan nog wel die ring van de paus kussen. Want dat Katholieke was niets voor ons.
De man knikte, alsof hij het allemaal wilde bevestigen.

100.
'Niek' zat op de rand van z'n bed en hij zei tegen 'Joris': ik krijg m'n benen niet meer omhoog, help me even.
Tegen drie uur 's nachts rinkelde de telefoon 'Karel' in Amsterdam wakker.
Hij reed met 160 km/u naar Laren.
Een verpleegkundige zei: u moet niet schrikken, uw vader ademt moeilijk, en na een paar keer ademhalen, stopt hij even. Maar daarna gaat hij weer door. Die adempauzes worden steeds langer, tot… nou ja, u begrijpt me wel.
'Niek' lag in een kamer alleen. Hij was in coma. 'Joris' was er dan ook niet bij.
'Karel' ging zitten bij het bed.
Je bent een goed mens geweest, fluisterde hij.
De adempauzes werden langer. Hij telde:
vijf vijf vijf zes zes zeven acht negen.
Na een tijdje: tien tien tien elf elf
Twaalf
Na een uurtje waren het er vijftien
Toen de morgen kwam, telde hij er vierendertig.
Hij hoorde buiten in het grint paardengetrappel en het knersen van autobanden. Nieuwsgierig keek hij uit het raam: een paard? Ach, waarom niet. 't Was hier Laren.
Er reden vier limousines voor de ingang van het ziekenhuis. Ze stopten en er stapten uit elke wagen twee 'kleerkasten', in wijde mantels en elk met een mijter, die vissenbek, op het hoofd.
Achter hen kwam een man te paard: een jonge man op een appelschimmel. Hij droeg witte kleding en op z'n hoofd een witte halve voetbal.
Ze gingen het ziekenhuis in.
Even later kwamen de mannen in de kamer van 'Niek' en zetten 'Karel' op de gang. Hij zag de man met de witte halve voetbal op z'n hoofd. Die trilde van drift, met de ferula, dreigend schuin boven zich, klaar om te slaan.
De 'kleerkasten' vormden twee rijen van elk vier naar het bed. Ze knielden en hun gezichten bogen tot op de vloer. De witte man liep met enkele grote passen naar 'Niek'. de ferula nog altijd dreigend boven z'n…

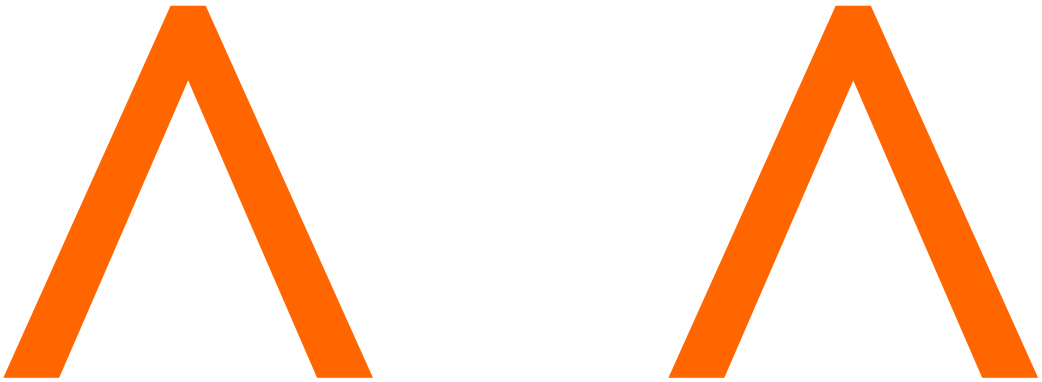

Toen mijn vader in 1985 was overleden, zeiden vrienden van hem tegen me dat hij vermoedde dat zijn zoon, ik dus, wel een boek over hem zou schrijven. Ik bezat zijn erfenis met veel papieren en daaruit heb ik in 1986, samen met wat berichten van familie, een uiterst onvolledig, fragmentarisch boekje samengesteld en in eigen beheer onder familie en vrienden van hem verspreid.
Nu, in 2011, heb ik een meer geromantiseerde versie gemaakt met hier en daar een kleiner of groter element erin, dat een toevoeging aan de werkelijkheid was. Een enkele keer klopt een leeftijd niet helemaal. Details kunnen nog wel eens verschillen met de werkelijkheid. Ik hoop dat de in dit boekje genoemde personen me deze indiscretie – voor zover die hun aangaan – zullen vergeven, zij het vaak postuum. En dat ik de geschiedenis nogal eens heb geruild voor ‘n zekere fictie? Noem dit verhaal faction.

*

AANTEKENINGEN

Rond 1200 leefde in Piedmont een markiezin, Grisélidis genaamd. Ze was een voorbeeld van deemoed, van geduld. Haar geschiedenis groeide uit tot een der belangrijkste Middeleeuwse verhalen (als bij Petrarca, en in de Decamerone, de Canterbury Tales, bij Teirlinck – er zijn honderden boeken en toneelspelen op basis van het verhaal geschreven, ook eentje door mij). De naam, die Christus en strijd betekent, werd een populaire voornaam (Griselde, Grissel, Grazell e.d. – zie hieronder), en nadien ook achternaam, vooral in Schotland – en vanuit dat land later in de USA). Grazell's (en varianten) zijn dus meestal geen familie van me.

Ik noteer bij namen desvoorkomend de s bij tweede naamval en meervoud met een '- ook al moet dat niet altijd van de spellingheren; maar ik wil de naam als het ware apart houden, opdat niemand denke dat deze op een s eindigt als-t-ie dat niet doet.

In het Tsjechisch betekent grazell een niet te geringe, niet te grote rover. Hanussen, sterrenwichelaar van Hitler, heeft in z'n autobiografie een mooi verhaal over een roverhoofdman Grazell. Hans van Straten attendeerde me erop.
In het Bretons schijnt het een helling of een dorp op de helling te zijn: helemaal duidelijk is me dat niet. In de Ardèche bestond tot eind jaren zeventig een heel klein dorpje Grazell (nu Uhmer – Sip Oosterbaan kwam het me vertellen), aan de Middellandse Zee ligt de Plage (du) Grazell, een bekend toeristisch strand.
In een oude Nederlandse krant van rond 1800 kom ik de naam tegen als waarschijnlijk een soort oppervlaktemaat van land.
De naam Grazell komt bovendien als merknaam voor in Duitsland. Producten als papieren zakdoekjes, watten etc. droegen eerst de merknaam Graziel (ouder Duits), maar kregen later een gemoderniseerde naam: Grazell (zell van Zellstoff).

De naam Grazell was in m'n stamboom enkele malen verbonden met een tweede achternaam – maar het bleef incidenteel.
De naam is in de loop der eeuwen vaak anders gespeld. Zoals:

Grasselle (wellicht Italiaanse variant in het meervoud).Voorouders van me wordt soms ook die naam toegedicht, zag ik, maar dan wel met de vermelding Grazell erbij.

Varianten op de naam:
De a kan een ay zijn (Rudy Grayzel bijvoorbeeld: gitarist van o.a. Elvis Presley), een e, een i, een ie, een o, een ij (na de diftongering van i naar ij) of een y.
De s een ss, een z of een zz.
De l een la, een le, een ll, een lla, een lle, een lli of een llo.
Of combinaties ervan.
In ons zeer vreemde talen komen soms toevoegingen voor.
Bestaan alle varianten? Men moet bij deze vraag niet alleen naar personen kijken, maar ook naar topografische namen (zoals Grasellenbach, Grassel).

Mijn grootvader kreeg officieel tijdelijk een naam waarbij de a een i was geworden: dat is toen ambtshalve teruggedraaid.

Laat-17e eeuwse voorvader Grazell (Grizel) had een zoon Frans Grasell. Die voornaam Frans komt verder niet meer in de stamboom van mij voor. Dat zou tot een speculatie kunnen leiden, samen met die naam Gra(s)selle, dat de familie – zoals ook een verhaal vertelt – uit het Zuiden van Frankrijk (eerder Italië wellicht) als Hugenoten (tweede stroom) naar Nederland is gevlucht.

In Scherpenzeel woonde begin 20^{e} eeuw een banketbakker Grazell (verre familie), met kinderen die eveneens zo heetten. Toen hij naar Dieren verhuisde, gewon hij nog enkele nakomelingen, die echter niet de a, maar de i kregen. Zodat er in Eerbeek nu een straat is die niet Grazellstraat heet, maar een i heeft.

Tiel, Zandwijk en Zoelen zijn vooral de plaatsnamen die in het verleden woonplaatsen van mijn voorouders waren. Een aantal Grazell's is wel familie, maar vanuit vrij ver: ze stammen o.m. af van Karel/Carel in Zoelen. Hij had verschillende kinderen, van Nicolaas stamden mijn voorouders af. Een dochter van die Zoelense Karel/Carel kreeg een 'onecht' kind. dat (dus) Grazell heette. Een afstammeling van deze dochter, een politieman Karel, zat samen met professor Cleveringa maandenlang tijdens WO II samen in één cel in het 'Oranjehotel' (strafgevangenis) te Scheveningen en figureert in de gedenkschriften van deze befaamde professor.

Mijn vader, Nicolaas Leendert, is wat z'n eerste voornaam betreft genoemd naar z'n grootvader (en z'n naar deze met tweede voornaam genoemde vader).

De tweede voornaam zal afkomstig zijn van een Heleen die in onze stamboom voorkomt.

Mijn moeder zal naar familielid Stijntje van Ingen zijn genoemd. De achternaam Van Heemskerk Brandwijk (bij mijn moeder al in een vorige generatie vereenvoudigd tot Brandwijk) komt niet meer bij levenden voor – de aanspreektitel Freule (van H.B.) evenmin. Over een landgoed Tellingerwerf in Drumpt (waar een Freule van H.B .na eind WO I overleed) is weinig meer bekend dan de plaats waar het ooit stond. De naam van burgemeester Van Heemskerk Brandwijk (niet Jan, de vader en eerste burgemeester van die naam, maar Antonie) komt voor op een gedenksteen aan een kerktoren in Drumpt (vroeger gemeente Drumpt-Wadenooien, nu Tiel – Vadum komt al bij Tacitus voor, wellicht het oudste geschreven Nederlandse woord: waden, ooi: drassig land).
Karel was de naam van een voorvader in Zoelen (K/Carel), rond de eeuwwisseling van 18^{e} naar 19^{e}. Ikzelf zou naar m'n grootvader zijn genoemd, maar wellicht ook naar een in Zoelen legendarische figuur Carel Borneman, eveneens (aangetrouwde) voorfamilie. Achterneef Arie van Os, gelieerd aan de Grazell's, liet hem herbegraven in zijn familiegraf bij de Zoelense kerk. Karel betekent onder meer vrij man, maar in het Russisch koning en in het Westvlaams ook bierbuik.
Mijn naam komt voor als schrijver, onder meer in de Koninklijke Bibliotheek en het Letterkundig Museum, en er zijn teksten van mijn hand op een beeld in Helden-Panningen, een gedenkplaat op de Molen van Sloten), in een werk van Martijn Sandberg in het hoofdgebouw van de Openbare Bibliotheek te Amsterdam (en anoniem staat er een tekst op een zonnewijzer in Japan). Er zijn enkele wandschilderingen geweest met werk van mijn hand, en wel in het Haringpakhuis op het Amsterdamse Waterlooplein (van Rudy Bierman?), en in een huis aan de Sarphatistraat (van Henk Hilhorst), maar beide zijn allang verdwenen.

Arie van Os in Zoelen hield zich bezig met de stamboom van zijn familie. Karel Johan Grazell in Eindhoven, afstammeling van het eerder genoemde 'onechte' kind in Zoelen, stelde een uitgebreide stamboom samen van zijn en mijn familie. René Brandwijk in Utrecht richt zich op de familie(s) van de Brandwijk's (en de Van Heemskerk Brandwijk tak). Er bestaat voor de familie Brandwijk, voor zover er enige verwantschap met mij is, een stamboom die in WO II door enkele Rotterdammers is gemaakt. Een andere Brandwijk stamboom gaat op basis van directe, maar vooral indirecte (lang niet altijd oudste zoon) afstamming terug tot Karel de Grote – maar als je uitgaat van generaties die elk 30 jaar duren, dan kom je tot ongeveer 44 stuks en dat zou, bij géén menging, leiden tot 2^{44} voorouders in de tijd van Karel de Grote (768-814). Dus een onzin-stamboom.

Enkele jaartallen:
1895 – geboorte Nicolaas Leendert Grazell te Tiel
1897 – Stijntje Brandwijk te Tiel
1928 – geboorte Karel Nicolaas Leendert Grazell te Amsterdam (Watergraafsmeer)
1954 – verhuizing van Amsterdam naar Tiel
1972 – overlijden Stijntje Grazell-Brandwijk te Tiel
1982 – overlijden mevrouw K. te Kwadendamme
1985 – overlijden Nicolaas Leendert Grazell te Laren
Let op: de jaartallen van de dood van mijn vader èn van z'n geboorte blijken anagrammen van elkaar. Een fan van cijfermagie zou daar ongetwijfeld iets achter zoeken.

Hoe zag een trein eruit rond 1900? En ging er een conducteur op de treeplank buiten tegen het raampje tikken? Ik schrijf de herinnering hier op van een kleuter, geen historisch verantwoorde waarneming.

Het echte Stadstiels is allang uitgestorven. M'n oom Gradus kon het nog spreken en het was voor mij als jongen soms moeilijk verstaanbaar. In dit verhaal doe ik niet meer dan met enige eenvoudige veranderingen in de spelling te refereren aan het gebruikelijke dialect. Ik neem aan dat Karel Nicolaas, van wie ik praktisch niets weet, zelfs geen foto bezit, tegen z'n gezin en een aantal klanten Stadstiels sprak, maar tegen anderen het Algemeen Nederlands met een tintje dialect.

(13). Een toverlantaarn met een soort generator om voor elektrisch licht te zorgen in een huis, waar duidelijk geen elektriciteit aanwezig is? En dat rond 1904? Acceptgeer het maar. Het is toch geen zonde om op zo'n manier een zonde te beschrijven?

De passerdoos die mijn vader volgens dit verhaal zou hebben gekregen toen hij de lagere school verliet, is nog in mijn bezit (zij het onvolledig). Ik heb de gebeurtenis gefantaseerd, hoewel het zeker logisch klinkt: ik weet dat m'n vader de doos op de Ambachtsschool gebruikte, later gebruikte ik 'm op de HBS. De freule heeft hem inderdaad geholpen.
Haar aanbieden van eventuele hulp was een mooi gebaar – en wat een ongelooflijke mazzel voor Klaas.
Hoe de freule in Utrecht heette, weet ik niet. Ook niet dat zij op de Maliebaan of Maliesingel zou wonen.
Ik weet niets over haar. Ik vind dat ze een digitaal monumt moet hebben.
Maar hoe?
Zo?

Het verhaal van de verwarring bij Daan de Klerk inzake Kat, Cat en Hendrika is fantasie – maar het was wel zo dat Daan bij z'n bezoek aan Tiel niet mijn grootmoeder trof – want die was voor bakeren inderdaad weggeroepen –, maar alleen het zusje dat op Klaas paste. En Daan en zusje zijn toen getrouwd. Vier kinderen kregen ze: Manus (redelijk vroeg overleden), Han, Zus en Nellie. Han trouwde met Hans die tot haar recente dood m'n favoriete aangetroluwde tante was. Bij die kionderen nog Daan junior en lang ook Niek. Acht mensen in dat kleine huis: als daar gelacxhen werd, bolden de ramen en buitendeuren uit.

Verwar de Doorstraat maar met de Boorstraat. Of de huur precies zoveel was? Geen idee. Maar wel circa.

Of mijn vader inderdaad glasblazen en lenzenslijpen op de Ambachtsschool leerde, weet ik niet. Hij beheerste er wel iets van.

Het menu op de huwelijksdag van Niek en Stijntje is – op de groenten na – mondeling overgeleverd.

Ik denk dat het huis in de Réaumurstraat zo'n 5000 gulden kostte.

Had Niek aanbiedingen als leraar op scholen in Hengelo, in Middelburg? Nee, wel had hij contact met scholen in Enschede en Goes. Hij was naast z'n grote technische kennis ook een kei in rekenen, in hoofdrekenen en wiskunde (ook kende hij veel rekentrucjes).
Hij was bovendien een solide schaker (zowat overgangsklasse) en een van de beste bridgers bij de dienst. Hij gaf onder meer enkele familieleden die bij hun academische studie veel wiskunde nodig hadden, met succes bijles. Mij maakte hij in nog geen maand tijd tot een wiskunde-leerling op de HBS, die aan parallelklassen ten voorbeeld werd gegeven.

Toen hij 83 was, werd hij nog als free lance adviseur op bepaald technisch gebied gevraagd door een grote firma.
M'n vader kon mensen van pijn afhelpen.
Hij kon ook dieren kalm krijgen. Een wilde boerderijkat werd een huisdier, kippen liepen in huis, een paard dat de boer niet kon vangen in de wei, praatte hij tot rustig en gewillig.
Toch had hij wel wat negatieve eigenschappen. Het hinderde me dat hij nauwelijks smaak had. En hij domineerde vaak het gesprek.

Hij werkte mee aan de totstandkoming van exposities t.g.v. jubilea van onder andere GT, Politie. Ook de Brandweer? Voor een expositie, in de Militiezaal, van de veertigjarige Gemeente Telefoon bouwde hij een grote, werkende maquette van een kruispunt met verkeerslichten, en gaf uitleg aan de vele bezoekers.

M'n vader deed een aantal uitvindingen en zo, en die kwamen dan op naam van superieuren. Dat gaf hem veel onafhankelijkheid. Toen in het begin van de hongerwinter schepen met voedsel uit Friesland kwamen voor de telefoondienst, werd hij aangewezen om alles te verdelen. Uiteraard was er wel iemand die meer wilde dan de anderen kregen en met ontslag van m'n vader besmuikt dreigde. M'n vader trok er zich niets van aan.

Ik was een jaar of 20 en ik kreeg een kaartje voor het Olympisch Stadion te pakken, voor een grote manifestatie. M'n ouders lukte dat niet. En toch…
M'n vader vertelde: we stonden bij de poort van het stadion te kijken hoe al die koren binnenkwamen en ik zei tegen je moeder: zullen we? We sloten gewoon bij een koor aan, die mensen vonden dat best. En zo kwamen we toch het stadion binnen.
Ik zei toen: m'n vader gaat nergens naartoe, maar hij komt overal.

(52)'Twee glazen beelden etc.": uit een van de mooiste Nederlandse gedichten, die ik ooit las – van Willem J. van der Molen.

Misschien is een van de grootste fouten van m'n ouders geweest dat ze mij nooit straf gaven. Nou ja, eenmaal, echt!
Ik heb hier veel over m'n vader geschreven en toch, hoewel ik ook nog wel eens fantaseerde, nooit bereikt wie en wat hij precies was. Was hij een half genie op technisch gebied? Of iemand die moest roeien met de riemen die hij had gekregen? Werd z'n leven beheerst door een eigen huis te veroveren, met veel aandacht voor een vrouw te zorgen (ik heb nooit ruzie tussen m'n ouders meegemaakt), en door z'n bezoeken aan het Vaticaan? Z'n hallucinatie daarbij is echt gebeurd, behalve uiteraard het einde.
Toen werd hij dood. Maar hij bleef lang aanwezig in die kamer.

Ik zei langgeleden tegen hem: ik heb nog nooit zo'n vader als jij gehad.

M'n moeder krijgt weinig rol in dit verhaal. Zij was de stille. Maar ook zij was iets aparts, alleen, ik zou over haar een psychologische roman moeten schrijven – helaas, ik houd niet van zuks, een karakter in een boek is altijd een klein deeltje, en dus nooit de waarheid.
Ik vertelde in de jaren vijftig eens wat over haar aan een vriendin, een manequin en somtijds filmster. Ze zei: als ik het niet druk had, zou ik morgen een taxi willen bestellen om samen met jou naar Tiel te gaan en met je moeder kennis te maken.
Over m'n moeder schreef ik: ze was zo eenkennig, ze kende zelfs haar weerga niet.

Kruisstaf – ferula: pauselijke staf

Zoveel meegemaakt: geglunderd, genoten, getriomfeerd, teleurgesteld, en geleden, En voor wat? Geen idee. Als 't nou nog maar een beetje rechtvaardig aandeed.
We zouden op de globe letters van lampen moeten plaatsen, elke letter zo groot als Nederland:

HELP!

****

In Memoriam Patris

een boom, een stamboom verdween.
nu blijft alleen het veelbelovende,
angstige raadsel van de toekomst
die voor ons is als handen die niet
weten wat ze bewegen onder de
zonnestoring van de tijd.
één wonder heb ik bij het ijzeren
ledikant van je uiterste uren gezien:
er is geen ingrijpende grens tussen
leven en dood.
praat maar niet meer, onder de gravure
van mijn aan-jou herinnering staat:
hij was een goed mens
(we zijn zonder jou meer alleen, maar
maak je geen zorgen, wij komen, bij
god, ook wij komen allen wel terecht).

dec. 1985

Amsterdam, aug./sept/okt. 2011
Karel N.L. Grazell
Amsterdams stadsdichter uit Zuid